T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2014-YL-018

ŞARK MESELESİ ÇERÇEVESİNDE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

Hazırlayan
Emre KURT

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR

AYDIN-2014

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Emre Kurt tarafından hazırlanan Şark Meselesi Çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi başlıklı tez, 30.12.2014 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı,	Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :	Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU	ADÜ Nazilli İİBF	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR	ADÜ Nazilli İİBF	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU	ADÜ Nazilli İİBF	
Üye :	.....	.....	.....
Üye :	.....	.....	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun **……**Sayılı kararıyla **……..**tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ

Enstitü Müdürü

T.C.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

30/12/2014

Emre Kurt

ÖZET

ŞARK MESELESİ ÇERÇEVESİNDE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

Emre KURT
Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR
2014, 189 sayfa

İlk defa 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılan *Şark Meselesi* kavramı, uluslararası ilişkilerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklanan sorunları tanımlamak için kullanılmıştır. Fakat söz konusu Avrupa için Rusya probleminin de olması Şark Meselesi'nin "Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde çıkarları çatışan büyük devletlerin, güç dengesini bozmadan buna karşın çıkarlarını maksimize ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrollü olarak parçalama ve İngiltere'nin, Rusya'nın Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya inmesini engelleme sürecidir." tanımı yapılmıştır. Mesele, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanması ile çözülmüş ve bu devlet Ortadoğu'yu şekillendirmiştir.

Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemde ABD, Sovyetler Birliği'yle ideolojik, kültürel, askeri vb. rekabete girmiştir. Bu durum Soğuk Savaş'ta ABD'nin, SSCB'yle, "SSCB'nin Doğu Avrupa'daki nüfuzunu ortadan kaldırma, Ortadoğu'daki etkinliğini sona erdirerek bu devleti makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir" şeklinde tanımlanan Yeni Şark Meselesi probleminin de yaşamasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Yeni Şark Meselesi'ni çözen ABD, jeopolitik ödülü olan Ortadoğu'yu dönüştürmeye başlamış ve bu gayesi Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılmıştır. Fakat bölgedeki politikaları çıkmaza girmesine karşın, Obama'nın 2008'de Başkan olması ve bölgede 2010'da Arap Baharı'nın patlak vermesi ABD'ye Ortadoğu'yu şekillendirebilmek için önemli fırsatlar sunmuştur. Bu çerçevede özellikle Suriye ve Irak'ta yaşanacak değişim, ABD'nin bölgedeki fay hatlarını harekete geçirmesini kolaylaştıracak ve bölgeyi dönüştürebilmesi için önemli fırsatlar sunacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Şark Meselesi, ABD, Yeni Şark Meselesi, Ortadoğu, Büyük Ortadoğu Projesi

ABSTRACT

USA'S GREATER MIDDLE EASTERN INITIATIVE UNDER THE FRAMEWORK OF EASTERN QUESTION

Emre KURT
M.sc. Thesis, in International Relations
Supervisor: Dr. Bülent Sarper AĞIR
2014, 189 pages

Having been used for the first time in Vienna Congress in 1815, the Eastern Question concept has been used to identify problems pertaining to Ottoman Empire in International Relations, from that Congress on. The problem that Russia posed that time for Europe, especially for England, required the concept of the Eastern Question to be defined in different perspectives. As a result, the Eastern Question concept is defined in this study as "a process of directed disintegration of lands under the control of the Ottoman Empire where major powers' interests are conflicting, without harming the balance of power but at the same time maximizing their interests and preventing Russia descending over the Mediterranean and the Middle East by England". The issue was settled with England through winning the WWI and resulted in shaping the Middle East.

During the period called as the Cold War, the USA and the Soviets were rivals in ideological, cultural, military and such aspects. For the Cold War, this resulted in; therefore, the USA's involving in another problem "the New Eastern Question" which is defined as eradicating the Soviets' influence over the Eastern Europe and getting her out of the Middle East while keeping her under controllable boundaries".

With the end of the Cold War, solving the issue of the new Eastern Question, the USA started to transform the Middle East, the geopolitical trophy and this is called as the Greater Middle Eastern Initiative. Despite being stucked in political dead ends in the region, the developments such as Obama's being elected as president in 2008 and the eruption of the Arab Spring in the region in 2010 have provided the USA quite important opportunities to shape the Middle East. The possible changes in especially Syria and Iraq, on this context, are probably going to facilitate the USA's moving the faults in the region and create important opportunities for transforming the region.

KEY WORDS: Eastern Question, USA, New Eastern Question, Middle East, Greater Middle East Initiative

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı yapma fikri, sabah beşe doğru yapılan ütü ve gece üçe doğru uykuya geçiş aşamasında ortaya çıkmıştır. Bir yıldan fazla süren bu çalışmada çok sayıda kişinin emeği söz konusudur. Bu çerçevede başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU olmak üzere öncelikle Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün değerli hocalarına ve arkadaşlarım Arş. Gör. Hikmet MENGÜASLAN ve Arş. Gör. Bilal Alper TORUN'a teşekkürü borç bilirim. Lisans eğitimimi ve yüksek lisans eğitimimin bir kısmını aldığım Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde görev yapan, sohbetini ve katkılarını esirgemeyen ilk tez danışmanın Doç. Dr. Kürşad TURAN'a minnettarım. Ankara'da bulunduğum sırada maddi ve manevi katkılarını esirgemeyen değerli büyüklerim Mustafa DIRIK ve Yalçın TAZE'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Yaptığımız sohbetlerle beni her zaman aydınlatan ve üzerimde çokça emeği olan rahmetli Hasan Basri KAPTANOĞLU'nu her zaman minnetle anacağım.

Yoğun iş temposuna rağmen çalışmamla yakından ilgilenen ve yaptığı katkılar ile bana yol gösteren tez danışmanın Yrd. Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR'a minnettarım. Tez savunmamda getirdiği yorumlar ve eleştirilerle çalışmama katkı yapan Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Akademik kariyerimde benim için dönüm noktası Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün çok kıymetli öğretim görevlisi Dr. R. Melih AKTAŞ ile tanışmam oldu. Yanında bulunduğum iki yıl boyunca maddi, manevi katkısını hiçbir zaman esirgemeyen, engin bilgisinden ve tecrübesinden çokça faydalandığım, akademik hayatımda kendime rehber edindiğim, bir hocadan daha fazla sevgi ve saygı duyduğum Sayın Hocam'a minnetimi ve şükranlarımı ifade edecek uygun kelimeyi bulamıyorum.

Son olarak beni bu günlere getiren, her zaman ve her kararımda beni maddi ve manevi destekleyip arkamda duran, haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim çok kıymetli babam Adem KURT'a, sevgili annem Reyhan KURT'a ve kardeşim Uğur KURT'a tüm sevgimle teşekkür ediyor ve şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI……...…….……...…...…...iii

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI……..…….……..v

ÖZET……...……....vii

ABSTRACT……....ix

ÖNSÖZ…….……...……....xi

SİMGELER DİZİNİ……..…….…….…….xvii

ŞEKİLLER VE HARİTALAR DİZİNİ…….……..…..xix

GİRİŞ……1

1. BİRİNCİ BÖLÜM: ŞARK MESELESİ……...……..12

1.1. Şark Meselesi'nin Tanımı ve Ortaya Çıkışı……....13

1.2. Şark Meselesi'nin Unsurları……....21

1.2.1. Coğrafi Konum…….21

1.2.2. Ekonomik ve Kültürel Unsurlar…...……...…….…….23

1.3. Şark Meselesi ve Balkanlar ……..……...25

1.4. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelişmeler ve Büyük Güçler....…....29

1.4.1. Yunan Bağımsızlık Mücadelesi……...…….……...…….29

1.4.2. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı…….……...…….33

1.4.3. 1853-1856 Kırım Savaşı……...36

1.4.4. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı……..……..……40

1.4.4.1. Rusya……...……..……..41

1.4.4.2. İngiltere……...……...……...43

1.4.4.3. Avusturya - Macaristan...…….....44

1.4.4.4. Almanya…...……...……..……..45

1.5. Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Şark Meselesi ve Büyük Güçler……..46

1.5.1. İngiltere……...……..47

1.5.2. Fransa……...…..…….……..47

1.5.3. Rusya Çarlığı……...…….……....48

1.5.4. Almanya……...…..…….……....48

1.5.5. Avusturya - Macaristan……....…….....49

1.5.6. İtalya……...…….……50

1.6. Birinci Dünya Savaşı, Şark Meselesi'nin Sona Ermesi ve Ortadoğu.....50

2. İKİNCİ BÖLÜM: KURULUŞUNDAN 11 EYLÜL SALDIRILARINA ABD VE ORTADOĞU…….....…….……..59

2.1. Ortadoğu'nun Tanımı.....59

2.2. Ortadoğu'nun Önemi……....…….…....62

2.2.1. Ortadoğu'nun Jeopolitik Özellikleri……62

2.2.2. Ortadoğu'nun Ekonomik Özellikleri……...……..…...…...….63

2.2.3. Ortadoğu'nun Kültürel Özellikleri……..……...……64

2.3. Kuruluşundan 1991'e Kadar ABD ve Ortadoğu'daki Faaliyetleri...…..….....65

2.4. Soğuk Savaş'ın Bitiminden 11 Eylül 2001'e ABD ve Ortadoğu.....….72

2.4.1. SSCB'nin Dağılması ve Değişim……...…….…….72

2.4.2. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinden El Kaide'nin 11 Eylül Saldırılarına ABD'nin Ortadoğu'ya Yaklaşımı……...…….……..…80

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 11 EYLÜL SALDIRILARI VE ABD'NİN DEĞİŞEN ORTADOĞU POLİTİKASI……....……...….....….88

3.1. Büyük Ortadoğu Projesi……..……..92

3.1.1. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Coğrafyası ve Amacı……..….....94

3.1.2. Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Bölgede Gerçekleşen Hadiseler ve Projenin Uygulanabilirliği……...……..…….....97

3.1.3. Arap Baharı ve Büyük Ortadoğu Projesi……..….…....103

3.1.4. Obama Dönemi ABD Dış Politikası ve Büyük Ortadoğu Projesi…..…...106

3.2. Arap Baharı ve Dönüşüm……...……...…….…..110

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: YENİ ŞARK MESELESİ VE ABD.……...….117

4.1. Yeni Şark Meselesi, ABD ve Ortadoğu'nun Dönüşümü……...…….....117

4.2. ABD'nin Fırsatları……...……...121

4.2.1. Libya……...……...…….122

4.2.2. Suudi Arabistan……...……...…….126

4.2.3. Yemen……...…...…….……...131

4.2.4. Irak……..……...…….133

4.2.5. Suriye…….…....……...…….139

TARTIŞMA VE SONUÇ…….....145

KAYNAKÇA…...…….....……...……..157

ÖZGEÇMİŞ…...……...…….……...…177

SİMGELER DİZİNİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BOP : Büyük Ortadoğu Projesi

AB : Avrupa Birliği

BM : Birleşmiş Milletler

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

IŞİD : Irak Şam İslam Devleti

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

Vb : Ve benzeri

Vd : Ve diğerleri

Bkz: Bakınız

ŞEKİLLER, HARİTALAR VE FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Şekil 1.1. Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Nüfuz Mücadeleleri…..…..……19

Harita 1.1. 1798- 1923 Yılları Arası Osmanlı İmparatorluğu…….……..……..23

Harita 2.1. Mahan'a Göre Ortadoğu..……....60

Harita 2.2. Chirol'a Göre Ortadoğu..……..……....61

Harita 3.1. Afganistan……..…….……...104

Harita 3.2. Irak……..……..…….....105

Şekil 4.1. Soğuk Savaş Dönemi Rekabet Alanları……...……...……..…119

Fotoğraf 4.1. Kral İbnSuud ve Roosevelt.……..…..……...…….....121

Şekil 4.2. Büyük Ortadoğu Projesi ve Aşamaları..……...……...…….....121

Harita 4.1. Libya Kabile Haritası……...……...123

Harita 4.2. Parçalanmış Libya……..……..…125

Harita 4.3. Muhtemel Bölünmüş Suudi Arabistan Haritası……...……..130

Harita 4.4. Bölünmüş Yemen……...133

Harita 4.5. Üç Parçalı Irak ve Takribi Sınırlar……..…….…...136

Harita 4.6. Yeni Ortadoğu Haritası……..……...…….....137

Harita 4.7. Jeffrey Goldberg'e Göre Irak ve Ortadoğu…….....……..…138

Harita 4.8. Muhtemel Nusayri Devleti……...……....……..140

Harita 4.9. Suriye İç Çatışma ve Kontrol Bölgeleri……..……141

Harita 4.10. IŞİD Kontrolündeki Bölgeler……...…..……...……142

GİRİŞ

İngiliz yazar ve filolog J.R.R Tolkien'in dünyaca ünlü Yüzüklerin Efendisi kitapları serisinden beyaz perdeye aktarılan Yüzüklerin Efendisi Kralın Dönüşü adlı filmin bir sahnesinde askerlerini motive etmek isteyen Aragorn adlı karakter "*Rohan'ın ve Gondor'un oğulları, kardeşlerim. Gözlerinizde okuduğum korku kalbimde yeşeren korku ile aynı. Gün gelir insanoğlu cesaretini yitirebilir, dostlarınızı yüzüstü bırakıp, kardeşlik bağlarınızı kopartabilirsiniz ama bu gün o gün değil kurtlar ve harap olmuş kalkanlar bekler insanoğlu döneminin çöküş saatini, ama bugün o gün değil. Bugün savaşacağız. Bu iyi dünyada değer verdiğiniz her şey adına size kalmanızı emrediyorum BATININ HALKI*" sözlerini söyler ve akabinde DOĞULU düşmanları karşısında mücadeleye başlar. Gerek ifade edilen kitap, gerekse film serisinde sık sık Batılılar ilime, bilime, sanata, insana ve diğer canlılara değer veren erdemlerle ve gittikleri yeri aydınlatan özelliklerle tasvir edilirken, doğulular ise vahşi, barbar, batının düşmanı ve karanlıkla temsil edilmiştir.

Yukarıda sadece bir örneği yansıtılan ve kültürel, sosyal, ekonomik vb. anlamlar atfedilerek yapılan tanımlamalar doğu-batı kavramlarını literatürün tartışmalı konularından biri haline getirmektedir. Bu tartışmalar ve getirilen tanımlamalar o*ksidentalizm* ve o*ryantalizm* bilim dallarının ortaya çıkması ile neticelenmiştir. Bu çerçevede *oksidentalizm* "*doğunun batıyı, batılı olmayan dünya görüşünden yola çıkarak geliştirilebileceği bir karşı çıkma alanıdır*" şeklinde tanımlanabilir (Hanefi, 2007: 81). Yani *oksidentalizm* doğunun kendi bakış açısı ile batıyı anlaması, kavraması ve yorumlamasıdır. Buna karşın *oryantalizm* ise doğu ile batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayırıma dayalı bir düşünüş biçimi olup batı ile doğu arasındaki ayırımdan hareketle yazarların, düşünürlerin, siyasetçilerin, yöneticilerin vb. kişilerin doğu ve doğu halkı konusunda yaptıkları çalışmalar, değerlendirmeler ve düşüncelerdir (Said, 1978/1989: 16). Kısaca *oryantalizm*, batının kendi değer, düşünce, inanış vb. perspektiflerinden hareketle doğuyu ve doğu halklarını anlaması, kavraması ve yorumlamasıdır.

Oryantalizm'de önemli sorunlardan birisi batı ve doğu kavramlarından kast edilenlerdir. Bu bağlamda batıyı insan haklarına saygılı, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına aldığı, gelişmiş liberal ekonomiye sahip olan, demokrasinin, adaletin vb. değer ve kavramların geliştiği ülkeler/bölgeler olarak ifade etmek mümkündür. Bu tanımlamadan yola çıkılırsa batı, Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmından, Japonya'dan, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD), Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ile önemli ölçüde Türkiye, Rusya, İsrail gibi devletlerden oluşmaktadır. Fakat söz konusu tanımlamaya Hıristiyanlık unsuru eklendiğinde Japonya, Türkiye ve İsrail batıyı oluşturan ülkeler arasında sayılmamaktadır. Hıristiyanlığın Katolik ve Protestan mezheplerine dayalı sınıflandırmada Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmıyla Rusya batının bir parçası olmaktan çıkmaktadır. Ayrıca antik Yunan medeniyeti temel alındığında Amerika, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda da batının dışında kalmaktadır. Söz konusu bu değişkenler, batının sınırlarının ele alınan değer yargıları ve kıstaslara göre genişleyebildiğini veya daralabildiğini ortaya koymaktadır. Fakat günümüzde önemli ölçüde ortak değer ve yargılara sahip olan Avrupa, İskandinavya, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı batı olarak göstermek mümkündür.

Batının sınırlarının tanımlanmasında yaşanan sıkıntı doğu için de geçerlidir. İnsan hakları, demokrasi, temel hak ve özgürlükler, liberal ekonomi vb. değerler ve kavramlar çerçevesinde sınırlar tespit edilmeye çalışıldığında, yukarıda ifade edilen ülke ve bölgelerin dışındaki yerleri doğu olarak ifade etmek mümkündür. Mamafih söz konusu tanımlama daraltıldığında farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede İslamiyet önemli bir sınıflandırmayı teşkil etmektedir. Doğuyu İslamiyet olarak sınırlandırdığımızda Müslüman ülkeler doğuyu oluşturmaktadır. Mevcut liberal ekonomik sistemden farklı bir ekonomik sisteme ve yönetime sahip olan Çin de Doğu'nun bir parçasını teşkil etmektedir. Bu ve benzeri durumlar doğunun da sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir. Fakat söz konusu sınırları batı ve batının değer yargıları tespit ettiği için doğuyu, demokrasi dışında yönetime sahip olan, liberal ekonomiyi benimsemeyen, Hıristiyanlığın dışından bir dine mensup

olan, insan hakları, temel hak ve hürriyetlere saygının az olduğu ülkeler/bölgeler şeklinde tanımlanabilir.

Batı-doğu mücadelesindeki en önemli sorunlardan bir diğeri de batının doğuyu ötekileştirmesine karşılık doğunun bu ötekileştirmeye yeterince cevap verememesi, karşı koyamamasıdır. Batı tarafından doğu olarak nitelendirilen Mezopotamya, Mısır ve Çin gibi bölgeler, dünya uygarlık tarihinin ortaya çıktığı, insanlık tarihini değiştiren önemli gelişmelerin yaşandığı ve icatların yapıldığı coğrafyalar olmuş ve insanlık bu gelişme ve icatların üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra Batı'nın ötekileştirdiği Müslüman "doğu" dünyası, Hıristiyan batının en karanlık dönemlerinden birinin yaşandığı Ortaçağ'da Birûni, Farabi, İbni Sina, İbni Rüşd gibi önemli düşünürlerin önemli çalışmalarıyla aydınlanmıştır. Fakat Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı ile birlikte batının potansiyelini keşfettiği bir dönemde doğunun hızla gerilemeye başlaması ve günümüze kadar süren bu gerileyişin sebeplerinin tespit edilerek sorunların giderilememesi oryantalistlerin, doğu nezdindeki tanımlamalarını, tasavvurlarını vb. gelişmeleri kolaylaştırdığı gibi doğunun da batıya karşı koymasını zorlaştırmaktadır.

Batının doğuyu kendine has düşünce ve görüş çerçevesinde tanımlaması ve yorumlar getirmesi doğunun tepkisini çekmektedir. Mamafih, doğu üzerinden batıyı okuma çalışmalarını ifade eden oksidentalizm dahi, Buruma ve Margalit'e göre özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte çehresi, kültürü, değer yargıları değişen Avrupa şehirlerindeki hayata tepki olarak Avrupa'da çıkmış ve yayılmıştır (Buruma-Margalit, 2004/2009: 12-25). Yazarların bu düşüncesi temel alındığında oksidentalizmin kökenleri 1800'lü yıllara uzanmaktadır. Buna karşın oryantalizmin kökenleri ise Hıristiyan batıda 1312 yılında Viyana Kilise Konseyi'nin Paris, Oxford, Bolonya, Avinyon ve Salamanka'da Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice dillerine ilişkin bazı kürsülerin kurulması ile başlamıştır (Said, 1978/1989: 85). Mamafih doğu-batı kavramlarını ve mücadelesini ve buna bağlı olarak oryantalizmin çıkış tarihini çok daha eski zamanlara götürmek mümkündür. Bu çerçevede Yunanlıların, doğu despotizmini temsil eden, farklı etnik kimliğe,

kültüre, dile vb. sahip olan ve yabancı olarak ötekileştirilen Medlerle yaptıkları savaş doğu-batı arasındaki ilk mücadele olarak gösterilmektedir (Hentsch, 1988/2008: 28). Roma İmparatorluğu döneminde ise imparatorluğun başkenti olan Roma şehrinin doğusunda kalan bölgeleri ifade etmek için "oriens", batıda kalan kısmı için ise occiden deyimleri ilk defa kullanılmıştır (Bulut, 2007: 428). Bunların yanı sıra doğu-batı kavramlarının ve aralarındaki mücadelenin İslamiyet'in ortaya çıkışı, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi, Birinci Haçlı Seferi ve Kuran'ı Kerim'in ilk defa Latinceye çevrildiği 1143 yılı gibi değişik tarih ve dönemlere de dayandırılabilmektedir (Güngör, 2007: 23). Bu durumda ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır: Oryantalizm ve oryantalistler, doğuyu tanımak, anlamak, anlamlandırmak ve şekillendirmek için asırlardır çalışmalarını sürdürmektedir. Buna karşın oksidentalizmin oryantalizme göre oldukça yeni bir bilim olup çalışmaları yetersizdir. Bu yetersizliğin sonucu olarak doğu, batının gerisinde kalmış ve doğu, batının kendisini şekillendirmesine yeterince karşı koyamamıştır

Oryantalizmin ne zaman ortaya çıktığı ve ilk oryantalist çalışmanın ne zaman yapıldığı sorusunun cevabı net olmamakla birlikte, Rönesans ile oryantalist çalışmalar hızla artmıştır. Çalışmalarda genel olarak Arapça ve Farsça eserlerin tercümesi yapılmış, düşünürlerin ve şairlerin hayal dünyasındaki doğu tasvirleri yer almış ve özellikle Hıristiyan-Müslüman mücadelesi temel imgelerden biri olmuş ve – Dante: İlahi Komedya – İslamiyet ötekileştirilmiştir. Fakat 18. yüzyıl ile birlikte doğuya yapılan seyahatlerle birlikte oryantalistler saha çalışması da yapmaya başlamış ve çalışmalarının sonuçları eserlerinde görülmüştür. Bu çerçevede Napoleon Bonaparte'nin 1798 Mısır Seferi oryantalizm çalışmaları için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'ı işgal amacı güden bu sefer sırasında Napoleon yanında, kurdurduğu Mısır Enstitüsü'nün farklı alanlarda uzmanlaşmış üyelerini de götürmüş ve bu kişiler Mısır medeniyetini ve İslam uygarlığını saha çalışmasıyla yerinde görme ve analiz etme imkânına kavuşmuşlardır. Yapılan çalışmalarda antik dönemde ileri bir uygarlık olan Mısır'ın işgal sırasında "barbarlığın içinde olduğu, bu barbarlıktan kurtarılması ve tekrar eski ihtişamlı haline getirilmesi gerektiği" ifade edilmiş ve bunu da "birçok millete sahip olduğu bilgiyi ulaştıran" Fransa'nın

yapması gerektiği belirtilmiştir (Said, 1978/1989: 137-144). Bu bakış açısı oryantalizmin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve özellikle 19. yüzyılın oryantalistlerinde doğunun, batı tarafından aydınlatılması, kalkındırılması ve refah seviyesinin artırılması gerektiği düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Oryantalistlerin ifade edilen düşünce tarzına paralel olarak uluslararası ilişkilerde de önemli değişim yaşanmıştır. Avrupa'da gerçekleşen sanayi devrimi ile batılı devletler sömürgeci bir dış politika takip ederek hızla Afrika ve Asya'yı sömürgeleştirmişlerdir. Bu sömürgeleştirme faaliyetleri sırasında sömürgeci devletlere oryantalistlerin de önemli katkısı olmuştur. Zira oryantalistlerin sömürgeleştirilmek istenen coğrafya ile ilgili yaptıkları çalışmalar, devletlerin politika belirlemesini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu minvalde Hindistan hakkında önemli çalışmaları olan filolog Sir William Jones (Jones, 1801), Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Araplar hakkında çalışmalar gerçekleştiren Thomas Edward Lawrance gibi oryantalistler İngiltere için, özellikle Endonezya konusunda yoğun çalışmaları olan C. Snouck Hurgronje Hollanda için (Ortaylı, 2008) Ferdinand de Lesseps ("Ferdinand de Lesseps") Fransa için yoğun faaliyetlerde bulunmuşlar ve devletlerinin doğu hakkındaki planlarını/projelerini gerçekleştirmelerini kolaylaştırmışlardır.

Sömürgeciliğin hızla arttığı, doğu-batı ayrımının keskinleştiği ve batının ışığıyla doğuyu aydınlatma misyonunu benimsediği 19. yüzyılda uluslararası ilişkilerin en önemli unsurlarından biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısıyla gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılla birlikte hızla parçalanmaya başlamıştır. İmparatorluğun mirasından hangi devletin hangi parçayı alacağı meselesi önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal düşmanı Rusya Çarlığı'nın imparatorluğun mirasından alacağı pay ile Avrupa'yı domine etmesini engelleme çabası uluslararası ilişkilerin bir diğer önemli gündem maddesi olmuştur. Fakat her iki gündem maddesinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli rol oynaması, imparatorluktan kaynaklanan sorunların "Şark Meselesi" olarak nitelendirilmesine

neden olmuştur. Bu mesele çerçevesinde dönemin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya Çarlığı, Almanya ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının Avrupa'da genel savaşa dönüşmesini engelleyecek, buna karşın çıkarlarını maksimize edecek şekilde parçalanması için mücadele etmiştir. Bu mücadele sırasında Avrupalı devletler, Rusya Çarlığı'nın kendi güvenliklerine ve ulusal çıkarlarına tehdit olmasını engellemeye de çalışmıştır. Söz konusu mücadele Ekim Devrimi ile Rusya'nın, Avrupa için – bir süre – tehdit unsuru olmaktan çıkması ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla sona ermiştir.

Şark Meselesi'nin önemli aktörlerinden ve dönemin hegemon gücü olan İngiltere, meselenin çıkarları çerçevesinde çözülmesi için oldukça önemli rol oynamış ve mücadele etmiştir. Verdiği mücadelede Fransa ile birlikte hareket eden Londra, bu mücadelenin karşılığını ise Ortadoğu'ya yerleşerek almış ve sınırları önemli ölçüde 1916 Sykes-Picot Antlaşması'nda belirlenen şekilde Ortadoğu'yu dizayn etmişlerdir. Mamafih milliyetçi fikirlerin Ortadoğu'ya da yayılması, İngiltere ve Fransa'nın iç durumu ve uluslararası konjonktürün elverişsiz olması, bu iki devletin gerilerinde kronikleşen sorunlar bırakarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Ortadoğu'dan çekilmesine sebep olmuştur.

19. yüzyılın bir diğer gelişmesi de 20. yüzyılda uluslararası sistemi derinden etkileyecek olan ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki yerini alması olmuştur. İzlediği politikalar ile hızla büyüyen ABD, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak bu savaşın kazanılmasında önemli rol oynamış ve uluslararası sistemdeki en önemli aktörlerden biri olduğunu göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ittifak kuran ABD, savaşın sona ermesiyle SSCB ile birlikte uluslararası sistemdeki en önemli güç olmuş ve sistemi şekillendirmeye başlamıştır. Mamafih, SSCB'nin gerek küresel politikaları gerekse bölgesel politikaları, ABD'nin SSCB'den tehdit algılamasına ve taraflar arasında 1991'e kadar devam eden Soğuk Savaş'ın yaşanmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş esnasında SSCB'nin Avrupa'ya yaklaşımı, Doğu Avrupa ve Ortadoğu politikaları ABD için Soğuk Savaş döneminde yeni bir Şark Meselesi'nin doğmasına sebep olmuştur. Napoleon Savaşları sonrası Rusya Çarlığı'nın izlediği politikalara benzer politikalar izleyerek Doğu Avrupa'yı kontrol eden, Batı Avrupa'da ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmaya çalışan SSCB, gerek ABD gerekse Avrupa için tehdit unsuru haline gelmiş ve bu durum ABD'nin Sovyet tehdidini bertaraf etmek için SSCB ile mücadele etmesine neden olmuştur. Nitekim bu mücadele, SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına kadar sürmüş ve SSCB'nin dağılması ile birlikte Soğuk Savaş gibi 1945 yılında başlayan "Yeni Şark Meselesi" de sona ermiştir.

SSCB'nin dağılması ile birlikte ABD, verdiği mücadelenin karşılığı olarak daha önce İngiltere'nin yaptığı gibi Ortadoğu'yu şekillendirmeye başlamıştır. Bu çerçevede Başkan Franklin Roosevelt döneminde bölgeye girmeye başlayan, Jimmy Carter döneminde bölgeyi *hayat sahası* haline getiren ABD, 1990'lı yıllarla birlikte "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)[1]" çerçevesinde Ortadoğu'yu dönüştürme safhasına geçmiştir. Condoleezza Rice'nin 2003 yılında ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı iken kaleme aldığı "Transforming The Middle East" adlı makale ve 2004 G-8 Zirvesi ile Büyük Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyada değişimin yaşanacağı uluslararası kamuoyuna deklare edilmiştir. 11 Eylül 2001 Saldırıları ile ötekileştirilen Ortadoğu'da bu çalışmalar Afganistan ve Irak'ın işgali ile başlamış, Sudan'ın bölünmesi ile sürmüştür. Günümüzde ise Arap Baharı'yla birlikte Ortadoğu'daki fay hatlarının tetiklenmesi bölgede önemli değişimlere yol açmış ve yol açmaya da devam etmektedir.

Şark Meselesi Çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi adlı çalışma hazırlanırken geniş bir literatür taraması yapılmıştır.

[1] Literatürde ABD'nin bu projesi ile ilgili çok farklı isimler mevcuttur. Bu bağlamda Büyük Ortadoğu Girişimi, Büyük Ortadoğu Projesi, Genişletilmiş Ortadoğu Projesi, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi gibi farklı adlandırmalar mevcuttur. Fakat, Türk literatüründe genel olarak Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ismi kullanılmasından dolayı çalışmada bu adlandırma tercih edilmiştir.

Bu çerçevede Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) tez merkezinde "Doğu Sorunu" ve "Şark Meselesi" kavramları ile yapılan aramada sekiz çalışma tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Şark Meselesi'ne ilişkin gerek ulusal literatür, gerekse uluslararası literatür taranmış ve ulaşılan kitap ve makalelerden önemli ölçüde çalışmada istifade edilmiştir. Konunun ağırlığını oluşturan Büyük Ortadoğu Projesi ve ABD'nin Ortadoğu politikası da YÖK'ün tez merkezinde "ABD", "Amerika Birleşik Devletleri", "Büyük Ortadoğu", "BOP" ve "Ortadoğu" kavramları ile aranmış ve konuya ilişkin çok sayıda gerek yüksek lisans gerekse doktora tezi bulunmuştur. Bunların yanı sıra konuya ilişkin yazılmış kitap ve makalelerden çalışmada önemli ölçüde istifade edilmiştir.

Gerek Şark Meselesi'ne dair gerekse ABD'nin Ortadoğu politikası ve BOP'a dair yapılan ve genel uzlaşının olduğu kavramlara ilişkin bu çalışmada farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar getirilmiştir. Bu minvalde BOP'u Şark Meselesi çerçevesinde ele alan bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. İkinci bir farklılık da Şark Meselesi'nin tanımına ilişkin olmuştur. Yapılan taramada özellikle Türk literatüründe konu Türk-Müslüman, Avrupa-Hıristiyan mücadelesi olarak ele alınmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının akabinde ise kavramın "Kürt sorunu" olarak irdelendiği tespit edilmiştir. Yabancı literatürde de Türk-Müslüman, Avrupa-Hıristiyan mücadelesine sık sık atıf yapılmakla birlikte çalışmanın ilerleyen bölümünde gösterileceği üzere konuyu jeopolitik rekabet üzerinden ele alan araştırmacılar da olmuştur. Bu çalışmadaysa Türk literatürünün ve ulaşılan yabancı literatürün aksine kavrama farklı tanımlama getirilmiş ve Şark Meselesi ilk defa *"Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde çıkarları çatışan büyük devletlerin, güç dengesini bozmadan buna karşın çıkarlarını maksimize ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrollü olarak parçalama ve İngiltere'nin Rusya'yı, imparatorluk yolunu tehdit etmeyecek makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir*" şeklinde tanımlanmıştır. Çalışmada genel literatürden farklı olarak ortaya konulan bir diğer yaklaşım da Büyük Ortadoğu Projesi'ne ilişkin olmuştur. Gerek ulusal, gerekse uluslararası literatür projenin ağırlıklı olarak 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu çalışmada ise, yakın döneme ait olan bu kavram

ABD'nin genel Ortadoğu politikasını ifade etmek için kullanılmış ve süreç üç aşamaya ayrılmıştır.. Bu çerçevede 1945 yılında ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ile Suudi Arabistan Kralı İbn Suud arasında gerçekleştirilen proje, ABD'nin Ortadoğu politikasının başlangıcı sayılmış ve 1957 yılında ilan edilen Eisenhower Doktrini 'ne kadar olan süreç ABD'nin Ortadoğu'ya giriş aşaması olarak ifade edilmiştir. Eisenhower Doktrini'nden 1980 yılında ilan edilen Carter Doktrini'ne kadar geçen süreç ABD'nin bölgeyi nüfuz sahasına çevirme ve Soğuk Savaş'ın bittiği 1991'den günümüze kadar olan süreç ABD'nin Ortadoğu'yu dönüştürme aşaması olarak ifade edilmiştir. Çalışmada getirilen bir diğer yeni yaklaşım da Soğuk Savaş'a dairdir. ABD ve SSCB arasındaki ideolojik, askeri, siyasi, ekonomik, jeopolitik vd. rekabetin yaşandığı Soğuk Savaş döneminde, taraflar arasında Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya üzerinde yaşanan rekabetle, İngiltere ile Rusya Çarlığı arasında ifade edilen bölgelerde yaşanan rekabetle paralellikler ve benzerlikler tespit edilmiştir. Bu benzerlik ve paralelliklerden hareketle ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş döneminde yeni bir Şark Meselesi'nin yaşandığı ifade edilmiştir. Türk literatüründe ve erişilen yabancı literatürde bir benzerine rastlanmayan Yeni Şark Meselesi[2] kavramı çalışmada *"ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki nüfuzunu ortadan kaldırma, Ortadoğu'daki etkinliğini sona erdirerek Sovyetler Birliği'ni makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir"* şeklinde tanımlanmıştır.

Tarihi Şark Meselesi'nden esinlenerek ve paralellikler ortaya konularak hazırlanan ve dört bölümden oluşan bu çalışmanın konusunu ABD'nin BOP çerçevesinde Ortadoğu'yu dönüştürmesi ve dönüştürmeyi hangi yöntemlerle gerçekleştirebileceği ve yaşanan değişim sonucunda Ortadoğu'da nasıl bir haritanın ortaya çıkacağı oluşturmaktadır.

[2] Ulusal literatürde Yeni Şark Meselesi kavramı kullanılmakla birlikte kavramdan "Kürt sorununu" tanımlamak için istifade edilmiştir. Fakat Soğuk Savaş içerisinde ABD ile SSCB arasında Şark Meselesi'nin yaşandığını ifade eden herhangi bir kaynak söz konusu değildir.

Çalışmanın birinci bölümü Şark Meselesi kavramı için ayrılmıştır. Bu bölümde Şark Meselesi'nin ne olduğu, ne zaman ortaya çıktığı konuları incelenmiş ve yeni bir Şark Meselesi tanımlaması getirilmiştir. Yapılan tanımlamanın akabinde sorunun coğrafi, ekonomik ve kültürel unsurlarından bahsedilmiştir. Söz konusu dönemde şüphesiz ki Şark Meselesi içerisinde çok sayıda hadise meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra ele alınan dönem yaklaşık bir asır sürmüştür. Mamafih, çalışmada yalnızca dönemin en önemli olaylarının başında gelen ve her biri başlı başına birer tez konusu olan Yunan bağımsızlığı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı kısaca ele alınmış, 1878-1914 arası dönem ana hatları ile gösterilmiştir. Bu yöntemin seçilmesindeki en önemli gaye, Şark Meselesi çerçevesinde cereyan eden hadiseleri göstermek ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan Yeni Şark Meselesi'ne nasıl örnek olduğunu göstermektir. Bölümün son kısmını ise Birinci Dünya Savaşı'na giden süreç ve savaş sonrasında Şark Meselesi çerçevesinde mücadele eden dönemin hegemon gücü İngiltere ile müttefiki Fransa'nın Ortadoğu'da meydana getirdiği düzenleme oluşturmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü ise ABD'ye ve ABD'nin Ortadoğu'ya giriş sürecine ayrılmıştır. Bu çerçevede öncelikle Ortadoğu kavramı üzerinde durulmuş ve bölge tanımlanmaya çalışılmıştır. Akabinde, ABD'nin kuruluşundan 1945 yılına kadar geçen süreç kısaca izah edilmiştir. 1945 – 1990 döneminde ise ABD Başkanı Roosevelt'in Suudi Arabistan Kralı İbn Suud ile 1945 yılında yaptığı ziyaret ile temelini attığı ABD'nin genel Ortadoğu stratejisi günümüzdeki ifade tarzı ile "Büyük Ortadoğu Projesi" olarak isimlendirilmiş ve BOP çerçevesinde ABD'nin Ortadoğu'ya girişi ve bölgeye yerleşmesi aktarılmış ve ABD tarafından ilan edilen doktrinler irdelenmiştir. Bölümün ikinci kısmında ise Soğuk Savaş'ın ve dolayısıyla yeni Şark Meselesi'nin sona ermesinden 11 Eylül Saldırıları'na kadar olan dönem, bu dönemde ABD dış politikasında yaşanan değişim ve bu devletin Ortadoğu'daki durumu ele alınmıştır.

Üçüncü bölümün ilk incelemesini ise 11 Eylül 2001 Saldırıları sonrası ABD'nin değişen Ortadoğu politikası oluşturmaktadır. Bu bölümü takip eden ikinci kısımda ise literatürde ortak uzlaşı bulunan düşünceler çerçevesinde BOP'un – şekillendirme safhasının – ortaya çıkışı, coğrafyası, amacı ve projeye gösterilen tepkiler anlatılmıştır. Bölümün diğer başlıklarında ise Afganistan ve Irak işgallerinin ABD'ye kazandırdıkları, kaybettirdikleri, Bush dönemi – Obama dönemi farkı ve BOP çerçevesinde Arap Baharı ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Yeni Şark Meselesi'nin tanımı yapılmış ve bu sorunu çözen ABD'nin Ortadoğu'yu dönüştürmesi için sahip olduğu fırsatlar ve yeniden çizilecek olan Ortadoğu haritasının kendisine sağlayacağı faydalar gösterilmiştir

Sonuç kısmında ise yapılan çalışma neticesinde yeni tanımlamalara yer verilmiştir. Bu çerçevede Şark Meselesi tanımı yapılmış; 1945-1990 Soğuk Savaş Dönemi içerisinde taraflar arasında jeopolitik rekabetin yaşandığı bölgelerden olan Doğu Avrupa ve Ortadoğu üzerindeki rekabetten dolayı yeni bir Şark Meselesi yaşandığı ifade edilmiş ve ABD'nin genel Ortadoğu stratejisi farklı bir açıdan ele alınmıştır. Ortadoğu'nun, verdiği mücadele ile uluslararası sistemin en önemli gücü haline gelen devletlerin jeopolitik ödülü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ABD'nin Ortadoğu'yu dönüştürebilmesi için neler yapması veya yapmaması gerektiği şeklinde önermeler getirilmiş ve Washington'un amacına ulaşabilmesi halinde elde edebileceği fırsatlar gösterilmiştir.

1. ŞARK MESELESİ

1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa'da 1815 yılına kadar devam edecek olan Koalisyon Savaşları yaşanmıştır. Napoleon Bonaparte yönetimindeki Fransa, Avrupa kıtasının önemli bir bölümünde hakimiyet tesis etmesine ve kıtayı kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmesine rağmen Koalisyon Savaşları'nı kaybetmiştir. Fransa'nın yenilmesiyle birlikte savaşın galipleri, Avrupa'ya yeniden düzen getirmek amacıyla 1815 yılında tarihe Viyana Kongresi olarak geçen kongreyi düzenlemişlerdir. Kongrede Avrupa'daki durum gözden geçirilmiş, galip devletler çıkarları doğrultusunda kıtaya düzen getirmiş[3] ve kurulan bu düzen hemen hemen Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu özelliğinin yanı sıra Viyana Kongresi uluslararası ilişkilere yeni bir kavram da kazandırmıştır: Şark Meselesi.

Napoleon Bonaparte'nin Mısır'ı işgal etmesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu da Koalisyon Savaşları'nda yer almış ve Fransa'ya karşı mücadele etmiştir. Gerek bu özelliği gerekse Balkan coğrafyasındaki geniş toprakları hasebiyle Osmanlı İmparatorluğu da 1815 Viyana Kongresi'ne katılması için davet edilmiştir. Bununla birlikte dönemin yöneticileri kongreye katılmamışlardır. Koalisyon Savaşları'nın galibi Rusya'nın kongrede Sırp, Eflak ve Boğdan meseleleri ile imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanların durumunu gündeme getirme ihtimalleri sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu kongreye katılmamıştır (Armaoğlu, 2007a: 97). Nitekim imparatorluğun korktuğu durum gerçekleşmiş ve Rusya kongrede "Şark Meselesi'ni" gündeme getirmiştir.

"Şark Meselesi" kavramı siyasi bir terim olarak ilk defa 1815 Viyana Kongresi sırasında Rusya Çarlığı'nı temsil eden delegeler tarafından kongreye katılan diğer milletlerin temsilcilerinin dikkatini Osmanlı İmparatorluğu sınırları

[3] Genel olarak Viyana Düzeni'nin Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yıkıldığı ifade edilmekle birlikte literatürde bu sürecin 1871 yılında milli birliğini sağlayan Almanya'nın uluslararası sisteme eklemlenmesi ile yıkıldığı da ifade edilmektedir.

içerisinde yaşayan Hıristiyan halkın durumuna dikkat çekmek amacıyla resmi görüşmelerin dışında dile getirilmiştir. (Karal, 2011a: 203). Bu tarihten sonra "Şark Meselesi" kavramı uluslararası ilişkilerde sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

Şark Meselesi kavramı her ne kadar ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegeler tarafından kullanılsa ve bu kongreden sonra kavramdan Osmanlı ile ilgili meseleleri ifade etmek için istifade edilse de, uluslararası ilişkilerde bu kavramın tanımı ve ne zaman ortaya çıktığı hususunda uzlaşı sağlanamamıştır. Konuya ilişkin çalışma yapan yazarlar kendi düşünceleri doğrultusunda tanımlamalar getirmiş ve getirdikleri tanımlar doğrultusunda meselenin ortaya çıkışını belirlemişlerdir.

1.1. Şark Meselesi'nin Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Şark Meselesi kavramı ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmakla birlikte literatürde farklı çıkış tarihleri ve tanımlamalar da mevcuttur. Britannica Ansiklopedisi'nde kavram 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk dönemlerinde geçen ve dağılmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını kimin kontrol edeceğine ilişkin cereyan eden diplomatik problem olarak tanımlanmıştır (Britannica, 2014). Matthew Smith Anderson çalışmasında "Şark Meselesi'ni, bir zamanların büyük devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda çökmeye başlamasından ve bu çöküşün büyük Avrupa devletleri arasında yarattığı rekabet ve Avrupalı devletlerin emelleri yüzünden ortaya çıktı" şeklinde tanımlamaktadır (Anderson, 1966/2010: 397). Söz konusu çalışmasında Anderson 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nı temel almıştır. Edouard Driault ise Şark Meselesi'nin kökenini Büyük İskender'in kurduğu imparatorluğun dağılmasına götürür. Bununla birlikte genel olarak kavramı Hilal - Salib[4] mücadelesi olarak ifade etmiş ve çalışmasında Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, "yeşil sancağın" Viyana önlerine kadar ilerlemesi gibi dini motiflere sık sık yer vermiştir (Driault, 1912/2010). Buradan hareketle Driault'a göre mesele İslamiyet

[4] Salib: Haçlı Seferi'ne katılan kimse

– Hristiyanlık meselesidir. John Marriott'ya göre ise farklı alışkanlıkları, düşünceleri ve önyargıları olan batı ile doğu arasındaki Güneydoğu Avrupa üzerindeki çatışma Şark Meselesi'ni oluşturmuştur. Yazar, milattan önceki dönemde Yunanlılar ile Persliler arasındaki mücadele ile Romalıların Helenistik monarşilerle arasındaki çekişmelerin bu meselenin bir yansıması olduğunu; milattan sonraki dönemde ise mücadelenin Hilal ile Haç arasındaki çekişme gibi göründüğünü ifade eder (Marriott, 1917: 1). Benzer şekilde Creasy de meselenin kökenlerini Heredot'a atıf yaparak Truva Savaşı'na götürür; bu savaşta Yunanlılar ile Asyalılar arasında savaşın gerçekleştiğini ifade eder ve zaman içerisinde farklı milletler arasında geçen mücadeleleri ele alır. Tarihi süreç içindeki açıklamalarının akabinde konuyu Osmanlı İmparatorluğu'na getirir ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Şark Meselesi'nin yeni bir boyut aldığını ifade eder (Creasy et al.1910: 22). Albert Sorel ise Türklerin Avrupa'ya ayak bastığı gün bu meselenin ortaya çıktığını ifade etmiştir (Yavuz, 2003: 92). J. Holland Rose ise çalışmasında İngiltere ve Almanya'yı incelemiş ve soruna temel olarak İngiltere için 1791 yılında Rusların Dinyester Nehri'ni geçmesini, Almanya için de Kayser 2. Wilhelm'in 1898 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleştirdiği ziyareti almıştır (Rose, 1922: 309). Avusturya Generali Joseph Radetzky'ye göre ise mesele Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun konumundan kaynaklanmaktadır. Radetzky, Rusya Çarlığı'nın konumlandığı coğrafya gereği bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal düşmanı olduğunu ve Rusya'nın coğrafi bütünlüğünü ve güvenliğini sağlaması için İstanbul'u ele geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Gibbons, 1914: 129). Georgios Govessis ise meselenin başlangıç noktasını 1699 Karlofça Antlaşması olarak kabul etmektedir. Zira bu antlaşma ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ilk kez önemli miktarda toprak kaybetmiş ve bu tarihten sonra gerilemiştir. Yazara göre Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışa geçmesinin resmi tarihidir ve bu antlaşma ile birlikte Şark Meselesi gündeme gelmiştir (Govessis, 2002: 49). Max Silberschmidt ise konuya farklı bir açıdan yaklaşmış ve Venedik kaynakları çerçevesinde çalışmasını yapmıştır. Yazara göre İstanbul ve Boğazlar üzerinde hayati çıkarları bulunan Venedik, Cenevizlilerin bu bölgede güçlenmesi ile zor duruma düşmüştür. Bu hadiseden daha önemlisi ise 14. yüzyılda Osmanlı

İmparatorluğu'nun Doğu Roma İmparatorluğu aleyhinde sınırlarını genişletmesi ve Avrupa'da hızla kuvvetlenmesi olmuş, bu durum Venedik'i zor durumda bırakmıştır. Özellikle Türklerin hızla güçlenmesinden ötürü Silberschmidt 14. yüzyılda Venedik için bir Şark Meselesi'nin söz konusu olduğunu ifade etmiştir (Silberschmidt, 1923/1930).

Yabancı araştırmacıların yanı sıra Türk araştırmacılar da konuya ilişkin çalışmalar gerçekleştirmiştir. Onur Bilge Kula, Aiskhylos ve Heredot'un eserlerindeki "Doğulu despot, doğulu barbar" kavramlarından yola çıkarak meseleyi milattan önce vuku bulan Pers - Yunan mücadelesine kadar götürmektedir (Kula, 2012: 468). Ahmet Saib Şark Meselesi'nin Rusya kaynaklı olduğunu ifade eder ve Rusya ile 1700'lü yıllardan itibaren gerçekleşen savaşları bu çerçevede ele alır (Saib, 2010: 19). Raif Karadağ ise Şark Meselesi adlı kitabında yabancı yazarların görüşlerine yer vermiştir. Eserde yer alan Fransız tarihçi Sinyobos 18. yüzyıldan itibaren Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarını ele geçirdiklerini ve Osmanlı yönetiminde yaşayan Hıristiyanları ayaklandırdıklarını belirtir ve gerçekleştirilen bu faaliyetlere 19. yüzyılda "Şark Meselesi" adı verildiğini ifade eder (Karadağ, 1971: 22). Karadağ'ın kendisi ise kavramı Müslümanlığa geçmeden önce Türklerin Müslüman Araplara yardımcı olması, ilerleyen dönemde ise Türklerin Müslüman olarak İslam dünyasının lideri konumuna gelmesi ve kutsal mekanları kontrol etmesi şeklinde açıklar (Karadağ, 1971: 24). Konuya ilişkin bir diğer çalışmayı yapan Bayram Kodaman ise 1071 Malazgirt Savaşı'nda elde edilen zafer ile sorunun çıktığını ve meselenin "Türk-İslam - Avrupa Hıristiyan" mücadelesine dönüştüğünü ifade eder (Kodaman, 1983: 7). Kodaman çalışmasında sorunu üç evreye ayırmıştır. Buna göre birinci evre 1071 – 1699 yılları arasında cereyan etmiş, bu dönemde "Batı" Türklerin elindeki kutsal yerleri geri almak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyişini durdurmak için mücadele etmiştir. 1699 – 1878 arasındaki ikinci safhada ise 1699 yılında Osmanlı ilerleyişini durduran Batı, Avrupa'dan Türkleri atmak için mücadele etmiştir. Üçüncü ve son aşamada ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki topraklarını parçalamak için faaliyet göstermiştir (Kodaman, 1983: 9).

Yukarıda Şark Meselesi'ne ilişkin yapılan çalışmalarda kimi araştırmacıların meseleyi genel olarak batı – doğu mücadelesi olarak gösterme eğiliminde olduğu ve sorunun başlangıç noktasını milattan önceki zamanlara kadar götürdüğü görülmektedir. Bazı araştırmacılar ise İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin sorunun temeli olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşün kabul edilmesi halinde Şark Meselesi, Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yayması ile ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Endülüs Emevilerinin Avrupa'daki varlıkları da meselenin bir parçasıdır. Bir başka yazar grubu ise sorunu Türk sorunu olarak görmektedir. Bu düşünce temel alındığında Türklerin Avrupa'da ilk varlık gösterdikleri dönem meselenin ortaya çıkış dönemidir ve kökeni Avrupa Hun Türklerine kadar dayanmaktadır. Bir başka görüş de Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini temel alır ki bu doğrultuda 1071 Malazgirt Savaşı sorunun çıkış noktasıdır. Bu görüşlerin yanı sıra Rusya Çarlığı'nın Karadeniz üzerinden güneye inme çabaları, – ki 1700'lü yıllar bu durumda çıkış noktasıdır – ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarının, 19. yüzyılın büyük devletlerinin ilgi sahasına girmesi gibi farklı görüşler de ifade edilmektedir. Netice itibariyle farklı yazarlar tarafından farklı tanımlamaların getirilmesi Şark Meselesi kavramı üzerinde bir uzlaşı olmadığını göstermektedir.

Her ne kadar Şark Meselesi'nin ne olduğu ve ne zaman ortaya çıktığına ilişkin bir uzlaşı olmasa da 1815 Viyana Kongresi mesele için oldukça önemlidir. Zira ilk defa bu kongrede Avrupa için uzun zamandır var olan mesele "Şark Meselesi" kavramı ile adlandırılmıştır. Bu tarihten sonra ise literatürde Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili meselelerde Şark Meselesi kavramı kullanıldığı için sorunun resmi olarak başlangıç noktasını 1815 Viyana Kongresi olarak kabul etmek mümkündür.

Şark Meselesi'ne ilişkin yabancı yazarlar farklı tanımlamalar getirmiştir. Bununla birlikte yerli yazarlar arasında ise meselenin genel olarak İslamiyet-

Hristiyanlık ve Türk sorunu olduğuna ilişkin bir ağırlık söz konusudur.[5] Bununla birlikte özellikle 19. yüzyılın genel durumu ortaya konulduğunda bu tanımlamaların doğru fakat yeterli olmadığı görünmektedir:

- Sıcak denizlere inme politikası takip eden Rusya, bu politikası çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etmeye başlamıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Ruslar üç koldan Akdeniz'e çıkmak için çaba sarf etmiştir. Bu politikalardan ilki Panslavizm politikası çerçevesinde Balkanlar'da kendisine tabi devletler kurmaktır. İkinci politikası İstanbul ve Boğazlara hakim olmaktır. Üçüncü politikası ise Kafkaslar üzerinden Basra Körfezi'ne ve Doğu Anadolu üzerinden İskenderun Körfezi'ne inmek olmuştur.
- 19. yüzyılda Avusturya Macaristan İmparatorluğu kendisine yayılma alanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını seçmiş ve bu çerçevede politika benimsemiştir.
- Aynı dönemde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika ve Levant Bölgesi ile ilgilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Mısır'a önem vermiş, hıdivlerle özel ilişkiler geliştirmiş ve bu bölgede Süveyş Kanalı'nın açılmasında önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarına ilgi göstermiştir.
- Büyük Britanya ise İmparatorluk Yolu'nun güvenliği için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede Akdeniz'de kendisine rakip olabilecek devletlerin ortaya çıkmaması için mücadele etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu ve Doğu Anadolu toprakları ile ilgilenmiştir.
- 19. yüzyılın ikinci yarısında milli bütünlüğünü sağlayan ve sömürge yarışına geç katılan Almanya, kendisine nüfuz alanı olarak Osmanlı

[5] Bakınız: İlker Alp, Şark Meselesi veya Emparyalizmin Türk Politikası, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2008, Edirne; Zafer Gölen, Şark Meselesi ve Milli Mücadele, Fakülte Kitabevi Isparta, 2012

İmparatorluğu'nu seçmiştir. Ünlü Berlin - Bağdat Demiryolu Hattı ile Almanlar kendi imparatorluk yolunu oluşturmaya çalışmıştır.

- 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan bir diğer devlet de İtalya'dır. Almanya gibi sömürge yarışına geç katılan İtalyanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika ve Balkan toprakları ile ilgilenmiş ve Akdeniz'de varlık göstermeye çalışmıştır. 20. yüzyılda Anadolu'yu yayılma alanı olarak görmüştür.
- Osmanlı sınırları içerisinde olmamakla birlikte Polonya toprakları da önemli rekabet sahası haline gelmiş, bu bölgede Rusya Çarlığı, Prusya ve Avusturya Macaristan arasında mücadele yaşanmıştır. İfade edilen devletlerin yanı sıra İngiltere de Rusya Çarlığı'nın Avrupa'da yayılmasını engellemek için Polonya meselesinde önemli rol oynamıştır (Anderson, 1966/2010: 28-37).
- Osmanlı toprakları içerisinde olmayan Orta Asya coğrafyası da önemli bir rekabet sahası olmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın Orta Asya üzerinden Afganistan'a ulaşma arzusu, Hindistan'ın güvenliğinin tehlikeye girmesi nedeniyle bu devleti İngiltere ile karşı karşıya getirmiş ve tarihe "büyük oyun" olarak geçen rekabet yaşanmıştır.

Büyük devletlerin 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarları incelendiğinde en az üç tarafın çıkarlarının kesiştiği görülmektedir. Rusya'nın Akdeniz'e inme çabası bu devleti başta İngiltere olmak üzere Fransa ile karşı karşıya getirmiştir. Nitekim bu iki devlet 1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda, Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almıştır. Rusların Balkanlar üzerindeki emelleri, bu devletin özellikle Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile sorun yaşamasına neden olmuştur. Almanya'nın milli birliğini kurduktan sonra iki defa oluşturduğu "Üç İmparatorlar Ligi" adı verilen ittifakın yürümemesindeki esas sebep budur. İstanbul'a ilişkin Rus düşüncelerine ise diğer devletler karşı çıkmıştır. Örneğin İngiltere, 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi esnasında Rusların Çatalca önlerine kadar gelip İstanbul'u ele geçirme ihtimali belirdiğinde donanmasını Çanakkale önlerine göndererek Rusya'nın herhangi bir girişiminde bulunmasında

önemli rol oynamıştır (Üçok, 1980: 153). Almanya'nın Berlin Bağdat "İmparatorluk Yolu" Projesi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tepki göstermesine sebep olmuştur.

Şekil 1.1: Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz mücadeleleri

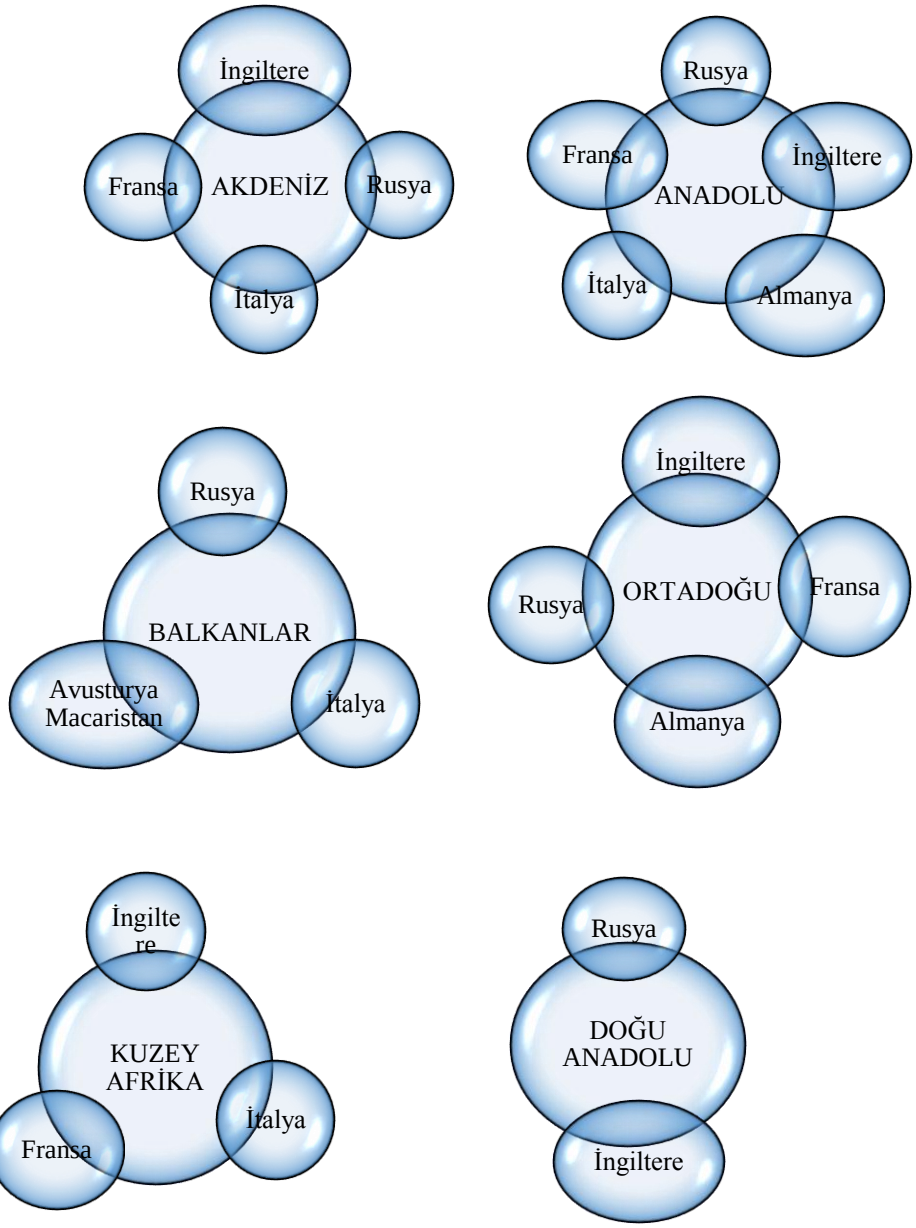

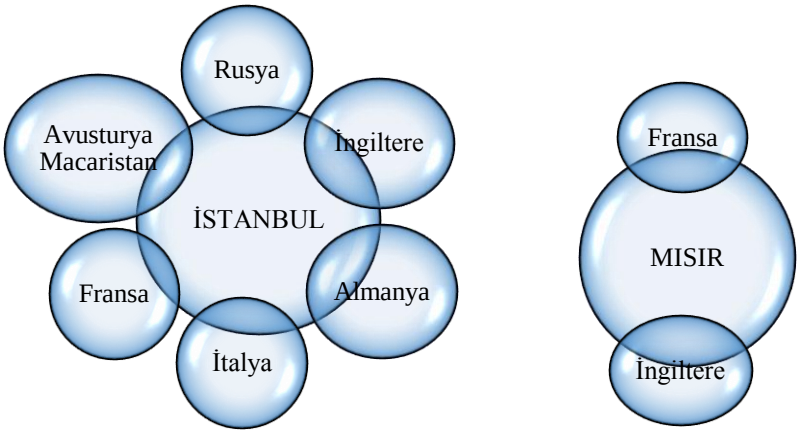

Görüldüğü üzere özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları çıkarları çatışan büyük devletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Bununla birlikte bu devletler Avrupa'da Koalisyon Savaşları'na benzer bir savaşın bir daha yaşanmaması için Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini mümkün olduğunca diplomasi kanalıyla veya yerel savaşlarla gerçekleştirmeye ve Avrupa'daki güç dengesini korumaya çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları aynı zamanda Avrupa için ortak tehdit olan Rusya'nın etkinlik kurmak ve Osmanlı toprakları ve Orta Asya üzerinden Akdeniz ve Basra Körfezi'ne inmek ve Hindistan'a çıkmak istediği bir alan olmuştur. Bu durum özellikle İngiltere'nin Rusya'yı söz konusu tasarılarını gerçekleştirmesini engellemek için bu devletle mücadele etmesine neden olmuştur. Nitekim bu çerçevede İngiltere, 1815 Viyana Kongresi esnasında Rusya Çarlığı'na Polonya topraklarının önemli bir kısmı bırakılmasına rıza göstermesine karşın, bu devletin Avrupa'da etkin konuma gelmesini engellemek için Avusturya ve Prusya'yı kuvvetlendirmiştir (Üçok, 1980: 46). İngiltere, ayrıca 1853 – 1856 Kırım Savaşı ve bu savaşın sonunda imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşması ile 1878 Berlin Antlaşması'nda Rusya'nın nüfuzunu sınırlamaya çalışmıştır. Buradan hareketle Şark Meselesi için şu tanımlamayı yapmak mümkün hale gelmektedir:

"Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde çıkarları çatışan büyük devletlerin, güç dengesini bozmadan buna karşın çıkarlarını

maksimize ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrollü olarak parçalama ve İngiltere'nin Rusya'yı, imparatorluk yolunu tehdit etmeyecek makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir."

Bu tanımdan yola çıkıldığında iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki sorunun İslamiyet-Hristiyanlık mücadelesi, Türk meselesi vb. olmadığı tam aksine bu sorunların veya mücadelelerin dönemin büyük devletlerinin çıkarları çerçevesinde kullandıkları araçlar olduğudur. İkinci sonuç ise Rusya Çarlığı'nın da özellikle İngiltere için önemli bir sorun kaynağı olduğudur. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun meselenin ana unsuru olması, İstanbul'u sorunun öznesi haline getirmiş, buna karşın Rusya Çarlığı ise süreçte gizli özne olarak kalmıştır.

1.2. Şark Meselesi'nin Unsurları

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılla birlikte iyice güç kaybetmesi ve dağılmanın eşiğine gelmesi dönemin büyük devletlerini hasta adamın mirasından pay kapma mücadelesine sevk etmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları, sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik, dini ve kültürel gruplar, sahip olunan yer altı ve yer üstü kaynakları gibi unsurlar Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgisini daha da artırmıştır. İfade edilen faktörleri kısaca şu şeklide açıklamak mümkündür:

1.2.1. Coğrafi Konum

Avrupa'da sınırların yeniden belirlendiği 1815 Viyana Kongresi döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Balkanlar'a, Kafkasya ve Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmına ve Arap Ortadoğu'suna yayılmıştır (Karal, 2011a: 1). Aynı

dönemde Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz'in önemli bir kısmına, Adalar Denizi'nin[6] tamamına, Doğu Akdeniz'e ve Kızıldeniz'e fiilen hakim olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu bununla birlikte ilerleyen dönemde önemli bir bölümü elinden çıkan bu coğrafyalar jeopolitik ve stratejik olarak oldukça önemlidir. Zira söz konusu topraklar İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Süveyş Kanalı'nı sınırları içerisinde barındırmaktadır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olması kuzey komşusu Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önemli ölçüde engellemiştir. Fransa ve İngiltere de Rusya'nın Türk Boğazları'na hakim olmasını engellemek için yoğun çaba sarf etmiş ve 1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almışlardır (Figes, 2007/2012). Boğazların yanı sıra Süveyş Kanalı da İmparatorluğun öneminin artmasına ve özellikle İngiltere'nin konuya yakın ilgi göstermesine neden olmuştur (Ferguson, 2004/2013). Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Asya kıtalarını birbirine bağlaması, doğu-batı, kuzey- güney geçiş yollarına sahip olması gibi unsurlar da imparatorluğa olan ilgiyi artırmıştır.

[6] Adalar Denizi kullanımı ile Ege Denizi ifade edilmektedir.

Harita 1.1: 1798- 1923 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu

Kaynak: Gibaulthistory

1.2.2. Ekonomik ve Kültürel Özellikler

19. yüzyılda üretim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve gerçekleşen Sanayi Devrimi ile Avrupa devletleri, üretim ve tüketim fazlası mallarını pazarlayacak pazar, ürün üretimi için hammadde tedariki yarışı içerisine girmişler ve bu beraberinde sömürgecilik yarışını getirmiştir. Bu yarış neticesinde Afrika ve Asya kıtasının önemli bir bölümü İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri tarafından paylaşılmıştır.

Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin yaşandığı ve makineleşmenin hızla arttığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu ise ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle 1838 yılında İngiltere ile yapılan ve "Osmanlı ekonomisini kaçınılmaz bir girdabın içine çeken" (Ortaylı, 2008: 112) Baltalimanı Ticaret Antlaşması başta olmak üzere Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlarla kırılgan Osmanlı üretimi ağır bir darbe almış ve imparatorluk Batı'nın açık pazarı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra imparatorluk sınırları içerisinde yer alan hammadde kaynaklarının bolluğu ve 20. yüzyıla damgasını vuracak olan petrolün imparatorluk topraklarında keşfi, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgilerini ve imparatorluk üzerindeki rekabeti artırmalarına neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir diğer özelliği de sınırları dâhilinde üç semavi dini, bu dinlerin mezheplerini, farklı etnik, kültürel vb. grupları barındırmasıdır. Bunula birlikte imparatorluğun bu özelliği iç işlerine karışılmasında ve imparatorluğun kontrollü şekilde tasfiye edilmesinde önemli rol oynamıştır. Zira başta Rusya olmak üzere Batılı devletler milliyetçilik çağında kendileri ile etnik, dini ve kültürel bağları olan grupları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtarak bağımsızlıklarını elde etmelerinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca bu durum farklı kimliğe sahip bölgelerde reform yapılması gerekçesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışılmasına da imkân tanımıştır. Bunun yanı sıra dönemin güçleri çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun halifelik makamını ve aynı dine mensup grupları da kullanmışlardır. Özellikle Almanya, Halife'nin gücünü kullanarak İngiltere, Rusya ve Fransa yönetimi altında bulunan Müslümanları ayaklandırmak istemiştir (McMeekin, 2010/2012). Mamafih, beklenen ayaklanma gerçekleşmediği gibi İngilizlerin kışkırtması ile Araplar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmışlardır. Bu durum Şark Meselesi'nin salt İslam – Hıristiyanlık mücadelesi olmadığını da ortaya koymaktadır.

1.3. Şark Meselesi ve Balkanlar

Orhan Gazi döneminde Avrupa'ya ayak basan Osmanlılar sınırlarını Viyana'ya kadar genişletmiştir. Bununla birlikte 1683 yılında gerçekleştirilen II. Viyana Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da topraklarını kaybetmeye ve Avrupa karşısında gerilemeye başlamıştır. Bu gerileyiş Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüş ve Avrupa'daki Türk kontrolü Trakya toprakları haricinde sona ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gerileyişini hızlandıran en önemli unsurlardan biri de Fransız İhtilali olmuştur. Bu ihtilal neticesinde yayılmaya başlayan milliyetçilik ve özgürlük gibi kavramlar çok etnikli ve kültürlü yapıdan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun önce Balkan sonra Asya topraklarında da yayılmış ve ifade edilen bölgelerdeki halklar gerek kendi çabaları gerekse dönemin büyük devletleri tarafından aldıkları destekle bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını elde etmek için ayaklanan ilk millet olan Sırpları (Jelavich, 1999/2013a: 218) zaman içerisinde diğer etnik gruplar da takip etmiş ve 1877 1878 Osmanlı – Rus Harbi neticesinde imparatorluk Balkan topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Balkan milletlerinin bağımsızlıklarını aldıkları bu süreçte başta Rusya Çarlığı ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu olmak üzere büyük devletler aktif rol oynamışlardır. Zira özellikle Rusya Çarlığı Balkanlar'da kendisine minnet duyacak devletler teşkil ederek bölge üzerinde kontrol tesis etmeyi ve kurulan devletler üzerinden Akdeniz'e inmeyi tasarlamıştır. Buna karşın Avusturya Macaristan İmparatorluğu da Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyetini engellemek ve topraklarını doğuya doğru genişletmek için çaba göstermiştir. Rusların Akdeniz'e inme ihtimali İngiltere'nin de rahatsız olmasına ve bu devletin Balkan milletlerinin bağımsızlık sürecinde aktif rol oynamasına neden olmuştur. Sayılan devletlerin yanı sıra Fransa, ilerleyen dönemde Almanya ve İtalya da çıkarları doğrultusunda bağımsızlık süreçlerini etkilemeye çalışmıştır.

Balkan milletlerinin bağımsızlıklarını elde etme sürecinde büyük devletler arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve güç dengesinin bozulmasını engelleme girişimleri Şark Meselesi'nin önemli ve ilk kısmını teşkil etmektedir. Bununla birlikte sorunun ilk aşamasının Balkanlar'da cereyan etmesi bir rastlantı değildir. Zira:

- Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler bölgede çok hızlı ve kısa sürede yayılmıştır. Özellikle Fransa'nın Avusturya ile imzaladığı 1797 Campo Formio Antlaşması ile Dalmaçya Denizi'ndeki Yedi Ada'ya yerleşmesi (Uçarol, 2013: 22) ve Napoleon'un Balkanları fethetme rüyası Fransa'nın Balkanlar'daki etkisinin artmasına ve bölgede milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur (Miller, 1913: 32).

- 19. yüzyılda Balkanlar'da başta Yunanlılar ve Sırplar olmak üzere milli uyanışlar söz konusudur. 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan aydınlanma, Balkan milletlerini de etkilemiş ve bu coğrafyada yaşayan milletler geçmişlerine ilgi göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede Yunanistan'da özellikle Adhamandios Korais Yunan tarihine, diline ve Yunanlılık düşüncesine yaptığı vurgu (Jelavich, 1999/2013a: 190) ile Rigas Feraios'un devrimci yazıları (Jelavich, 1999/2013a: 200) Yunanlılar arasında; Dosidej Obradoviç ve Vuk Karadziç'in eserleri de Sırplar arasında milliyetçiliği artırmıştır.

- Balkanların etnik ve dini yapısı da süreci hızlandırmıştır. Bölgenin önemli ölçüde etnik olarak Slavlardan ve dini olarak Ortodokslardan oluşması bölge ile aynı ırk ve mezhepten olan Rusya'nın bölgeye müdahale etmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Ortodoksluğu ve Slavlığı kullanarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmış, bu durum bölge üzerinde ve Akdeniz'de çıkarları olan devletlerin Rusya'nın etkisini sınırlama girişimlerini yoğunlaştırma çabasına sevk etmiştir.

- 19. yüzyıl aynı zamanda Balkanların ekonomik olarak geliştiği bir dönemdir.1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Habsburg İmparatorluğu (Avusturya) ile olan ticareti artış kaydetmiştir. Bu durum Balkanlar üzerinden gerçekleşen ticaretin artmasına ve bu bölgede yaşayan insanların ticari faaliyetlerde yer alarak zenginleşmesine neden olmuştur (Tuncer, 2013: 79). Bu ticaretten de özellikle Rumlar, Sırplar, Bulgarlar ve Ulahlar önemli zenginlik kazanmış (Jelavich, 1999/2013a, 206) ve bu toplumlarda devrim/ihtilal vb. gerçekleştirebilecek burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır.

- Diğer bir faktör de Balkanlar üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin sarsılmasıdır. Merkezi otoritenin sarsılması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki hakimiyeti de sarsılmış ve bölgedeki etkinliği azalmıştır.

İfade edilen bu gerekçeler Şark Meselesi'nin ilk aşamasının Balkanlar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ilk defa Sırplar Osmanlı yönetimine karşı başkaldırmasına rağmen bağımsızlığa kavuşan ilk millet büyük devletlerin de desteği ile Yunanlılar olmuştur[7]. Milliyetçi ayaklanmaların yanı sıra

[7] Yunanlıların bağımsızlığını kolaylaştıran faktörler şu şekildedir:

- Köklü bir geçmişe sahip olan Yunanlılar arasında Aydınlanma Çağı ile birlikte Adhamandios Korais ve Rigas Feraios düşünürlerin, sanatçıların vb. kişilerin Yunan kültürü, Yunan dili ve Yunan tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar Yunan halkı üzerinde etkili olmuştur. Yapılan çalışmaların Yunanca yazılması (Tuncer, 2013, 78) yapılan çalışmaların etkisini artırmış ve milliyetçilik yükselmiştir.
- Yunanlıların Sırplara göre daha organize olmaları bir diğer faktördür. 1700'lü yılların ikinci yarısından itibaren Yunanlılar kararlı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde etme fikri etrafında toplanmıştır. 1770 yılında Mora'da bağımsızlık için Yunan toplumunun üst sınıfının yönettiği bir isyan patlak vermiştir. Bu tarihten sonra da Yunanlılar gerek politik olarak gerekse silahlı olarak örgütlenmeye devam etmiştir. Öyle ki 1804 Sırp İsyanı sırasında Yunan çeteler Sırplara silahlı destek vermiştir. (Anderson, 2010, 68)
- Yunan isyanının başarılı olmasındaki bir diğer sebep de Avrupa'nın tutumudur. Aydınlanma Çağı ile birlikte özellikle İngiltere'de ve Fransa'da aydınlar Antik Yunan kültürüne ilgi göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede Voltaire, Andre Chenier ve Byron gibi düşünürlerin ve sanatçıların çalışmaları Avrupa kamuoyunda Yunanlılara yönelik sempatiyi artırmıştır. (Karal, 2011, 108).

bölgede Osmanlı-Rus savaşları da yaşanmıştır. Bu savaşlarda İngiltere de önemli rol oynayarak meselenin ikinci aktörü olan Rusya'nın güneye inmesini ve güç dengesini bozmasını engellemek için aktif bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda İngiltere 1853 – 1856 yılında cereyan eden Osmanlı-Rus Harbi'nde Rusya'ya karşı savaşan taraflardan biri olmuş ve kriz kısa sürede Rusya karşıtlarının da katılması ile uluslararası boyut kazanmış ve Avrupa Savaşı'na dönüşmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve Berlin Antlaşması ise imparatorluğun Balkan topraklarında ve büyük devletlerin Osmanlı politikasında ve Şark Meselesi'nin yeni bir boyut kazanmasında önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu savaş esnasında da İngiltere özellikle diplomatik baskılar ile Rusya'nın kazanımlarını sınırlandırmış ve çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

Kişilerin yanı sıra devletler de Yunanlılara olan ilgisini artırmış ve davalarına ciddi destek vermiştir. Bu çerçevede özellikle Rusya, Avusturya ve Fransa etkili olmuştur. Rusya Çarlığı 1768 – 1774 Osmanlı Rus Harbi sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı coğrafyasında istedikleri bölgeye konsolosluk açma ve İstanbul'da Rus kilisesi kurma haklarını elde etmiş ve bunları Yunan milliyetçiliğini artırmak için kullanmıştır. (Karal, 2011,109) Avusturya ise 1787'de Rusya ile tasarladığı Grek Projesi çerçevesinde Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasına rıza göstermiştir. (Karal, 2011,109) Fransızlar da yukarıda ifade edildiği gibi Yunan coğrafyasında ihtilal fikirlerini yayarak Yunan milliyetçiliğinin kuvvetlenmesine destek olmuştur.

- Yunan isyanının başarılı olmasındaki en önemli unsurlardan biri ise Yunanlıların ekonomik durumlarında yaşanan gelişmelerdir. 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı – Habsburg ticaret ilişkilerinin artmasından en çok faydayı sağlayan milletlerden biri ifade edildiği gibi Yunanlılar olmuştur. Bunun yanı sıra Yunan denizciler Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus bayrağı taşıma hakkı kazanmış ve bu hak ile birlikte Karadeniz'de gerçekleşen ticarette Yunanlılar tekel konumuna gelmiştir. (Jelavich, 2013a, 204) Koalisyon Savaşları da önemli fırsatlar doğurmuş ve Yunan tüccarlar Akdeniz ticaretinde önemli konuma gelmişler ve gerek Karadeniz'de gerekse Akdeniz'de önemli limanlarda ticaret kolonileri kurmuşlardır. (Hayden Duggan, 1902: 63)
- Bir diğer önemli unsur da ticaretin gelişmesine bağlı olarak artan gelirler Yunanistan'da orta sınıfın kuvvetlenmesini ve devrimi gerçekleştirecek burjuva sınıfının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Zenginleşen orta sınıf eğitim amacıyla baştan Fransa, İngiltere ve Prusya olmak üzere Avrupa'ya öğrenci göndermiş ve Avrupa'da eğitim alan Yunan gençler ülkelerine döndüklerinde milliyetçi fikirleri yaymıştır. (Hayden Duggan, 1902: 63) Güçlenen ve milliyetçi duyguları artan orta sınıf; merkezi yönetimi zayıflamış ve çökmesi an meselesi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için silaha başvurmuş ve netice itibariyle de bağımsızlığını elde etmiştir.

1.4. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelişmeler ve Büyük Güçler

1.4.1. Yunan Bağımsızlık Mücadelesi

Yunan isyanının başladığı 1821 yılından 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'na kadar geçen süre zarfında Rusya Çarlığı iki farklı hükümdar tarafından yönetilmiş, bu durum Yunan sorununda Rusya'nın iki farklı politika izlemesini beraberinde getirmiştir. Koalisyon Savaşları esnasında iktidara gelen ve 1815 Viyana Kongresi sırasında önemli rol oynayan 1. Alexander'in Yunan isyanına yaklaşımı ile 1825 yılında iktidara gelen 1. Nikola'nın meseleye yaklaşımı farklı olmuştur. Viyana Kongresi ile Avrupa'da kurulan statükonun devam ettirilmesi isteği (Toynbee et al., 1915: 196), Rusya'nın dönemin diğer devletleri ile birlikte kurduğu ve Avrupa'da meydana gelecek devrim hareketlerini engellemeyi düstur edinen Kutsal İttifak'ın üyesi olması ve liberal devrimlerin engellenmesini temel politikası haline getiren Avusturya başbakanı Metternich'in etkisiyle 1. Alexander Yunan isyanlarına destek vermemiştir. Mamafih, 1. Alexander Sakız Adası'nda yaşanan katliamlara ve Fener Rum Patriği ile birlikte metropolitlerin asılmasına şiddetli tepki göstermiştir ve Osmanlı-Rus ilişkileri gerilmiştir (Armaoğlu, 2007a: 171). Fakat Avrupa'daki statükonun bozulması endişesi ve liberal devrimlerin gerçekleşmesi ihtimalinden dolayı 1. Alexander krizi savaşa tırmandırmamıştır.

1. Alexander'in ölmesiyle Aralık 1925'te iktidara gelen 1. Nicholas Yunan isyanında oldukça aktif dış politika izlemiştir. Bu çerçevede Nicholas, İngiltere ile diplomatik ilişkileri hızlandırmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na sorunun çözümü için baskı yapmıştır. Ayrıca Rusya'yı ziyaret eden İngiliz Dük Wellington ile 1826 yılında St. Petersburg Protokolü'nü imzalamıştır. 1827'de ise Londra Protokolü imzalanmış ve ifade edilen protokol ile taraflar, Osmanlı ile Yunanlılar arasında ateşkesin sağlanması için gerekli tedbirin alınmasını kararlaştırmıştır (Armaoğlu, 2007a: 179). Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan baskıların sonuç vermemesi üzerine

İngiltere ve Fransa ile birlikte Rus donanması 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmış ve Edirne Antlaşması ile neticelenecek olan savaşta Osmanlı ordusunu yenmiştir.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarları, bu devletin Yunan isyanı sırasında oldukça önemli rol oynamasına neden olmuştur. Zira Rusya'nın Akdeniz'e inme arzusu Balkanlar politikasını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu çerçevede Rus yönetimi, kendisine minnettar bir Yunanistan oluşturarak hem Balkan halkları nezdindeki prestijini artırmayı amaçlamış hem de Yunanistan üzerinden Akdeniz'e inmeyi tasarlamıştır. Bu saiklerle Yunan isyanına destek veren Rus yönetimi, desteğinin karşılığında önemli kazanımlar elde etmiştir. Elde ettiği kazanımlar ise Edirne Antlaşması ile tescillenmiştir. Bu minvalde Ruslar, Balkanlar'da küçük fakat stratejik önemi olan bölgeleri sınırlarına katmıştır. Doğu'da ise Kafkasya'nın tamamına yakını Rus yönetimi altına girmiştir. Toprak değişimine ilişkin maddelerden daha önemlisi ise Balkanlar'da Ruslara önemli avantaj ve prestij getiren hükümlerdir. Buna göre Tuna prensliklerinde Rusya'nın denetlediği ve garanti altına aldığı yeni yönetim biçiminin uygulanması ve Sırbistan'a tanınan ayrıcalıkların, bu ülkeye komşu milletlere de uygulanması kabul edilmiştir. Bu maddeler ile Balkanlar büyük ölçüde Rus etkisi altına girmiştir (Anderson, 1966/2010: 91). Rusya'nın izlediği bir diğer politika da bağımsız ve cumhuriyetle yönetilen Yunanistan'ın kendi himayesinden çıkabileceği ve Avrupa'da devrimleri tetikleyebileceği düşüncesi nedeniyle Yunan devletinin Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir devlet olarak oluşturulması fikridir. Mamafih, İngiltere'nin yoğun çabası ile Yunanlılar bağımsız olmuş, buna karşın Bavyera Kralı Louis'in ikinci oğlu olan Otto'nun kral olması ile Yunanistan'da krallık kurularak Rusya'nın korkusu giderilmiştir. Son olarak taraflar 1832 yılında imzaladıkları Londra Protokolü ile bağımsız Yunanistan'ın Rusya, İngiltere ve Fransa'nın garantisi altında kurulduğunu kabul etmiştir (Seton-Watson, 1918: 58).

1700'lü yıllardan itibaren uluslararası sistemdeki ağırlığını artıran İngiltere, Koalisyon Savaşları'nın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemdeki en önemli

güçlerin başında gelmiştir. Geçen süre zarfında İngiliz yöneticileri, devletin sınırlarını geliştirerek dünyanın önemli kısmını sömürgesi haline getirmiştir. İngiltere'nin bu yayılması başta Hindistan olmak üzere sömürgelerine giden imparatorluk yolunu koruma sorununu beraberinde getirmiş ve imparatorluk, özellikle Rusya ve Fransa ile rekabet girmiştir.

İngiltere'nin Rusya ile giriştiği rekabet beraberinde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın topraklarının önemini de artırmış ve Londra'da Rus sorununun doğmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi konumu ile Rusya'nın Akdeniz'e inmesine engel teşkil etmesi ve İngiltere'nin imparatorluk yolunun korunmasındaki önemi, İngiltere'nin 1700'lü yılların sonundan 1800'lü yılların sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasını izlemesine neden olmuştur (Burrows, 1895: 326). Mamafih çıkarları gereği İngiltere, Rusya'nın nüfuzunu artırmasını engellemek için Yunan isyanı sırasında bu politikasını terk etmiştir.

Yunan isyanı sırasında İngiltere'nin politikasını özellikle iki kişi belirlemiştir: Castlereagh ve Canning. 1812 yılından öldüğü 1822 yılına kadar dışişleri bakanlığı görevini icra eden Castlereagh, patlak veren Yunan isyanına mesafeli yaklaşmıştır. Zira kendisinin Koalisyon Savaşları döneminde devlet nezdinde çeşitli görevlerde yer almış olması, Viyana Kongresi'nde Avrupa'da güç dengesinin kurulmasında önemli rol oynaması ve İngiltere'nin Dörtlü İttifak'ta yer alması, Castlereagh'ın Avrupa'daki dengenin sürdürülmesi için çaba göstermesine neden olmuştur. 1822 yılında ölen Castlereagh'ın yerine Canning'in geçmesi ile birlikte İngiltere'nin Yunan isyanına bakışı da değişmiştir. Canning yaptığı değerlendirme ile Yunan isyanının er ya da geç başarıya ulaşacağını ve bağımsız bir Yunanistan'ın kurulacağı sonucuna varmıştır. Değerlendirmesinde Rusya'ya da pay ayıran Canning, Yunanlıların bağımsızlığını Rusya sayesinde elde etmesi halinde Rusların oldukça stratejik avantaj kazanacağını ve Yunanistan üzerinden Akdeniz'e inerek imparatorluk yolunu tehlikeye düşürebileceğini görmüştür. Buradan hareketle Canning, Yunan isyanına destek vererek Rusya yerine kendilerine şükran

duyacak bir Yunan devletinin kurulması gerektiğini düşünmüştür (Armaoğlu, 2007a: 173).

İfade edilen düşünce çerçevesinde hareket eden İngiliz yönetimi, Yunan isyancılara yardım kampanyası ile bağışlar toplamış, hükümet de Yunanlıları savaşan taraf olarak tanımıştır (Duggan, 1902: 66). Rusya'nın artan etkisini engellemek için Londra, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı üç özerk Yunan devleti oluşturulması görüşünde olduğu düşüncesini (Anderson, 1966/2010: 81) Balkanlar'da ve Akdeniz'de Rusya'ya avantaj oluşturacağını gerekçesi ile kamuoyuyla paylaşarak Yunanlıların ve Osmanlı'nın Rusya'ya karşı cephe almasını sağlamıştır (Armaoğlu, 2007a: 175).

1825 yılı ile birlikte politika değişikliğine giden İngiltere, bu tarihten itibaren Rusya Çarlığı ile işbirliği içerisinde soruna yaklaşmıştır. Nitekim İngilizler, Navarin'deki Osmanlı donanmasının yakılmasında rol oynamış ve müttefik donanmasını İngiliz Amiral Codrington yönetmiştir (Seton-Watson, 1918: 58). Her ne kadar Londra, 1828- 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasına engel olmasa da, Rus ordusunun İstanbul'a yaklaşması üzerine Osmanlı İmparatorluğu'na Rusya'nın İstanbul'a girmesi halinde Akdeniz'de bulunan donanması ile yardıma hazır olduğunu bildirmiştir (Anderson, 1966/2010: 91).

Yunan İsyanı sırasında İngiltere'nin en önemli amacı Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunun artmasını engellemek olmuştur. Zira Rusya'nın bölgede artan etkisi Avrupa'daki güç dengesini Rusya lehinde değiştirebileceği gibi bu devletin Akdeniz'de de varlık göstermesini sağlayabilecek ve bunun neticesinde İngiltere'nin imparatorluk yolunun tehlikeye girmesine neden olabilecek potansiyeldedir. Bu durum İngilizlerin, Rusya'ya rağmen Yunanistan'ı bağımsız bir devlet olarak kendilerine minnettar bırakmaları ile önemli ölçüde engellenmiş ve Rusya'nın etkinliği sınırlanmıştır.

1.4.2. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı

Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesine sebep olan olaylar Yunan isyanı ile başlamıştır. Yunan olaylarını bastırmak için Mehmet Ali Paşa'dan yardım isteyen 2. Mahmud, yapılacak yardımlar karşılığında kendisine Girit, Suriye ve Trablus-Şam valiliklerini vermeyi vaat etmiştir (Karal, 2011a: 128). Bununla birlikte Avrupa devletlerinin araya girmesi ve sorunun Osmanlı aleyhine çözülmesi nedeniyle 2. Mahmud bu vaadini yerine getirmemiştir. Bunun yanı sıra Navarin Olayı sonrasında İbrahim Paşa'nın müttefiklerle anlaşarak Mora'dan çekilmesi, Mehmet Ali'nin kendisi için Anadolu ve oğlu için Rumeli seraskerliğini istemesi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Mısır'ın yardıma gelmemesi ve Edirne Barışı'ndan sonra Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Valiliği'ni istemesi (Armaoğlu, 2007a: 198) Mısır olaylarının diğer sebepleridir.

1831 yılında İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Suriye'ye sefer düzenlemesi ile başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma ihtimalini dahi ortaya çıkartan Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesi, 1840 yılında imzalanan antlaşma ile sona ermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1831 yılında iç karışıklık olarak başlayan olaylar kısa sürede Şark Meselesi mahiyeti kazanmış ve özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa meselenin kendi çıkarları doğrultusunda çözülmesi için yoğun çaba sarf etmiştir.

İngiltere, Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı sırasında Yunan isyanında olduğu gibi iki farklı politika izlemiş ve yine Rusya ile diplomatik mücadeleye girmiştir. Bu çerçevede 1833 yılına kadar genel olarak İngilizler Belçika ve Portekiz'de vuku bulan isyanları bastırmakla uğraştığından ve yaklaşan hükümet seçimlerine hazırlandığından dolayı (Anderson, 1966/2010: 97) meseleye mesafeli yaklaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yardım taleplerini geri çevirmişlerdir. Fakat 1833 yılında İngiltere'nin politikasında önemli değişiklik meydana gelmiş ve İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme kararı almıştır. Bunda, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığından faydalanarak imzaladığı Hünkar İskelesi

Antlaşması[8] ile İstanbul'da artan nüfuzu ve Akdeniz'e inme ihtimalinin ortaya çıkması, Cezayir'i işgal eden Fransa'nın Mehmet Ali Paşa ile olan iyi ilişkilerinden faydalanarak Kuzey Afrika'da ve Akdeniz'de etkin konuma gelme isteği ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu tarihe karıştıracak kadar güçlü olması oldukça önemli rol oynamıştır. Bu sebeplerden dolayı Bab-ı Ali'nin yanında yer alan Londra, ağırlığını İngiliz donanmasının oluşturduğu müttefik donanması ile 1840 yılında Beyrut'a Osmanlı askerini çıkartmış, donanmasıyla İskenderiye'yi abluka altına almış ve böylece Mehmet Ali Paşa Bab-ı Ali ile anlaşma yoluna gitmiştir (Marriot, 1917: 217).

Mısır olayları sırasında Fransa da aktif bir rol oynamıştır. Olaylar boyunca Fransa genel olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı desteklemiş ve yanında yer almıştır. Bunda Fransa'nın Kuzey Afrika ve Akdeniz'de etkinlik kurma isteği oldukça önemli rol oynamıştır. Mamafih, Fransa, isyan süreci boyunca Kavalalı'nın yanında yer almasına karşın, özellikle İngiltere'nin etkisiyle 1840 yılında müttefiklerin Mısır planını kabul etmiş ve 1841 yılında yine İngiltere'nin isteği üzerine Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne[9] imza atmıştır (Uçarol, 2013: 222).

[8] Hünkar İskelesi Antlaşması'nda taraflar altısı açık biri gizli olmak üzere toplam yedi maddelik bir antlaşma imzalamıştır. Taraflar arasında ittifaklık kuran ve Boğazları sorun hale getiren maddeler şu şekildedir:
Birinci Madde: Rusya Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında bulunan topraklara yapılacak saldırıya karşı birbirlerine gereken maddi etkili yardımı yapacaklardır.
Üçüncü Madde: Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını, bekasını ve tam istiklalini arzu eden Rusya, Babıali'nin talep etmesi halinde gerek karadan gerekse denizden yardım edecektir. Aynı şekilde ihtiyaç halinde Osmanlı İmparatorluğu da Rusya'ya yardım edecektir.
Gizli Madde: Rusya İmparatoru, Rusya'ya maddi bir yardım yapmanın Osmanlı Devleti'ne yükleyeceği masraf ve güçlüklere Babıali'yi maruz bırakmamak için bu yardımı talep etmeyecektir. Mütekabiliyet ilkesi gereğince Babıali, Rusya'ya gerektiği yardımı yapmasına bedel olarak Rusya Çarlığı'nın lehindeki siyasi ve askeri hareketlerini Çanakkale Boğazı'nın kapalı tutulması hususuna tahsis edecek yani hiçbir yabancı savaş gemisinin boğaza girmesine müsaade etmeyecektir. (Goryanof, 1915/2006).

[9] Dört maddeden oluşan Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazları ilgilendiren hususu şu şekildedir. Maddeleri şu şekildedir:
Birinci Madde: Osmanlı Devleti, barış halinde bulunduğu yabancı devletlerin harp gemilerine Boğazı kapamak hususundaki öteden beri kaide olarak kabul edilmiş olan prensibi gelecekte de yürürlükte bulundurmak yolunda kesin karar verdiğini bildirir.

Mısır olayları sırasında aktif rol oynayan bir diğer devlet de Rusya Çarlığı olmuştur. Yunanlıların bağımsızlığı için 1828-1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile savaşan Rusya, Yunan İsyanı'nın akabinde politika değişikliğine gitmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün kendi çıkarlarını koruyacağı gerekçesiyle imparatorluğun toprak bütünlüğünü savunmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Rusya'nın, Bab-ı Ali'nin tarihe karışması ile büyük güçlerin yakın doğuda iktidar ve toprak kavgasına girmesinden ve bu durumun Avrupa savaşına yol açmasından duyduğu endişeyle Anadolu, Mezopotamya ve Suriye'yi sınırları içerisinde bulunduracak güçlü Mısır/Arap imparatorluğunun yarattığı tehlikeden çekinmesi,(Anderson, 1966/2010: 98) çarlığın Bab-ı Ali'nin yanında yer almasına neden olmuştur.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun talep ettiği yardımları geri çevirdiği dönemde Rusya fırsattan istifade ederek Bab-ı Ali ile ilişkilerini hızla geliştirmiş ve 2. Mahmud'a yardım vaadinde bulunmuştur. Bu çerçevede tarihte ilk defa Rus askeri İstanbul'da karaya çıkmış ve Rus donanması İstanbul'a gelmiştir. Ayrıca tarihe Hünkar İskelesi Antlaşması diye geçen antlaşma imzalanmıştır. Görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya Çarlığı himayesine sokan Hünkar İskelesi Antlaşması (Duggan, 1902: 85) başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin yoğun tepkisine neden olmuş ve gündeme Boğazlar Meselesi'ni de getirmiştir. Bu durum özelikle İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almasına ve Bab-ı Ali'nin Mısır meselesini çözüme kavuşturmada Rusya haricinde farklı aktörlerden de yardım alabilmesine olanak sağlamıştır. Nitekim 1833 sonrası dönemde Londra'nın İstanbul ile yakınlaşması, Osmanlı'nın Rusya'ya olan ihtiyacını azaltmıştır. 1841 yılında Mısır sorununun çözülmesi ve Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Kavalalı meselesini

İkinci Madde: Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi, dost devlet elçilerinin muharebe hizmetinde bulunacak olan harp bayrağı taşıyan hafif harp gemilerine özel fermanlarla Boğazlardan geçiş hakkı verebilir. (Karal, 2007a: 209)

çözmesi, Rusya'nın İstanbul'daki nüfuzunu oldukça azaltmış ve bu durum çarlığın dış politikasını Kırım Savaşı'na giden süreçte etkilemiştir.

1.4.3. 1853-1856 Kırım Savaşı

Şark Meselesi çerçevesinde değerlendirilen bir diğer önemli olay da 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı'dır. Mısır meselesinde olduğu gibi Kırım Savaşı da Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunu iken kısa sürede Avrupa sorununa dönüşmüş ve Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa ve Piyemonte Krallığı'ndan oluşan müttefikler, Şark Meselesi'nin gizli öznesi Rusya'ya karşı birleşmişlerdir.

Üç semavi din için de oldukça önemli olan Kudüs'te 1847 yılında Beytül Lahim Kilisesi'ndeki gümüş yıldızın kaybolması üzerine *yüzyıllar boyunca birikmiş olan dinsel tutkular* (Figes, 2007/2012: 38) harekete geçmiş ve yerel olarak başlayan olaylar kısa sürede uluslararası boyut almıştır. İfade edilen mesele yüzünden Ortodokslar ile Katolikler karşı karşıya gelmiş, bu durum 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ortodoksların koruyucusu haline gelen Rusya'yla, Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Katoliklere ilişkin imtiyazlar elde eden Fransa'nın (Armaoğlu, 2007a: 230) karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Kırım Savaşı'nın fitilini ateşleyen olay her ne kadar dini sebeplere dayansa da olayın altında devletlerin çıkarlarının çatışması ve 1815 Viyana Kongresi ile kurulan Avrupa Dengesi'nin bozulması yatmaktadır. 1. Nikola yönetimindeki Rusya Çarlığı 1848 yılında Avrupa'da patlak veren devrim hareketleri sırasında Avusturya'nın yardımına koşarak Macar isyanını ve Polonya'daki hadiseleri bastırarak gücünü göstermişti (Roberts, 1996/2010: 481). Bunun yanı sıra Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tasavvurları ve Balkanlar üzerindeki hedefleri, özellikle İngiltere olmak üzere diğer devletlerin Rusya'ya karşı cephe almasına sebep olmuştur.

1853 – 1856 Osmanlı Rus Harbi'ne giden süreçte ve savaş esnasında yaşananlar büyük güçlerin de soruna müdahil olması olayın Şark Meselesi'nin bir parçası haline gelmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede İngiltere ve Fransa fiilen Rusya ile savaşan güçler arasında yer almış; Avusturya ise kritik anlarda yaptığı hamlelerle savaşın seyrinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.

1828 - 1829 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikası güden Rusya, 1830'lu yılların sonunda Bab-ı Ali'nin özellikle İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşması üzerine bu politikasından vazgeçerek tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını parçalama gayesine dönmüştür. Bu çerçevede Rusya özellikle İngiltere ile anlaşma yolunu aramış, mamafih İngiltere ile uzlaşamaması üzerine tek başına harekete geçmeye karar vermiş ve gayesi doğrultusunda 1847 yılında ortaya çıkan kutsal yerler meselesini Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma aracı olarak kullanmıştır (Üçok, 1980: 112).

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasını kolaylaştıran gelişme 1853 yılında Prens Menşikov'un elçi olarak İstanbul'a gelmesi olmuştur. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Menşikov'un Bab-ı Ali'yi fiilen Rus hakimiyeti altına sokan taleplerde bulunması misyonunun başarıya ulaşamamasına ve 1856 yılına kadar sürecek olan savaşın çıkmasına sebep olmuştur (Figes, 2007/2012: 136). Savaşın ilk dönemlerinde Rusya, Balkanlar ve Doğu Anadolu üzerinden askeri harekat gerçekleştirmiş fakat başarılı olamamıştır. Keza Karadeniz'de de Rus donanması savaşın ilk dönemlerinde aktif rol oynamış ve Sinop'ta Osmanlı donanmasını imha etmiştir. Bununla birlikte savaşın ilerleyen safhalarında Rus donanması da etkisini kaybetmiştir.

Kırım'da savaşan taraflardan biri olan Fransa gerek 1848 yılında cumhurbaşkanı seçilen Louis Napoleon'un (3. Napoleon) iç politikadaki pozisyonunu kuvvetlendirme isteği gerekse ulusal çıkarlarını koruma gayesi ile savaşta yer almıştır. Ülke içerisinde yönetime gelmesinde ve imparator olmasında

önemli rol oynayan Katolikleri memnun etmek isteyen 3. Napoleon, kutsal yerler meselesini iç politika malzemesi olarak kullanmış ve sorunda Rusya ile karşı karşıya gelmiştir (Karal, 2011a: 225). Bunun yanı sıra Fransa'nın, Rusya'nın Avrupa'da artan nüfuzundan rahatsızlık duyması, önemli yatırımlarının bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya tarafından parçalanması ihtimali, Haçlı Seferleri'nden beri ilgi gösterdiği Levant bölgesinde Rusya'nın nüfuz kazanma tasarıları ve son olarak Rusya'nın, Fransa'nın Akdeniz'deki çıkarlarına tehdit unsuru haline gelmesi, Fransa'nın Kırım Savaşı'nda savaşan taraf olarak yer almasında önemli rol oynamıştır.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için uzlaşmaya çalıştığı İngiltere de Kırım Savaşı'na asker ve donanmasını göndererek katılmıştır. Fransa gibi İngiltere de Rusya'nın bozduğu Avrupa güç dengesini yeniden sağlamak, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfuzu altına alarak veya doğrudan bu devleti yıkarak Akdeniz'e inmesini engellemek ve Hindistan'ı giden imparatorluk yolunu korumak için savaşa dahil olmuştur. Ayrıca Rusya'nın tek başına Karadeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'nun donanmasını imha edebilecek kadar kuvvetlendiğinin ortaya çıkması ve bu durumun İstanbul için tehdit unsuru oluşturması, dönemin en güçlü donanmasına sahip olan İngilizler için açık bir tehdit olmuş ve bunun sonucunda Londra da bu devlete savaş ilan etmiştir.

Kırım Savaşı'nın patlak vermesi İngiltere'de Şark Meselesi'nin gizli öznesi olan Rusya'nın ve Rus tehlikesinin ortadan kaldırılması için önemli tasarıların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu planlara göre Rusya'ya ait Finlandiya'nın İsveç'e; Baltık kıyılarındaki bölgelerin Prusya'ya, Tuna Voyvodalıkları ve Besarabya'nın Avusturya'ya, Kırım ve Gürcistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılması; sınırları genişletilmiş bağımsız Polonya ile Osmanlı himayesinde Çerkezistan devletlerinin kurulması kararlaştırılmıştır (Figes, 2007/2012: 178). Fakat İngiltere bu planlarını uygulama imkânı bulamamıştır.

Savaşa fiilen katılmamakla birlikte Avusturya da savaş sırasında oldukça önemli rol oynamıştır. Rusya, 1848 Devrimleri sırasında ayaklanan Macarları bastırmak için Avusturya'ya yardım etmiştir. Bu yardım Rusya da Avusturya'nın olası bir Osmanlı – Rus savaşında kendi yanlarında yer alacağı düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Fakat Avusturya, Rusya'nın topraklarını Balkanlar'a doğru genişletmesi, Balkanlar'da Rus yanlısı devletlerin ortaya çıkma ihtimali, Rusya'nın Avusturya'nın ticaretinde ve güvenliğinde önemli rol oynayan Tuna Nehri'nin kontrolünü ele geçirme ihtimallerinden ve doğudaki hayati çıkarlarının zarar görmesinden endişe duymasından dolayı Osmanlı-İngiltere-Fransa ittifakına yakın durmuş ve Balkanlar'a asker yığarak Rus kuvvetlerinin bu bölgeden çekilmesini sağlamıştır. Keza Kırım Savaşı'nı bitiren hamlelerden biri yine Avusturya'dan gelmiş ve Rusya'nın savaşı erdirmemesi halinde bu devlete karşı savaşa gireceği ültimatomunu vermiştir. Bu durum karşısında Rusya savaşı sona erdirmek durumunda kalmıştır (Üçok, 1980: 120).

Koalisyon Savaşları sonrası Avrupa'nın yaşadığı ilk büyük savaş olan Kırım Savaşı, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması[10] ile sona ermiştir. Avrupa'da

[10] Paris Antlaşması'nın önemli maddeleri şu şekildedir:
3. ve 4. maddeler: Taraflar savaş esnasında ele geçirdikleri toprakları birbirlerine iade edecek.
7. madde: Osmanlı Devleti, Avrupa Devletler Topluluğu'nun üyesi olacaktır.
8. madde: Antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı ile Osmanlı Devleti arasında çıkacak anlaşmazlıkta taraflar savaşa başvurmadan önce diğer devletlerin aracılığını kabul edecek.
9. madde: İç işlerine karışılmamak koşulu ile Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı diğer devletlere tebliğ etmekte ve diğer devletler bunu memnuniyetle karşılamaktadır.
10. madde: 1841 Boğazlar Sözleşmesi yürürlükte olmaya devam edecektir.
11. madde: Karadeniz tarafsız hale getirilecek ve askerlikten arındırılacak
13. madde: Karadeniz'de savaş gemisi bulundurulmayacak ve mevcut tersaneler de yıkılacaktır.
15. maddede Tuna Nehri'nde seyrüsefer serbestisi ilkesi yeniden kabul edilmiştir. Yirminci madde ile Baserabya'nın bir kısmı Buğdan'a eklenmiştir. Yirmi ikinci ve yirmi yedinci maddeler Eflak ve Boğdan'a özerklik kazandırmış ve bu devletlerin garantisi altına alınmıştır. Yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu maddeler ise Sırbistan'a tanınan imtiyazları devletlerin garantisi altına almış ve Osmanlı Devleti, diğer devletlerin iznini almadan Sırbistan'a asker sevk edemeyecektir. (Armaoğlu, 2007a: 251-252)

geçici süre güç dengesini yeniden sağlayan[11] bu antlaşma ile Rusya'nın Balkan milletleri üzerinde nüfuz kurma girişimleri engellenmeye çalışılmış ve Balkanlara doğru topraklarını genişletme ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra Karadeniz'de Rusya'nın donanma bulundurmasının yasaklanması ile Rus donanmasının özellikle İngiltere için tehlike unsuru olmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca Boğazlar rejiminin sürdürülmesinin kararlaştırılmış ve Tuna Nehri'ne ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Getirilen bu hükümlerle Avusturya'nın Balkanlar'daki çıkarları, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz üzerindeki çıkarları güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

1.4.4. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı

Şark Meselesi'nin ilk aşaması çerçevesinde ele alınması gereken bir diğer konu da 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı veya 93 Harbi'dir. Berlin Antlaşması'nın imzalanması ile sona eren bu savaş sonucunda Avrupa'nın dengeleri önemli ölçüde değişmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda beraber savaşacak devletler arasında ittifaklar doğmaya başlamıştır. Antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren kısmı ise, söz konusu antlaşmaya kadar imparatorluğun toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, imparatorluğun topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Berlin Antlaşması'nda Ermenilere ilişkin yer alan madde ile Balkanlar'da büyük ölçüde sona eren Şark Meselesi'nin yeni adresi belli olmuş ve bu tarihten sonra Osmanlı'nın Asya toprakları üzerinde mücadele başlamıştır.

[11] Paris Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından biri de İtalya ve Almanya'nın milli birliğini sağlaması olmuştur. Savaşta müttefikler yanında yer alan ve asker gönderen Piyemonte, İtalyan siyasetçi Cavour'un girişimleri ve Fransa'nın fiili müdahalesi ile Avusturya'yı yenmiş ve 1861 yılında İtalya Devleti resmen kurulmuştur. Prusya'nın da Kırım Savaşı'nda takındığı tavır bu devletin Alman milli birliğini sağlamada önemli rol oynamıştır. Savaş sırasında Rusya'ya karşı düşmanca girişimi olmayan Prusya, Bismarck'ın şansölye olması ile ifade edilen durumu sonuna kadar kullanmış ve Danimarka, Avusturya-Macaristan ve Fransa'ya karşı verdiği savaşlarda Rusya'nın karşısında yer almasını engellemiş ve 1871 yılında Sedan Savaşı sonucunda Avrupa güç dengesini önemli ölçüde değiştirecek olan Almanya İmparatorluğu uluslararası sistemdeki yerini almıştır.

1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın nedeni imparatorluğun Balkan topraklarında meydana gelen milliyetçi ayaklanmalardır. Bosna - Hersek'te başlayan olaylar kısa sürede diğer Balkan milletlerine de yansımış ve Osmanlı İmparatorluğu ile isyan eden Sırbistan ve Karadağ arasında savaş yaşanmıştır. Bu durum bölgeye birinci dereceden ilgi gösteren Rusya'nın olaylara müdahil olmasına ve sorunun kısa sürede Doğu Sorunu haline gelmesine neden olmuştur.

1.4.4.1. Rusya

1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda yenilen ve Karadeniz'de donanma bulundurması yasaklanan Rusya Çarlığı, 1870'li yıllardan itibaren söz konusu yasağı kaldırmak, Karadeniz'i iç denizi haline getirmek ve İstanbul'un savunulmasında önemli olan Tuna'yı ve Balkanları nüfuzu altına alarak veya topraklarına katarak olası bir Avrupa ihtilafında İstanbul ve Boğazları ele geçirecek pozisyona gelmek için harekete geçmiştir (Baykal, 1941: 353). Avrupa'da Almanya İmparatorluğu'nun ortaya çıkması ile sonuçlanan savaşların yaşandığı ve bu sebepten ötürü büyük devletlerin dikkatlerini Prusya üzerine çevirdiği bir dönemde Rusya, Karadeniz üzerindeki hükümleri kaldırmıştır (Duggan, 1902: 553). Bu hamlesinin yanı sıra Balkanlar'da da etkinliğini artırmak için harekete geçen Rusya, Panslavizm politikasını hızlandırmış ve bölgede çıkan sorunlara müdahil olmuştur. Nitekim Bosna, Hersek, Sırbistan ve Karadağ'da yaşananları fırsat bilen Çarlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki sorunları çözmesi için reform yapmasını talep etmiştir. Bunun yanı sıra başta Avusturya - Macaristan olmak üzere büyük güçlerle de sorunlara ilişkin diplomatik girişimlerde bulunan Rusya, diğer devletleri Balkanlar konusunda çözüm getirilmesi için önemli ölçüde ikna etmiştir. Bu durum Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesini kolaylaştırmış ve nitekim 1877-1878 yılları arasında vuku bulan savaşla Osmanlı İmparatorluğu'nu gerek Balkanlar'da gerekse Doğu Anadolu'da ağır bir yenilgiye uğratmış ve orduları İstanbul önlerine kadar ulaşmıştır.

Cephelerdeki başarısını diplomasi alanında da gösteren Rusya Çarlığı Bab-ı Ali'ye, imparatorluğun Balkanlar'daki varlığını önemli ölçüde sona erdiren, imparatorluk üzerinde nüfuz kuran ve uluslararası gündeme Ermeni meselesini getiren Ayastefanos – San Stefano – Antlaşması'nı imzalatmıştır.[12] Bununla birlikte Rusya'nın, bir anda Tuna kıyılarından Adriyatik'e uzanan bir alanı imparatorluğun elinden alması, Balkanlardaki dengeyi alt üst edecek büyüklükle ve Adalar Denizi'ne kıyısı olan bir Bulgar devleti oluşturması ve Rusya'nın bu devlet üzerinden Akdeniz'e inme tasarısı başta İngiltere ve Avusturya - Macaristan olmak üzere büyük devletlerin ve Balkan halklarının tepkisini çekmiştir (Ortaylı, 2014). Nitekim bu durum Almanya'nın girişimleri ile toplanan Berlin Kongresi'nde ele alınmış ve kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması[13] ile Rusya'nın kazançları törpülenmiştir.

[12] Ayastefanos Antlaşması'nın önemli maddeleri şu şekildedir:

- Karadağ, Sırbistan be Romanya bağımsızlıklarını kazanacak; Sırbistan'a Niş ve Baserabya'yı Rusya'ya bırakan Romanya'ya Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden ele geçirdiği Dobruca verilecektir.
- Doğuda Karadeniz, güneyde Adalar Denizi ve Batı Trakya, kuzeyde Tuna ve batıda Arnavutluk'a kadar sınırları uzanan ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermekle yükümlü Bulgar Prensliği kurulacaktır.
- Bosna-Hersek'te İstanbul Konferansı'nda kabul edilen ıslahatlar Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın kontrolü altında gerçekleştirilecektir.
- Osmanlı İmparatorluğu Ermenistan denilen doğu illerinde ıslahat yapmaya devam edecek ve Babıali Kürtlere ve Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlayacaktır.
- Osmanlı Devleti Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı verecektir. Fakat Babıali'nin maliyesi göz önünde bulundurularak ve padişahın da arzusu ile Rusya Çarlığı 1 milyar 100 milyon rublelik kısmından Dobruca ile Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıt ve Eleşkirt'in kendisine verilmesi karşılığında vaz geçmiştir. (Burçak, 1984: 14-15)

[13] Berlin Antlaşması'nın önemli maddeleri şu şekildedir:

- Bulgaristan'a ilişkin düzenlemeler antlaşmanın ilk yirmi iki maddesinde yapılmıştır. Bulgaristan, prenslik olarak kalmakla birlikte sınırları daraltılmıştır. Büyük Bulgaristan'dan Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya alınmıştır. Prensliğin kendisine ait askeri, anayasası ve parlamentosu olacaktır. Doğu Trakya Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına konulmakla birlikte bölgede imtiyazlı bir yönetimin kurulması ve Babıali tarafından tayin edilecek Hıristiyan vali tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır.
- Sırbistan, (34-42) Karadağ (26-33) ve Romanya (43-54) bağımsız olacaktır.
- Bosna-Hersek geçici olarak Avusturya-Macaristan'ın işgali ve idaresine verilmiştir. (25. madde)

1.4.4.2. İngiltere

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaynaklanan meselede taraf olan devletlerden biri de İngiltere olmuştur. 18. yüzyılın sonlarından itibaren genel olarak Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, savaştan sonra bu politikasında radikal değişikliğe giderek Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş ve kendisi için hayati öneme sahip olan Kıbrıs Adası'nı geçici olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralmış ve Mısır'ı da işgal etmiştir.

Şark Meselesi çerçevesinde mücadele içerisinde olduğu Rusya Çarlığı'nın ordularının hızla Balkanlar ve Doğu Anadolu üzerinden ilerlemesi, Rus askerinin İstanbul önlerine kadar gelmesi ve İstanbul'un işgal edilmesi ihtimali İngiltere'yi telaşa düşürmüş ve Çanakkale açıklarında demirleyen donanmasını Tuzla açıklarına göndermiştir. Bu durum Rusya'nın yoğun tepki göstermesine, Rus askerinin Ayastefanos'a girmesine ve İstanbul'un işgal edileceğinin ifade edilmesine neden olmuştur (Uçarol, 2013: 403). Mamafih, İngiltere'nin İstanbul'un işgaline rıza göstermeyeceği ve diplomatik ilişkilerini keseceğini ifade etmesi ile Rusya daha fazla ileriye gidememiştir.

İngiltere'yi Rusya ile karşı karşıya getiren bir diğer gelişme de Ayastefanos Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma ile Rusya'nın Balkanları çıkarları doğrultusunda dönüştürmesi, oluşturduğu Bulgar devleti üzerinden Adalar Denizi'nde sahile kavuşması ve Akdeniz'e çıkması, Doğu Anadolu'da elde ettiği Kars, Ardahan, Batum, Eleşkirt ve Doğu Beyazıt ile İskenderun Limanı'na ve Basra Körfezi'ne inen bir koridora sahip olması İngiltere'nin imparatorluk yolunu ve Akdeniz ticaretini ciddi ölçüde tehdit eder nitelik kazanmıştır. Bu durum karşısında İngiltere antlaşmanın değiştirilmesi için yoğun çaba sarf etmiş ve nitekim ortaya çıkan Berlin

- Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilmiştir. (58-60)

Girit'te ve Rumeli'de bulunan Hıristiyanlara yönelik ıslahat yapılacaktır.(Yirmi üçüncü madde) Ermenilerin meskun olduğu yerlerde ıslahatlar yapılacak ve Ermeniler, Kürtlere ve Çerkezlere karşı korunacaktır.(61. madde) ("Treaty Between Great Britain, Germany.., 1908).

Antlaşması ile önemli ölçüde istediğini elde etmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu üzerinden de girişimlerde bulunmuştur. Süveyş Kanalı'nın uluslararası ticarete açılmasının ardından jeopolitik önemi oldukça artan ve imparatorluk yolu üzerinde bulunan Doğu Akdeniz'de çıkarlarını korumak için daimi üs arayan İngiltere, bu tasarısı doğrultusunda Kıbrıs'a yerleşmek istemiştir. Gerekçe olarak da Rusya'nın Doğu Anadolu'da yayılmasının imparatorluğun Asya topraklarını tehlikeye düşürdüğünü ve kendisinin, Rusya'nın Asya topraklarında ilerlemesini durdurmak için üsse ihtiyaç duyduğu olarak gösteren İngiltere, 4 Haziran 1878 günü imzalanan bir antlaşma ve 1 Temmuz 1878'de imzalanan ek antlaşma ile geçici olarak Kıbrıs'a yerleşmiştir (Morgan, 2010/2013: 22).

İngiltere'nin ikinci girişimi ise Mısır üzerinde olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte stratejik önemi artan ve Hindistan'a giden yolu önemli ölçüde kısaltan Mısır, İngiltere açısından imparatorluk yolunun korunmasında hayati konuma gelmiştir. Binaenaleyh İngilizler, 1882 yılında bölgeye, patlak veren isyanı bastırma gerekçesi ile askerlerini sokmuş ve geçici olarak Mısır'ı işgal ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Mısır, bağımsızlığını aldığı 1922 yılına kadar İngiliz yönetimi altında kalmış ve İngilizler bu süre zarfında 66 kez gerçekleştirdikleri işgalin geçici olduğunu deklare etmişlerdir (Ferguson, 2004/2013: 227).

1.4.4.3. Avusturya - Macaristan

Rusya'nın Balkanlar'daki en önemli rakiplerinden biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ve sonrasında önemli rol oynamıştır. Kendisine yayılma alanı olarak Balkanları seçen Avusturya-Macaristan, bölgede Rusya ile yoğun rekabet içerisine girmiştir. Bununla birlikte savaştan önce Almanya Şansölyesi Bismarck tarafından kurulan Üç İmparator Ligi'nde[14] müttefik

[14] Şansölye Bismarck, Danimarka, Avusturya-Macaristan ve Fransa'ya karşı verdiği mücadelenin ardından 1871 yılında Alman milli birliğini sağlamıştır. Bu tarihten sonra Bismarck, Fransa'nın Almanya'ya karşı intikam savaşı açması ihtimalini ortadan kaldırmak, kıtada Fransa'yı tecrit halde tutmak ve Almanya'nın iki cepheli bir savaşla karşı karşıya kalmasını engellemek için özellikle Rusya Çarlığı ve Avusturya-Macaristan ile anlaşmaya

olan Avusturya-Macaristan ile Rusya, 1877-1878 savaşı nedeniyle karşı karşıya gelmiştir. Rusya'nın, Viyana çıkarlarını göz ardı eden şekilde Balkanları şekillendirmesi üzerine Viyana, Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Amacına ulaşan Viyana, Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırlarının daraltılmasına ve Bosna – Hersek'in denetiminin de kendisine bırakılmasına muvaffak olmuştur.

1.4.4.4. Almanya

Şansölye Bismarck'ın yönetiminde Danimarka, Avusturya – Macaristan ve Fransa'ya karşı verdiği mücadele ile 1871 yılında milli birliğini kurarak Avrupa dengelerini önemli ölçüde değiştiren Almanya, bu tarihten sonra Doğu Sorunu'nda da önemli rol oynamıştır. Almanya'nın güvenliğini sağlamak için ülkesini genel olarak sömürgecilikten ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklanan sorunlardan uzak tutmaya çalışan Bismarck, ulusal çıkarları gereği 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde ve sonrasında önemli rol üstlenmiştir. Kriz süresince Rusya'yı gücendirmek istemeyen Bismarck, buna karşın Avusturya'yı da yanında tutmayı ve Doğu Sorunu sebebiyle karşı karşıya gelen devletleri kendi etrafında toplamayı amaçlayan bir politika izlemiştir (Baykal, 1941: 354). Bu çerçevede Bismarck, Ayastefonos Antlaşması'nın ardından Rusya, Avusturya Macaristan ve İngiltere arasındaki sorunları çözmek ve Avrupa'da Almanya'nın ihtiyaç duyduğu barış ortamını sağlayabilmek için Berlin Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştır. Kongrede kendisine "*dürüst aracı rolünü biçen"* Bismarck (Kennedy, 1987/2010: 237), Avrupa devletlerinin çıkarlarını uzlaştırmak için yoğun çaba sarf etmiş ve netice itibariyle özellikle Avusturya-Macaristan ile İngiltere'yi memnun eden buna karşın Rusya açısından hayal kırıklığı yaratan Berlin Antlaşması'nın en önemli mimarlarından biri olmuştur.

çalışmıştır. Nitekim bu çaba sonucunda tarihe Üç İmparatorlar Ligi adı verilen ittifak ortaya çıkmıştır. Fakat Balkanlar üzerindeki Avusturya-Macaristan – Rusya rekabeti ittifakın dağılmasına neden olmuştur.

1.5. Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Şark Meselesi ve Büyük Güçler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile yıkılmanın eşiğine gelen Osmanlı İmparatorluğu, bu savaştan sonra da iç sorunlar yaşamış ve sınırları içerisinde vuku bulan siyasi çalkantılar ve isyanlar hasebiyle Avrupa devletleri ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. 1900'lü yıllarda Makedonya'da şiddetlenen hadiselere, Ermeni toplumunun çıkardığı isyanlara vb. olaylara büyük devletler müdahil olarak kendi çıkarları çerçevesinde sorunları çözmeye çalışmışlardır. 1910'lu yıllardan imparatorluğun yıkıldığı döneme kadar geçen süre zarfında ise Bab-ı Ali farklı cephelerde savaşlar vermek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda 1800'lü yılların ikinci yarısında milli birliğini sağlayan ve sömürge arayışına giren İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nı ve Balkan devletleri ile Balkan Savaşları'nı gerçekleştirmiştir. Her iki savaşta da Osmanlı İmparatorluğu yaptığı antlaşmalar ile önemli topraklar kaybetmiş; Trablusgarp'ın kaybıyla Kuzey Afrika'daki son toprağı (Burçak, 1984: 64) ve Doğu Trakya hariç tüm Avrupa toprakları elden çıkmış ve bu savaşlarla imparatorluğun yıkılacağı düşüncesi iyice kuvvetlenmiştir (Burçak, 1984: 72).

1878 yılı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla yıkıma gittiği süreçte Avrupa'da kuvvetler dengesinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. 1871 yılında milli birliğini sağlayan Almanya, 2. Wilhelm'in Kayser/imparator olması ile birlikte daha agresif bir dış politika izlemiştir. Söz konusu dönemde Alman dış politikasının agresifleşmesinin yanı sıra ekonomik gelişmesi de önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu durum başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın mevcut Alman tehlikesinden rahatsızlık duymasına ve Almanya'ya karşı birleşmelerine neden olmuştur. Buna karşın Almanya da Avusturya-Macaristan ve İtalya ile müttefiklik ilişkisi kurmuş ve rakiplerini dengelemeye çalışmıştır.

1.5.1. İngiltere

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağı düşüncesinin kuvvetlenmesi beraberinde bu imparatorluğun mirasının nasıl taksim edileceği sorununa da neden olmuştur. Bu minvalde Bab-ı Ali'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk eden İngiltere, Basra Körfezi'nde ve Arabistan'da Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele içerisine girmiştir (Kurşun, 2004). İran'da 26 Mayıs 1908 günü petrolün keşfedilmesi (Yergin, 1991/1999: 161) ve kısa sürede Ortadoğu'nun önemli petrol kaynaklarını barındırdığının anlaşılması İngiltere'nin Osmanlı topraklarına olan ilgisini önemli ölçüde artırmıştır. Bunun yanı sıra İngilizler özellikle Ermeniler ile iyi ilişkiler kurarak imparatorluğun doğu sınırlarındaki etkinliğini artırmaya çalışmış; rakibi Almanya'yı kabul edilebilir sınırlar içerisinde tutmak, Fransız ve Rus çıkar alanlarına karışmayarak kurulan ittifakın bozulmasına mani olmak ve Rusya'nın güneye inme çabalarını engellemek için çaba sarf etmiştir (Kent, 1996/2013: 265).

1.5.2. Fransa

İngilizlerin yanı sıra Fransa da Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede Fransa, Akdeniz'deki varlığını artırmaya ve İtalya'nın bölgedeki artan etkisini sınırlandırmaya çalışmış ve Fransa'nın dikkatini bölgeye çekmek isteyen Bismarck ve İngiltere'nin teşviki ile Tunus'u 1881 yılında ele geçirmiştir (Karal, 2011b: 169). Bunun yanı sıra imparatorluğun ekonomik hayatında da önemli noktaya gelen ve Bab-ı Ali'den en fazla alacağı olan Fransızlar, özellikle Çukurova ve Batı Anadolu olmak üzere Anadolu topraklarına da önemli miktarlarda yatırım yapmışlar ve imparatorluğun önemli limanlarını işletmişlerdir (Fulton, 1996/2013: 220). Bu faaliyetlerinin yanı sıra Fransız yönetimi, Akdeniz'deki güç dengesinin bozulmasını engellemek için Rusların güneye inmesine engel olmak istemiş ve Boğazların kapalılığı ilkesine bağlı kalmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu nezdinde artan Alman etkisini engellemek de Fransa'nın önemli politikalarından biri olmuştur.

1.5.3. Rusya Çarlığı

1877 – 1878 Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nu ağır bir yenilgiye uğratan ve İstanbul önlerine kadar ilerleyen Rusya, gerek iç problemler gerekse Uzakdoğu'da Japonya ile girdiği rekabetten dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmuş, bu çerçevede Balkanlar'da statükonun korunması için Avusturya-Macaristan ile ortak hareket etmiştir (Bodger, 1996/2013: 125-128). Mamafih, bu politikasına rağmen geleneksel Osmanlı politikasından taviz vermeyen Rusya Çarlığı, 1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren Balkanlar üzerindeki çıkarlarını koruyabilmek için özellikle Sırbistan ile yoğun ilişki içerisine girmiş, Balkan Savaşları öncesinde Balkan devletlerini Bab-ı Ali aleyhinde birleştirmiş (Potyemkin, 1946/2009: 261) ve Doğu Anadolu'daki nüfuz alanını genişletmek için bölgedeki Ermenilerle ilişkilerini geliştirmiştir (McMeekin, 2011/2013: 36). Bunun yanı sıra Rus Genelkurmayı Osmanlı – İtalya Savaşı sırasında İmparatorluğun Boğazları kapatması ve İngiltere'den alınması planlanan dretnotların Rusya'nın Karadeniz donanmasını etkisiz hale getirme ihtimali karşısında Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için askeri planlar hazırlamaya başlamış ve bu hususta İngiltere ve Fransa'yı ikna etmeye çalışmıştır (McMeekin, 2011/2013).

1.5.4. Almanya

II. Wilhelm'in Kayser olması ile birlikte Bismarck'ın ihtiyatlı dış politikasından "weltpolitik'e" geçen ve agresif bir küresel dış politika izlemeye ve sömürge edinmeye başlayan Almanya[15], Osmanlı İmparatorluğu'na yoğun ilgi

[15] Bismarck'ın yoğun çabası ile Prusya için yarattığı hayat sahası, şansölyenin son yıllarında yeterli olmaktan çıkmıştır. Zira 1861'de 19 milyon olan nüfus, 1890'da 49,2, 1910'da 65 milyona çıkmıştır. Almanya'nın 1890'daki çelik üretimi 4,1 milyon ton iken bu sayı 1900'de 6,3 milyon tona; aynı dönemde enerji tüketimi 71 milyondan tondan 112 milyon tona yükselmiştir. 1880'de dünya üretiminin %8,5'ini Almanya gerçekleştirirken, bu oran 1900'de %13,2'ye yükselmiştir (Kennedy, 1987/2010: 228-251). Bu durum Alman sanayi ve politik çevrelerinin yönetim nezdinde sömürge edinme konusunda baskı yapmasına

gösteren devletlerin başında gelmektedir. Nitekim Paul Rohrbach'ın "*Zayıf bir Osmanlı için bir fenik bile harcamaya değmez ama güçlü bir Osmanlı için her şeyimizi verebiliriz"* (McMeekin, 2010/2012: 67) sözü Alman dış politikasındaki Osmanlı algısını göstermektedir. Bu ilgi çerçevesinde Alman sermayesi Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde gelmiş ve Alman müteşebbisler Anadolu'da önemli demiryolu, sulama, bankacılık vd. yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca Alman ordusuna mensup çok sayıda subay Osmanlı ordusunu eğitmek için görevlendirilmiş ve Osmanlı ordusu Alman silah fabrikalarının en önemli müşterilerinden biri haline gelmiştir (Türk, 2012).

Osmanlı İmparatorluğu'na önemli yatırımlar yapan Almanya aynı zamanda rakiplerinin imparatorluk üzerindeki çıkarlarını minimize etmek için de çok yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede Almanlar, öncelikle Osmanlı Padişahı'nın halifelik gücünü kullanmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra tarihe Berlin Bağdat Demiryolu Hattı[16] olarak geçen İstanbul Bağdat Demiryolu Projesi ile Alman İmparatorluğu kendi imparatorluk yolunu oluşturmak için çaba sarf etmiştir

1.5.5. Avusturya - Macaristan

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarına ilgi gösteren Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı ile gerçekleştirdiği ticarette önemli rol oynayan

neden olmuştur. Gerek ülkenin hızla büyümesi gerekse yönetime yapılan baskı Kayser II. Wilhelm'in daha agresif bir dış politika izlemesine neden olmuştur.

[16] Osmanlı Devleti – Almanya ilişkilerinin en önemli sembollerinden biri olan ve Anadolu ile Ortadoğu'da Alman etkisini yükseltecek olan Berlin Bağdat Demiryolu Projesi'nin imtiyazı, 2. Wilhelm'in 1898 yılında gerçekleştirdiği ziyaret neticesinde Almanlara verilmiştir. İstanbul'dan başlayarak İç Anadolu'ya ulaşan Amanos Dağları'ndan Suriye'ye ve Bağdat'a ulaşan bu hattın yapımına 1903 yılında başlanmıştır. Hattın yapılması ile birlikte Osmanlı ve Almanya'ya yönelik tepki artmıştır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'ya daha hızlı asker sevk etmesi ve bölgedeki nüfuzunu artırması ihtimali nedeniyle projeye karşı çıkmıştır. Fransa projenin başında sempati duymakla birlikte ilerleyen dönemde Almanya ile olan ilişkilerinin gerilmesi ve Suriye'deki Alman etkisini güçlendireceği sebebiyle hatta cephe almıştır. İngiltere ise Basra Körfezi'nde Alman etkisinin artmasını istememiştir. Ayrıca Almanların Basra üzerinden Hindistan'a ulaşması ihtimali İngiltere'nin projeye karşı çıkmasına neden olmuştur.

Selanik'e uzanan koridor açmayı ve özerk bir Arnavutluk devleti ile Sırbistan'a Adriyatik yolunu kapatmayı tasarlamıştır (Karal, 2011b: 288). Mamafih, Berlin Antlaşması ile bağımsız Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın kurulması ve özerk Bulgaristan'ın ortaya çıkması ve söz konusu devletlerin Osmanlı'nın başta Makedonya toprakları olmak üzere Balkanlar'da kalan topraklarına yoğun ilgi göstermesi Avusturya'nın temkinli davranmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Panslavizm politikasından dolayı Rusya'nın Balkanlar'da artan nüfuzu da Viyana için tehdit oluşturmaya devam etmiştir.

1.5.6. İtalya

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde emelleri bulunan buna karşın rakiplerine göre ikinci planda kalan İtalya, Osmanlı'nın Levant bölgesinde ve özellikle Ereğli'deki kömür ocaklarında yatırımlarını yoğunlaştırmıştır. Bu bölgelerin yanı sıra İtalya Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz, Arnavutluk, Trablusgarp ve adalar üzerinde emeller beslemiştir (Grassi, 1966/2010). Bu emelleri doğrultusunda harekete geçen İtalyanlar, 1911-1912 yılları arasında süren Trablusgarp Savaşı ile Trablusgarp'ı ve On İki Adayı ele geçirerek amaçlarına ulaşmaya çalışmıştır.

1.6. Birinci Dünya Savaşı, Şark Meselesi'nin Sona Ermesi ve Ortadoğu

1800'lü yılların son döneminden itibaren Almanya ve müttefiki Avusturya-Macaristan ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasında artan rekabet 1900'lerin ilk on dört yılında tırmanmış ve taraflar arasında yatıştırılmakla beraber ciddi gerilimlere neden olmuştur. Bununla birlikte 1914 yılında Sırp Gavrilo Princip'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahttı Franz Ferdinand'ı öldürmesi ile Avusturya-Macaristan - Sırbistan gerilimi yatıştırılmamış/yatıştırılamamış ve soruna diğer

devletlerin de dahil olmasıyla 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.[17]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzaladığı antlaşma ile müttefiklik kurmuş ve aynı yılın sonlarına doğru savaşa dahil olmuştur. İmparatorluğun savaşa dahil olması beraberinde Şark Meselesi'ni de gündeme getirmiş ve İtilaf devletleri, imparatorluğun mirasının nasıl taksim edileceği yönünde görüşmelere başlamıştır. Bu minvalde yapılan görüşmeler neticesinde İngiltere ve Fransa, Rusya'nın İstanbul'u, Boğazlar'ın batı kıyısını ve Asya'daki sahil kısmını İmroz, Bozcaada ve Midye Enez hattına kadar olan Güney Trakya'yı alma talebini, Boğazlar'dan ticari gemilere geçiş özgürlüğü, İstanbul'un serbest limana dönüştürülmesi ve Anadolu'daki Fransız ve İngiliz çıkarlarının Rusya tarafından tanınması koşulu ile 1915 yılında kabul etmiştir (Melek, 1985: 29). 1915 yılında imzalanan bir diğer antlaşma olan Londra Antlaşması ile İtilaf Devletleri, İtalya'nın savaşa girmesi karşılığında güneybatı Anadolu'nun bu devlete verilmesini onaylamıştır (Melek, 1985: 30).

Tarihe Sykes – Picot Antlaşması olarak geçen bir diğer paylaşım antlaşması ile Suriye kıyıları ile Lübnan ve Kilikya bölgesi Fransa'ya; Musul hariç Irak İngiltere'ye Trabzon, Erzurum, Ağrı, Van ve Bitlis illeri ile Doğu Anadolu'nun bir kısmı ve Trabzon'un batısı Rusya'ya bırakılmıştır. Suriye'nin kalan bölgelerini

[17] 1910'lu yılların ilk döneminde Almanya için bir Avrupa savaşı kaçınılmaz bir gereksinim haline gelmiştir. Zira 1905 yılında Japonya'ya karşı aldığı yenilginin ardından hızla askeri reform gerçekleştiren ve ordusunu modernize eden Rusya, Alman İmparatorluğu'nun hayati çıkarlarını tehdit eder hale gelmiştir. Rus ordusunun uyguladığı reform hareketi, bu devlete 1917 yılına gelindiğinde Almanya'ya karşı olası bir savaşta üç gün içerisinde seferberliğini tamamlayarak savaşma imkânı tanıyacaktı. Bu durum Alman yöneticilerinde Rusya'nın daha fazla güçlenmeden önleyici darbe ile zayıflatılması düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Bu sebepten ötürü Almanya'nın, 28 Haziran 1914'te meydana gelen suikast olayı sonrası Avusturya-Macaristan'ı Sırbistan'a savaş açması konusunda sıkıştırdığını söylemek mümkündür. Çünkü Almanlar, olası bir Avusturya Macaristan-Sırbistan savaşında Rusya'nın Sırbistan'ın yanında yer alacağını düşünmüş ve bu durumun kendileri için Rusya'ya savaş açma imkânı tanıyacağını tasarlamıştır. Nitekim cereyan eden olaylar Almanların düşüncelerini haklı çıkarmıştır. (Mcmeekin, 2011/2013: 283)

Musul ve Ürdün'ü kapsayan alanda ise İngiltere'nin ve Fransa'nın kontrolü altında Arap Devleti'nin kurulması kararlaştırılmıştır (Uçarol, 2013: 612). 1917 yılında imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması ile de Antalya'nın yanı sıra İzmir, Aydın, Denizli Muğla ve Konya İtalyanlara bırakılmıştır (Potyemkin, 1946/2009: 348).

Yukarıda kısaca ifade edilen antlaşmalar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde bulunan topraklar İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya tarafından paylaşılmıştır. Mamafih 1917 yılında Rusya Çarlığı'nda gerçekleşen devrim ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi ve yeni yönetimin savaştan çekilmesi, Rusya'nın payına düşen bölgelerin yeniden paylaşılması sorununa neden olmuştur. Bu sorun ise Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 yılında yenilmesi ile çözülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nı İngiltere açısından değerli kılan bir diğer gelişme de Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasıdır. Bu gelişme İngiltere için Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmakla eşdeğer tutulabilecek bir hadisedir. Zira Alman tehdidi hasebiyle Rusya Çarlığı ile ittifak oluşturmak zorunda kalan ve savaş esnasında Rusya'nın, İngiliz çıkarlarını doğrudan tehdit eden başta İstanbul isteği olmak üzere taleplerini kabul etmek zorunda kalan İngiltere'nin Çarlık Rusya'dan algıladığı tehdit, bu rejimin yıkılması ve Rusya'nın kendi kabuğuna çekilmesi ile asgari düzeye inmiş ve Londra'nın savaş sırasında çıkarlarına aykırı olmasına rağmen Ruslara verdiği tavizlerin bir anlamı kalmamış ve İngiliz çıkarları tekrar güven altına alınmıştır.

Almanya ve müttefiklerinin 1918 yılının sonuna doğru savaşı kaybetmeleriyle Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Savaşın akabinde yenik devletlerle yapılacak olan barış antlaşmalarının belirlenmesi ve imparatorlukların dağılması ile sahipsiz kalan bölgelerin taksimatı amacıyla Ocak 1919'ta Paris Barış Kongresi toplanmıştır. Kongre sürecinde Şark Meselesi de gündeme gelmiştir. Mamafih, kongre başlamadan kısa bir süre önce İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının nasıl paylaşacaklarını imzaladıkları bir

Centilmenlik Antlaşması ile tespit etmişlerdir. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Musul ve Filistin karşılığında Fransa'nın Suriye içlerindeki ve Lübnan sahilindeki kontrolünü tanımış ve Musul petrollerinden hisse vermeyi kabul etmiştir (Macmillan, 2001/2004: 374).

Paris Barış Kongresi sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin konular gündeme gelmesine rağmen müttefikler nihai bir karar alamamışlardır. Bunda tarafların öncelikle Almanya sorununu çözme isteği önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra kongre öncesi İngiltere ile Fransa arasında yakalanan uzlaşının sona ermesi, Doğu Anadolu'da kurulacak olan Ermeni devletinin sınırlarının tespitinin zorluğu, İstanbul ve Boğazların durumu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun imzalanan Mondros Mütarekesi ile kendisine yapılacak barış teklifini peşinen kabul edecek olması kongrede barış antlaşmasının ortaya çıkışını geciktirmiştir (Anderson, 1966/2010: 371-376). Mamafih, 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını taksim eden Sevres Antlaşması[18] da ortaya

[18] Sevres Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır:

- 27-35. maddeler arasında imparatorluğun sınırları saptanmıştır. Buna göre imparatorluğun batı sınırları içerisinde Trakya'nın çok küçük bir bölümü kalmıştır. Sınırların dışında tutulan kısım Yunanistan'a bırakılmıştır. Yine batıda yer alan Gökçeada ve Bozcaada (madde 84) Yunanistan'a ve Oniki adalar ise İtalya'ya bırakılmıştır.(madde 122)
- Boğazlar Bölgesi olarak adlandırılan bölge, oluşturulan bir komisyonun denetimine bırakılmıştır.
- Asya sınırları ise günümüz Suriye ve Irak sınırının güneyinden çizilmiştir. Buna göre Mardin, Urfa, Antep, Osmaniye ve İskenderun Körfezi Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Buna karşın Adana imparatorluk sınırları içerisinde kalmıştır. İran sınırı değiştirilmemiş, Rusya sınırı ise Kars, Ardahan, Artvin, Sarıkamış ve Iğdır'ı dışarıda bırakacak şekilde çizilmiştir.
- 36. madde ile İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Mamafih, Babıali'nin soy, din, dil gibi azınlık haklarına saygı göstermemesi karşısında antlaşmayı imzalayan devletler gerekli yaptırımları yapma hakkına sahip olmuştur.
- Boğazlara ilişkin hususlar 37-61. maddeler arasında düzenlenmiş ve 37. madde ile Boğazlar bütün ticaret ve savaş gemilerine açılmıştır. Yönetimi ise kurulan bir komisyona bırakılmıştır.
- 62 – 64. maddeler Kürdistan ile ilgilidir. Bu maddeler ile güney sınırları belli olan buna karşın kuzey sınırları çizilmemiş bir özerk Kürdistan oluşturmuş ve bu yönetime gerekli koşulları sağlaması halinde bağımsızlığını elde etme hakkı tanınmıştır.

çıkmış ve bu antlaşma Babıali tarafından imzalanmıştır. İmparatorluk tarafından imzalanan bu antlaşma ile Bab-ı Ali'nin sınırları yalnızca Anadolu'nun birkaç kentinden ve İstanbul'dan oluşmuş ve imparatorluk geri kalan bölgelerini kaybetmiştir. Bununla birlikte İtilaf devletleri bu sınırlara ilişkin de aralarında bir düzenleme yapmışlardır. Sevres Antlaşması'nın imzalandığı gün imzalanan üçlü pakt ile İtalya'ya İzmir ve civarı hariç Doğu Akdeniz, Batı Anadolu ile Silifke, Niğde, Akşehir ve Afyon'a kadar uzanan bölge ekonomik nüfuz sahası olarak bırakılmıştır. Fransa ise Mersin, Tokat, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Maraş ve Adana arasında kalan bölgeyi nüfuz alanı olarak almıştır. İngiliz nüfuz sahası ise günümüz Irak sınırının güneyinde Van Gölü'nün güneyine kadar ulaşmıştır (Oran, 2002a: 128). Müttefikler tarafından belirlenen bu sınırlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını Orta Anadolu ve Karadeniz'in bir kısmından teşkil olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan Ortadoğu da İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştır. Sevres Antlaşması'nın 94 – 97. maddeleri ile Babıali, Suriye, Irak ve Filistin'in kendisinden ayrıldığını ve bu bölgelerin yeterli kapasiteye gelinceye kadar manda rejimi altında bulunacağı; 98 – 100. maddeler ile Hicaz'ın bağımsız olacağını kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, aynı antlaşmanın 101 – 122. maddeleri ile imparatorluk Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlandığını, Fas ve Tunus'un Fransa'nın kontrolü altında olduğunu ve Oniki Adalar ile Trablusgarp üzerindeki bütün haklarını İtalya'ya devrettiğini kabul etmiştir (Uçarol, 2013: 670). Bu hükümlerle Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında elinden çıkan bölgeler üzerindeki bütün haklarından feragat etmiştir.

- 65 – 83. maddeler arasında İzmir'in statüsü belirlenmiştir. Buna göre İzmir ve civarının mülkiyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda egemenlik haklarının ise Yunanistan'da kalması kararlaştırılmıştır. Bölgede yerel parlamentonun oluşturulması ve Sevres Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden beş sene sonra parlamentonun istemesi halinde İzmir'in Yunanistan'a geçebileceği hükme bağlanmıştır.
- 88 – 93. maddeler Ermenistan'a ilişkin olup bu maddeler ile Osmanlı'nın bağımsız Ermenistan'ı tanıdığını, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde sınırın ABD Başkanı Wilson tarafından tespit edileceği, Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkması ve ifade edilen illere bitişik bölgelerin gayri askeri hale getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Antlaşmanın diğer maddeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun asker sayısı kısıtlanmış, ülke içerisinde yaşayan azınlıklara haklar tanınmış, kapitülasyonların devam ettirilmesi ve imparatorluğun savaş tazminatı ödemesi karara bağlanmıştır. (Oran, 2002: 125-138).

Çizilmesi tasarlanan bu sınırlar ve yüklenen mali şartlar özellikle İngiltere'nin çıkarlarını korumuştur. Zira siyasi sınırları geniş ve ekonomik yönden güçlü bırakılacak bir Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın etkilerini atlattığında yeniden Basra Körfezi'ni, Süveyş Kanalı'nı tehdit etme ve Hindistan ile Mısır'daki Müslümanları harekete geçirme ihtimali İngilizleri bu yönde önlem almaya sevk etmiştir (Earle, 1966/2003: 290).

İngiltere ve müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'na Sevres Antlaşması'nı imzalatmasına rağmen bu antlaşma yürürlüğe girmemiştir. Zira özellikle Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi ile birlikte artan Türk milliyetçiliği kurulan Büyük Millet Meclisi ile daha organize hale gelmiş, ve bu meclis, milletin yasal temsilcisi olduğunu belirterek Babıali'nin imzaladığı Sevres Antlaşması'nı kabul etmemiş ve özellikle Yunanistan'a karşı verilen askeri mücadeleyi yürütmüştür. Verilen mücadele 1923 yılında Lausanne Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Bu antlaşma ile Anadolu ve Doğu Trakya topraklarında Türk yönetimi kurulmuş; Anadolu'da Kürt ve Ermeni devletinin kurulması ihtimali ortadan kalkmıştır. Ayrıca Türkiye, Boğazlar üzerinde hükümranlığını Sevres Antlaşması'na göre artırmıştır. Mamafih Ankara yönetiminin ısrarla sınırları içerisinde tutmak istediği Musul yapılan tüm girişimlere rağmen Irak'ta kalmıştır. Bunun yanı sıra Lausanne Antlaşması ile birlikte Türkiye, Adalar Denizi'ndeki birkaç ada hariç diğer adaları Yunanistan'a terk etmek zorunda kaldığı gibi Osmanlı'nın gerek savaş öncesinde gerekse savaş sırasında kaybettiği Ortadoğu ülkeleri ve Kıbrıs üzerindeki hak ve taleplerinden de feragat etmiştir.

Lausanne Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte resmi olarak 1815 yılında ifade edilen Şark Meselesi sona ermiştir (Anderson, 1966/2010: 397). Osmanlı İmparatorluğu ve toprakları üzerinde çıkarları bulunan büyük devletler imparatorluğun kontrollü şekilde parçalanması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu çerçevede İngiltere bunu gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alarak gerekse imparatorluğun stratejik topraklarını ele geçirerek veya milliyetçi grupların ayaklanmasına destek verip devlet kurmalarına yardımcı olarak yapmıştır. Ayrıca

Şark Meselesi'nin gizli öznesi Rusya'yı engellemek isteyen Londra, gerçekleşen devrimle birlikte Çarlık rejiminin yıkılması ve Rusya'nın gücünü kaybederek güneye inme ve Hindistan'ı tehdit etme ihtimalinin asgari düzeye inmesiyle önemli ölçüde rahatlamıştır. Bir diğer aktör Fransa ise Rusya'nın Levant bölgesine inmesini ve Akdeniz de kendisine rakip olmasını engellemiştir. İngiltere ve Fransa'nın gölgesinde kalmakla birlikte İtalya da Şark Meselesi'nin galipleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda İtalyanlar, Kuzey Afrika'daki ve Akdeniz'deki varlıklarını artırmışlardır. Şark Meselesi'nin diğer önemli aktörleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda – veya sonuna doğru – yıkılarak gayelerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla gerek ekonomik gerekse jeopolitik önemi artan Ortadoğu, 1900'lerin başında petrolün bulunmasıyla oldukça kıymetli hale gelmişti[19] (Yergin, 1991/1999). Şark Meselesi çerçevesinde yaklaşık bir asır mücadele veren Fransa ve özellikle de İngiltere, verdikleri mücadelenin karşılığını Birinci Dünya Savaşı sonunda önemi sürekli artan Ortadoğu bölgesini kontrolleri altına alıp çıkarları doğrultusunda şekillendirerek almışlardır. Sınırları ve kimlikleri (Cleveland, 2004/2008: 180) İngiltere ve Fransa tarafından belirlenen Ortadoğu devletlerinden Irak, Filistin ve Ürdün İngilizlerin, Suriye ve Lübnan ise Fransa'nın kontrolüne veya uluslararası hukuktaki adı ile mandasına bırakılmıştır.[20] Mandası altında bulunan devletleri bağımsızlığa hazırlamakla görevli mandater devletler gayeleri doğrultusunda bölgeyi şekillendirerek önemli sorunların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu bağlamda İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin'e Büyük Arap İmparatorluğu'nu vaat etmiştir. Yine İngiliz yönetimi Arap

[19] Nitekim İngiltere'nin Musul'u Türkiye sınırları içerisinde kalmaması için yoğun çaba sarf etmesinde de bu gerekçe önemli rol oynamıştır. (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2002, 260)

[20] Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya'nın denizaşırı sömürgeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap ülkelerine uygulanmıştır. İfade edilen ülkeler Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi çerçevesinde İngiltere, Fransa, Belçika, Avustralya, Yeni Zelenda ve Güney Afrika Milletler Cemiyeti adına ve ilgili ülke halklarının yararına Batılı devletlerin yönetimi altına alınmışlardır. Gelişmişlik düzeyi ileri ve kendi siyasal ve yönetsel örgütlenmesini önemli ölçüde tamamlamış olan Arap ülkeleri, manda yönetimi altına konulan diğer devletlere nazaran daha özerk yönetimlere sahip olmuşlardır.

İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Filistin'de Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere yurt vaat etmiştir. Mamafih savaşın sona ermesi ile birlikte İngiltere çıkarlarını korumak için Ortadoğu'da Irak, Ürdün ve Filistin topraklarını oluşturarak Arap İmparatorluğu sözünden vaz geçmiştir. Fakat Yahudilere verilen sözler tutulmuş, Filistin'e Yahudi yerleşimleri hız kazanmış ve kronik hale gelen Filistin meselesi ortaya çıkmıştır. İngilizler gibi Fransızlar da çıkarları doğrultusunda yönetiminde bulundukları ülkeleri şekillendirmiştir. Bu çerçevede Fransızlar, bölgeyi daha rahat yönetebilmek ve Araplar arasındaki birliği bölmek için Suriye sınırları içerisinde yer alan ve günümüzde Lübnan olarak adlandırılan bir devlet oluşturmuştur (Arı, 2007: 161). Bunun yanı sıra Suriye'nin geri kalan toprakları da dörde bölünmüş ve Halep, Şam, Lazkiye ve Cebel-i Dürzi adında dört bölgeye ayırmıştır. Ayrıca Fransız yönetimi bölge halkının yönetimde ve bürokraside yer almasını asgari düzeyde tutarak bu grupların yönetim tecrübesi kazanmasını da engellemeye çalışmıştır (Arı, 2004: 163).

Ortadoğu bölgesinde yeni devletler oluşturarak bölgenin dinamiklerini ve dengelerini değiştiren İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'dan çekilmesi ile birlikte bölge devletleri gerek kendi içlerinde gerekse kendi aralarında günümüze kadar devam eden önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu bağlamda Araplar ile Yahudiler defalarca karşı karşıya gelmiş, İran ile Irak arasında sekiz yıl süren savaş yaşanmış, Yemen ikiye bölünmüş, İsrail Lübnan'ı işgal etmiş, Filistin meselesi derinleşmiş, diktatörlükle yönetilen ülkelerde insani problemler yaşanmış ve küresel sistemi hedef alan radikal gruplar vb. gelişmeler/durumlar ortaya çıkmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'dan çekilmesinde oldukça önemli rol oynayan İkinci Dünya Savaşı bölgede yeni bir gücün etkinliğini artırmasına imkân tanımıştır. Savaşın galiplerinden ABD 1945 sonrası dönemde bölgedeki etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bu bağlamda Washington bölge ülkeleri ile ittifaklar kurmuş, bölgenin kendisi açısından önemini ifade eden doktrinler ilan etmiştir. Soğuk Savaş süresince bölgede Sovyetler Birliği ile rekabet halinde olan ABD, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölgedeki en önemli güç haline

gelmiştir. Soğuk Savaş'ı kazanarak elde edilen bu konum ABD'nin bölgede daha rahat hareket etmesine imkân tanımıştır, Bu minvalde Amerikan ordusu 1990'lı yıllarda Irak'a iki kez müdahale etmiş ve bölgede varlığını artırmıştır. 2001 yılında ise ABD'nin Ortadoğu politikasında önemli kırılmanın yaşanmasına neden olan 11 Eylül Saldırıları ile ABD, müdahalenin yanı sıra işgal hareketlerine de başlayarak jeopolitik ödülü olan Ortadoğu'yu şekillendirmeye başlamıştır.

2. KURULUŞUNDAN 11 EYLÜL SALDIRILARINA ABD VE ORTADOĞU

2.1. Ortadoğu'nun Tanımı

Gerek uluslararası ilişkilerde gerekse coğrafya da dünyanın siyasi, ekonomik, kültürel vb. özelliklerini daha iyi analiz edebilmek ve çıkan sonuçlardan genel yargılara ulaşabilmek için dünya kıtalara, bölgelere vb. parçalara ayrılmıştır. Bu sınıflandırılmanın yapılmasında yeryüzü şekilleri belirleyici olabileceği gibi konuşulan dil, inanılan inançlar ve ekonomik gelişmişlik gibi (Latin Amerika, Kuzey-Güney, İslam Dünyası vb.) ortak özellik gösteren faktörlerden de yararlanılmıştır (Laçiner, 2014). Mamafih gerek coğrafi özelliklerin gerekse ortak kültürel özelliklerin olmadığı veya isimlendirilmeye yetmediği Ortadoğu'da – bölgede farklı etnik kimliklerin yaşaması, farklı inançların olması, kültürel özelliklerin ve dillerin farklı olması vb.- ise bölgenin adlandırılması siyasi nitelikli olmuştur.

1800'lü yıllarda sömürgeciliğin hızla artmasına paralel olarak dünya üzerindeki mevcut bölgelere yeni isimler/kavramlarla yeni bölgeler eklenmiştir (Öztürk, 2003: 253). Bu minvalde Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası topraklarının Hindistan'ın güvenliği için önemini anlayan İngiltere, hızla ilgisini bu bölgeye kaydırmıştır. Bu ilgi beraberinde İngiltere'nin bölgeyi tanımlayacak yeni bir kavram üretmesini getirmiş ve 1900'lü yıllarda Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için önem verdiği bölgeleri Ortadoğu olarak adlandırmıştır. Mamafih Ortadoğu'dan kast edilen bölgenin sınırları net bir şekilde çizilememiş ve kavramı ortaya atan veya geliştiren düşünürler tarafından İngiltere'nin çıkarlarına göre sınırlar genişlemiş veya daralmıştır. İlerleyen dönemde ise ABD tarafından bölgenin sınırlarına ilişkin tanımlamalar getirilmiştir. Bu bağlamda kavramın ilk çıkışından günümüze kadar geçirdiği değişiklikler şu şekildedir:

Ortadoğu terimini ünlü deniz hakimiyet teorisini de ortaya koyan Alfred Mahan ilk defa The Persian Gulf and International Relations adlı makalesinde kullanmıştır. Dünya hakimiyetine giden yolun denizleri kontrol etmek olduğunu ve bunun da kritik öneme sahip uluslararası su yolları ve stratejik kara parçalarının kontrolü ile olacağını belirten Mahan, İngiltere'nin Hindistan'ın ve Uzak Doğu'nun güvenliğini sağlayabilmesi için Süveyş Kanalı'nı Aden Körfezi'nin batı kıyıları ile Basra Körfezi'nin doğu kıyıları arasında kalan alanı kontrol etmesi gerektiğini söylemiş ve Basra Körfezi çevresini Ortadoğu olarak nitelendirmiştir (Mahan, 1902: 237).

Harita 2.1: Mahan'a göre Ortadoğu

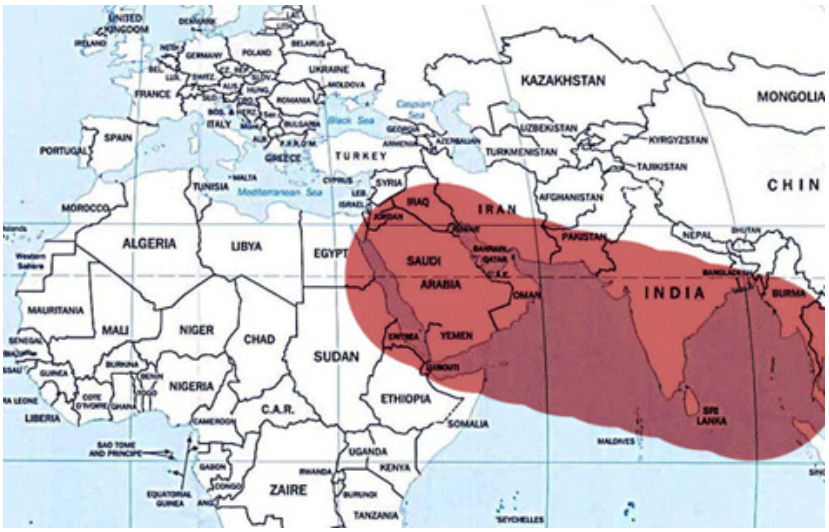

Kaynak: Caroline Center.

The Middle Eastern Question or Some Political Problems Of Indian Defence isimli kitabında İngiltere'nin yanı sıra diğer Avrupalı büyük devletlerin de Afrika'da genişlediğini ve Asya'da önemli güçler haline geldiğine vurgu yapan ve bu minvalde özellikle Rusya'nın genişlemesine ve Hindistan'ın politik ve askeri olarak savunulmasına değinen Chirol, Mahan'ın tanımlamasını genişleterek Ortadoğu'yu Hindistan'a giden bütün topraklar diye tanımlamıştır (Chirol, 1903: 5).

Bu tanımdan hareketle Chirol'un belirlediği Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Yarımadası'ndaki toprakları, Afganistan, Türkistan'ın bir bölümü, Tibet ve Hindistan'ın doğusunda kalan Asya topraklarından oluşmaktadır.

Harita 2.2: Chirol'a göre Ortadoğu

Kaynak: Caroline Center (a).

1900'lü yıllar boyunca Ortadoğu'ya ilişkin farklı yazarlar tarafından farklı tanımlamalar ve sınırlar getirilmiştir. Mamafih 2. Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere tarafından Ortadoğu kavramı resmi belgelerde kullanmaya başlaması ve bu devletin savaş sırasında kurduğu Ortadoğu Komutanlığı adlı ordu ile kavramı resmileştirmiştir. Savaş döneminde merkezi Mısır'da bulunan ordunun görev sahası içerisinde yer alan Malta'dan İran'a ve Suriye'den Etiyopya'ya kadar olan coğrafya Ortadoğu olarak ifade edilmiş ve İngiltere'nin savaş sırasındaki cephe durumuna göre sınırlar genişlemiş veya daralmıştır (Davison, 1960).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemin iki süper gücünden biri haline gelen ABD de İngiltere gibi Ortadoğu'nun sınırlarına ilişkin

tanımlamalar getirmiştir. Bu bağlamda 1957 yılında Eisenhower Doktrini'nin görüşmeleri esnasında John Foster Dulles Ortadoğu'yu batıda Libya, doğuda Pakistan, kuzeyde Türkiye ve güneyde Arap Yarımadası ile Sudan ve Etiyopya'yı kapsayan alan olarak tanımlamıştır (Davison, 1960). İlerleyen dönemde ABD tarafından bölgenin sınırlarına yeni tanımlamalar getirilmiş, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri de Ortadoğu sınırları içerisinde gösterilmiştir. BOP ile Washington yönetimi Ortadoğu'yu batıda Fas'ın Atlantik kıyıları, doğuda Pakistan, kuzeyde Türkiye'nin Karadeniz sınırları güneyde ise Somali ve Arap Yarımadası kıyılarına kadar olan bölgede kalan 22 ülke olarak tanımlamıştır. İngiltere'nin yaptığı gibi ABD de bölgedeki çıkarları çerçevesinde Ortadoğu'nun sınırlarını genişletmiş veya daraltmıştır.

2.2.Ortadoğu'nun Önemi

Küresel güçlerin Ortadoğu'ya yoğun ilgi göstermesinin sebebi bu bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneminden, bölgenin kültürel, ekonomik vb. özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bölgenin önemini jeopolitik, ekonomik, ve kültürel olmak üzere üç alt başlık altında incelemek mümkündür.

2.2.1. Ortadoğu'nun Jeopolitik Özellikleri

Tarih öncesi çağlardan itibaren insanlığın var olduğu ve önemli medeniyetlerin kurulduğu Ortadoğu konumu itibariyle Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında yer alan, doğu ile batı, kuzey ile güney arasında ulaşımı ve iletişimi sağlayan bir coğrafya üzerindedir. Bölgenin bu özelliği büyük güçler arasında rekabete sebep olmuş ve bu minvalde Rusya Çarlığı'nın, sıcak denizlere inebilmek için izlediği güzergahlardan biri de Basra Körfezi olmuş ve Kafkasya üzerinden Basra Körfezi'ne inmeye çalışmıştır.

Ortadoğu'yu önemli kılan coğrafi özelliklerinin başında ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı Fırat, Dicle ve Nil nehirlerini sınırlarını dahilinde barındırmasıdır.

Sınır aşan sular olan bu nehirler suyun kıt olduğu Ortadoğu için hayati önemdedir. Bölge Atlas ve Hint okyanusları ile Akdeniz, Adalar Denizi, Karadeniz, Kızıldeniz ve Hazar ile komşudur. Uluslararası ticaret için oldukça önemli tabi nitelikteki Basra ve Aden körfezleriyle Hürmüz ve Türk boğazları ile 19. yüzyılda açılan Süveyş Kanalı önemli uluslararası geçiş noktaları Ortadoğu'nun sınırları içerisinde yer almaktadır.

2.2.2. Ortadoğu'nun Ekonomik Özellikleri

Ortadoğu'nun konumlandığı coğrafya bu bölgeye önemli ekonomik özellikler getirmiştir. Bölge kadim zamanlardan beri doğu ile batı arasında gerçekleştirilen kara ve deniz ticaretin en önemli geçiş noktalarından biridir. Zira Ortadoğu, Coğrafi Keşifler'e kadar Çin ve Hindistan'dan gelen ürün ve malların Avrupa'ya aktarıldığı en kısa mesafelerden biri olmuştur. Bölgenin bu özelliği büyük güçlerin Ortadoğu'ya yoğun ilgi göstermelerini ve bölgeyi kontrol ederek ticaret yollarını denetim altında tutma gereğini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan bölgeleri ele geçirmiş ve ticaret yollarını kontrol edebilmek için Pers İmparatorluğu ile mücadele içerisine girmiştir (Lewis, 1995/2009: 52). Roma İmparatorluğu'nun akabinde aynı politikayı Doğu Roma İmparatorluğu da sürdürmüş ve İran ile mücadele etmiştir (Ostrogorsky, 1940/2011). Ticaret yollarını denetim altına almak için mücadele eden devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuş ve bu çerçevede Mercidabık ve Ridaniye savaşları ile bölgeyi kontrolü altına almıştır. Coğrafi keşiflerle birlikte nispeten önemini kaybeden Ortadoğu ticaret yolları 1700'lü yıllarla birlikte yeniden önem kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle İngiltere 1800'lü yıllarla birlikte bölgeye olan ilgisini artırmış, yüzyılın sonlarına doğru başta Mısır olmak üzere Kızıldeniz kıyılarını ele geçirerek Ortadoğu'yu kontrol altına almaya çalışmıştır.

Ortadoğu'nun bir diğer ekonomik önemi ise sınırları dahilinde BP'nin 2013 verilerine göre dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %52.1'ini ve kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin %48.1'ini barındırmasıdır (BP, 2013). Bölgenin gelecek

yıllarda da bu özelliğini koruyacak olması Ortadoğu'nun önemini daha da artırmaktadır.

Petrol ve doğalgazın Ortadoğu'dan uluslararası piyasaya arzı, bölgenin önemli geçiş noktalarını daha da önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'in, Hürmüz ve Türk boğazlarının ve Basra Körfezi'nin önemi her geçen gün artmaktadır. Bu önemden mütevellit ABD, ifade edilen bölgeleri kontrol etmek; rakipleri ise etkinlik göstermek için mücadele içerisindedir.

2.2.3. Ortadoğu'nun Kültürel Özellikleri

Ortadoğu'yu önemli kılan hususlardan bir diğeri de bölgenin kültürel özellikleridir. Farklı medeniyetlerin kurulduğu coğrafyada Arap, Türk, Fars, Kıpti, Kürt, Yahudi, Beluci vb. farklı etnik gruplar yaşamaktadırlar. Etnik çeşitliliğin çok olması bölge için önemli sorunlardan biridir. Zira devleti olmayan grupların bağımsızlık talepleri devletlerin güvenliğini tehdit etmektedir.

Bölgede aile bağları kuvvetli olup kabile hayatı sürdürülmektedir. Bu durum sınırların suni olduğu Ortadoğu'da farklı ülkelere dağılmış aynı kabileye mensup ailelerden dolayı devletlerin karşı karşıya gelmesine veya ülke içinde kabileler arası rekabetten dolayı sorun yaşamalarına neden olmaktadır.

Bölgede başta Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda dil ve bu dillerin lehçeleri konuşulmaktadır. Sömürgecilik ile birlikte sömüren devletlerin de kültürel özellikleri ile dillerinin bölgede yayılması artmıştır. Bunun yanı sıra, bölgeyi kültürel açıdan önemli kılan en önemli hususlardan biri kitabi dinler olan Museviliğin, Hıristiyanlığın ve İslamiyetin bu coğrafyadan çıkıp dünyaya yayılmasıdır. Bu minvalde Müslümanlar için Mekke ve her üç din için de Kudüs oldukça önemlidir.

Üç kitabi dinin Ortadoğu'dan çıkması bölgeyi önemli sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Gerek bu üç din arasındaki gerekse özellikle İslam'ın mezhepleri

arasındaki rekabet bölgede kanlı çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Nitekim Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında yaşanan çekişmenin de etkisi ile Roma İmparatorluğu, milattan sonra 70 yılında bölgedeki Yahudileri sürgün etmiştir (Armaoğlu, 1991: 9). Kudüs'ü ele geçirme gayesi –temelinde ekonomik sebepler olmakla birlikte- Hıristiyanların 1095-1272 yılları arasında Müslümanlar üzerine Haçlı Seferi düzenlemesine neden olmuştur. Beytü'l Lahim Kilisesi'nden dolayı Ortodokslar ve Katolikler arasında yaşanan rekabet kısa sürede Avrupa savaşı haline gelen Kırım Savaşı'na neden olmuştur. Kerbela Olayı ile Müslümanlar arasında günümüze kadar devam eden Sünni-Şii Mücadelesi, yine günümüze kadar devam eden ve 1800'lü yıllarla birlikte ortaya çıkan Yahudi-Müslüman çatışması bölgenin en kronik sorunlarındandır.

2.3. Kuruluşundan 1991'e Kadar ABD ve Ortadoğu'daki Faaliyetleri

Ortadoğu'daki en etkin güçlerden biri olan ABD, bir İngiliz kolonisi iken İngiltere'ye karşı verdiği mücadele neticesinde 1783 yılında imzaladığı Paris Antlaşması ile bağımsızlığını elde etmiş (Armaoğlu, 2007: 32), 19. yüzyıl boyunca izlediği politikalar ile kısa sürede Amerika kıtalarının en başat, Pasifik ve Uzakdoğu bölgelerinin ise en önemli güçlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda ABD, 1823 yılında ilan edilen Monroe Doktrini ile Amerika kıtalarını kendi arka bahçesi olarak görmüş ve bölgeye Avrupa devletlerinin müdahalesini engellemiş; kendisi de izolasyonist politika izleyerek Avrupa'nın siyasi işlerinden uzak durmuştur (Latane, 1920: 75-77). Bunun yanı sıra Pasifik Bölgesi'nde de ilerleme kaydeden ABD, 1898 yılında İspanya'ya karşı verdiği mücadele ile bu devlete ait Guam, Porto Riko ve Filipinler'i kontrolü (Latane, 1920: 134-135) altına alarak bölgenin en önemli devletlerinden biri haline gelmiştir.

Amerika kıtalarında, Pasifik ve Uzakdoğu bölgelerinde oldukça aktif dış politika izleyen ABD, Monroe Doktrini gereği Avrupa kıtasının iç meselelerine karışmamaya özen göstermiştir. Bununla birlikte 28 Temmuz 1914 günü patlak veren Birinci Dünya Savaşı ABD'yi de etkilemiştir. Savaşın başında tarafsız kalan

ABD, Almanya'nın kendisine karşı izlediği politikalardan dolayı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 yılında ilan ettiği ve savaş sonrası barış antlaşmalarının nasıl yapılacağını belirttiği 14 Nokta ile İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa dahil olmuştur.[21]

[21] Birinci Dünya Savaşı'nın başında tarafsız olan ABD'nin Almanya ile olan ilişkileri, Alman denizaltılarının içerisinde çok sayıda Amerikan vatandaşının da bulunduğu yolcu gemilerini batırması üzerine gerilmiştir. Bu olaydan daha önemlisi ise tarihe Zimmermann Telgrafı hadisesidir. Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann Meksika'da bulunan Alman elçisine gönderdiği Meksika'nın ilerleyen dönemde Almanya'nın yanında ABD'ye karşı savaşa katılması halinde kendisine Teksas, Arizona ve New Meksiko'nun verileceği yönündeki telgrafının İngiliz gizli servisi tarafından deşifre edilerek Amerikan basınında yayınlanması, bu devlette infiale neden olmuş ve ABD'nin savaşa girmesinin gerekçesi olmuştur. Woodrow Wilson Amerikan senatosunda tarihe "Wilson'un 14 Noktası" şeklinde geçen bir konuşma yapmıştır. Bu 14 Nokta şu şekildedir:

1) Bütün barış antlaşmaları açık yapılacak, gizli anlaşmalar olmayacak ve diplomasi kamu önünde açık yapılmaldır.
2) Karasuları ve uluslararası anlaşmalarla kısmen veya tamamen kapatılmış alanlar haricinde denizlerde savaşta ve barışta seyrüsefer serbestisi olmalıdır.
3) Barışa katılacak barışı korumak için birleşecek olan uluslar arasında mümkün olduğu kadar bütün ekonomik engeller kaldırılacak ve ticarette eşitlik sağlanmalıdır.
4) Her ülkenin silahları iç güvenliğinin gerektirdiği dereceye indirmek için karşılıklı garantiler verilmelidir.
5) Sömürgeler üzerindeki istekler serbestçe ve tam bir tarafsızlıkla incelenerek ve bu bölgelerde yaşayan insanların istekleri de göz önünde bulundurularak sonuca bağlanmalıdır.
6) İşgal edilmiş olan bütün Rus toprakları boşaltılacak ve Rusya'nın kendisini kendi istediği gibi yönetmesi yolunda önlemler alınmalıdır.
7) Belçika, egemenlik haklarına hiçbir zarar gelmeden boşaltılacak ve bu ülke yeniden kurulacaktır.
8) 1871 yılında Prusya tarafından alınan Alsace – Lorriane bölgesi Fransa'ya iade edilecek ve bu haksızlık giderilmelidir.
9) İtalya'nın sınırları ulusal temele göre yeniden düzenlenmelidir.
10) Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'ndaki uluslara en serbest bir biçimde özerklik elde etmeleri için gereken destek verilmelidir.
11) Romanya, Sırbistan ve Karadağ boşaltılmalı ve yeniden inşa edilmelidir. Sırbistan'a özgürce ve güvenli bir şekilde denize çıkmalıdır. Balkan devletlerinin aralarındaki ilişki dostça ve tarihsel temellere göre düzenlenmelidir. Balkan devletlerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine garanti verilmelidir.
12) Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin ikamet ettiği bölgede bağımsızlık sağlanmalı, bununla birlikte Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara şüpheye yer bırakmayacak şekilde can güvenliği ve özerk gelişmeleri için tam ve engelsiz fırsat sağlanmalı, ve Boğazlar uluslararası garanti altına alınarak bütün ticaret gemilerine açılmalıdır.

Wilson, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bozulan uluslararası düzeni yeniden oluşturmak için 1919 yılında Paris'te toplanan kongreye katılarak çalışmalarda yer almıştır (Macmillan, 2004). Yapılan çalışmalarda Wilson'un 14 Noktası'nda 14. sırada yer alan Milletler Cemiyeti'nin kurulması sağlanmıştır. Fakat, Amerikan kıtalarına yönelik Alman tehdidinin ortan kalkması ile birlikte yeniden Monroe Doktri'nin uygulanmasını ve ABD'nin kıtasına çekilmesini isteyen izolasyonalizm yanlılarının politikaları, Wilson'un belirttiği ilkeler çerçevesinde hareket etmesini güçleştirmiştir. Ayrıca Amerikan Senatosu'nun Milletler Cemiyeti'ne ilişkin antlaşmayı onaylamaması ile ABD yeniden izolasyonist politikaya dönmüş ve kendisini Avrupa'nın meselelerinden uzaklaştırmıştır (Armaoğlu, 2007b: 215). Her ne kadar ABD Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa işlerinden kendisini çekse de Pasifik ve Uzakdoğu'yu ilgilendiren gelişmelere yine kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda Washington yönetimi, 1922 yılında Pasifik Bölgesi'ndeki topraklarını garanti altına alan ve Çin'de imzacı taraflara fırsat eşitliği tanıyan bir takım antlaşmalar imzalamıştır.

1919-1939 yılları arasında yaşananlar Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuştur. Savaşın başında ABD yönetimi tarafsızlığını ilan etmiştir. Mamafih, Birinci Dünya Savaşı'nın aksine Washington, Pasifik Bölgesi'nde artan Japon tehlikesine ve Almanya'nın İngiltere karşısında elde edeceği olası bir zaferden sonra sıranın kendisine geleceği tehlikesi nedeniyle, (Uçarol, 2013: 855) 1940 yılında İngiltere'ye gayri resmi; 1941 yılında çıkardığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu ile resmi olarak ekonomik ve askeri gereç yardımında bulunmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2007b: 381). 1941 yılının Aralık ayında ise Japonların Amerikan üssünün bulunduğu Pearl Harbor'a yaptığı baskın, savaşa İngiltere'nin yanında gayrı resmi olarak katılmış olan ABD'nin resmen

13) Uluslararası bir antlaşma ile siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ile sınırları garanti altına alınacak denize çıkışı bulunan ve Polonyalıların meskun olduğu bölgeleri sınırları içerisinde ihtiva eden bir Polonya Devleti kurulmalıdır.
14) Büyük ve küçük devletlerin siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini koruma gayesi ile anlaşmalar yapacak bir uluslararası birlik kurulmalıdır. (Üçok, 1980: 226-228)

katılması ile sonuçlanmıştır.[22] Bu tarihten sonra İngiltere, ABD ve SSCB gerek Avrupa'da gerekse Pasifik Bölgesi'nde rakiplerine karşı mücadele vermiş ve 1945 yılında savaştan galip çıkmışlardır.

Savaş süresince ABD ile müttefikleri olan İngiltere ve SSCB arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Özellikle ABD Başkanı Roosevelt ile SSCB lideri Stalin arasındaki ilişkiler, iki devlet arasındaki ilişkilere de yansımış ve Amerikan kamuoyu Joseph Stalin'e Joe Amca demiştir. Roosevelt'e nazaran Stalin'e mesafeli yaklaşan Winston Churchill bile 27 Şubat 1945 tarihinde verdiği bir demeçte "Stalin'in iyi niyetlerinden kuşkulananlarla tartışmam" demiştir (Sander, 2007: 198). Bununla birlikte Roosevelt'in ölmesi ile 12 Nisan 1945'te başkanlığa gelen Harry Truman'ın SSCB'ye yaklaşımı taraflar arasındaki ilişkiyi zedelemiştir. Bunda, SSCB'nin, 1812'de Napoleon ve 1941'de Hitler'in Doğu Avrupa -Polonya- üzerinden kendisine saldırdığını ve ülkesinin güvenliğini sağlamak için Doğu Avrupa'nın hayati önemde olmasından mütevellit bölgede etkinlik kurma isteği esas sebeplerden birini oluşturmuştur.[23] Bunun yanı sıra 1945 – 1946 yılları arasında

[22] 1905 yılında Rusya ile yaptığı savaşı kazanarak uluslararası ilişkilerin en önemli aktörlerinden biri haline gelen Japonya, Birinci Dünya Savaşı sırasında Uzakdoğu'da Almanya'ya ait olan bölgeleri ele geçirmiştir. Savaş sonrası liberal yönetimler izleyen Japonlar, 1927 Giici Tanaka'nın başbakan olması ile kan ve demir politikası olarak adlandırılan daha ofansif bir politika izlemeye başlamıştır. Tanaka Memorandumu olarak adlandırılan bu politikaya göre Japonya, Çin üzerindeki çıkarlarından dolayı gerekirse ABD ile karşı karşıya gelmeyi göze almıştır. 1931 yılında Mançurya'yı işgal eden Japon orduları, 1937 yılında Çin'e girmiştir. Aynı dönemde Berlin-Roma-Tokyo Mihveri kurulmuş ve İkinci Dünya Savaşı esnasında Japonya Pasifik bölgesindeki Hollanda ve Fransa sömürgelerini ele geçirmiştir.

[23] Konuya dikkat çeken isimlerden biri de yapılan seçimlerle başkan yardımcılığını Harry Truman'a kaptıran 1933 – 1940 yılları arası Tarım Bakanlığı, 1941 – 1945 yıllarında Başkan Yardımcılığı ve 1945 – 1946 Ticaret Bakanlığı görevlerini icra eden Henry Wallace'dir. 12 Eylül 1946 yılında Başkan Truman'a yazdığı ve daha sonra Rusya ile Barışa Giden Yol adı ile yayınlanan mektubunda Wallace, ABD'nin sahip olduğu atom bombası, uzun menzilli bombardıman uçakları ve üsleri ile Sovyetler Birliği'ne tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra kendilerinin başta Japonya ve kontrolleri altındaki Almanya'da nasıl demokrasi inşa ediyorlarsa SSCB'nin de kontrolü altındaki Doğu Avrupa'da ve Almanya'da da kendi sistemini inşa edeceğini belirtmiş ve tarafların birbirlerine saygılı olması gerektiğini ve taraflar arasında ideolojik farklılığın siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde engel teşkil etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.
newdeal.feri.org/Wallace/haw28.htm Konuya dikkat çeken bir diğer isim de Walter Lippmann olmuştur. O'na göre İngiltere için Hollanda ve Belçika, ABD'nin güvenliği için

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve İran üzerindeki baskısı, Yunan İç Savaşı'ndaki rolü ve bu devletler üzerinden denizaşırı yayılma çabaları ABD nezdindeki Sovyet korkularını artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin artan bu etkisine karşılık Avrupa'da, Moskova'yı dengeleyecek güçte bir devletin bulunmaması, ABD'nin izolasyonist politikayı terk etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada Truman, Yunanistan'daki durum hakkında geniş bir değerlendirme yapmış ve konuşmasının kısa bir bölümünü de Türkiye'ye ayırmış ve iki ülkenin Ortadoğu için arz ettiği öneme değinmiş ve ABD'nin özgürlük mücadelesi veren halkları desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda taraflara verilmek üzere 400 milyon dolarlık bir bütçe talep etmiştir. Yaklaşık yarım asır boyunca devam edecek olan ve tarafları nükleer savaşın eşiğine dahi getiren Soğuk Savaş'ın başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilen bu konuşma Truman Doktrini olarak ifade edilmiş ve Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım yapılmıştır (Thruman Library).

12 Mart 1947'de yaptığı konuşmada Truman, ABD'nin yeni ilgi alanlarından birini ifade etmiştir. Konuşması esnasında Başkan, Yunanistan'daki silahlı –komünist- grupların iktidarı ele geçirmeleri halinde bunun Türkiye'ye yayılacağını ve bunun neticesinde bütün Ortadoğu'ya yayılacağı uyarısında bulunmuştur. Bu ifade ABD'nin Ortadoğu'da da etkinlik kuracağının ilk işaretlerini ve Ortadoğu'daki çıkarların korunması için bölge ile doğrudan komşu Türkiye ile yakın komşu Yunanistan'ın önemli konuma geldiğini göstermiştir. Bununla birlikte Washington Yönetimi'nin bölgeye olan ilgisi İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren artmıştır. Zira yöneticiler, Mihver karşısında alınacak bir galibiyetin ancak petrol kaynaklarının kontrol edilmesi ile mümkün olduğunu ve Amerika'da çıkartılıp müttefiklere gönderilen petrolün kısa süre sonra yeterli gelmeyeceğini keşfetmeleri

Karayipler ne kadar değerli ise Doğu Avrupa da Sovyetler Birliği için o kadar önemlidir. ABD ve İngiltere Almanya'nın 2/3'ünü, Japonya'yı, Fransa'yı, Ortadoğu'yu, Afrika'nın tamamını ve Güney Asya'yı kontrol etmesine ve atom silahına sahip olmasına rağmen SSCB için kritik öneme haiz Doğu Avrupa üzerinde isteklerde bulunması iki devletin yaptığı kritik bir hata olmuş ve bu durum SSCB'nin İngiltere ve ABD'yi tehdit unsuru olarak görmesine neden olmuştur. (Özkan, 2011: 63-64).

Ortadoğu'nun ABD için önemini artırmıştır. Bu bağlamda harekete geçen Roosevelt, 1945 yılı Ocak ayında Suudi Arabistan Kralı İbn Suud ile Amerikan petrol şirketleri lehinde görüşmeler gerçekleştirmiş ve ARAMCO ismini alacak olan petrol şirketi Suudi Arabistan'da petrol arama hakkını elde etmiştir (Yergin, 1999: 467-477). Bunun yanı sıra bir diğer Amerikan petrol şirketi Gulf Oil de savaş sonrası Kuveyt'teki varlığını artırmış ve Amerikan şirketleri İran pazarına da girmeye başlamıştır (Yergin, 1999: 485-486). Yüzyılın en önemli kaynağı petrole dair bu gelişmeler ABD için Ortadoğu'nun öneminin artmasına ve ABD'nin bölgeye yoğun ilgi göstermesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile izolasyonist politikayı terk eden Washington yönetimi, özellikle Başkan Roosevelt'ten itibaren Ortadoğu'ya yoğun ilgi göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda ABD, İsrail – Filistin meselesinde, Süveyş Krizi'nde, Arap – İsrail Savaşları'nda, bölgede yürütülen barış görüşmelerinde vb. birçok gelişmede rakibi SSCB'ye rağmen etkin rol oynamıştır. Bu çerçevede ABD başkanlarının adları ile anılan doktrinler, Washington'un Ortadoğu'ya ilişkin tasavvurlarını önemli ölçüde ortaya koymaktadır.

1950'li yıllarda ABD'nin başkanlığını yapan Dwight D. Eisenhower, 1956 yılında patlak veren ve Mısır ile İngiltere, Fransa ve İsrail'i karşı karşıya getiren Süveyş Krizi'nin akabinde, Ortadoğu'da bozulan batı imajını düzeltmek, SSCB'nin bölge üzerinde artan nüfuzunu dengelemek ve SSCB'nin uluslararası ticaret açısından oldukça önemli olan fakat kendi ticaretinde sadece %1 paya sahip olan Süveyş Kanalı ile Batı'nın ihtiyaç duyduğu petrol kaynaklarını kontrol etmesini engellemek gayesi ile 5 Ocak 1957 yılında bir konuşma yapmış ve daha sonra bu konuşması Eisenhower Doktrini olarak adlandırılmıştır (Eisenhower Archives). Kendisi doktrinde, ABD'nin dünya genelinde özgürlüğü garanti altına alması gerektiğini, herhangi bir koşul olmadan Ortadoğu'da her ulusun tam egemenliğini ve bağımsızlığını korumasına destek vereceğini, talep etmeleri halinde Ortadoğu ülkelerine askeri yardımda bulunabileceğini ve komünist bir devletten gelecek

tehlikeye karşı talep edilmesi halinde askeri müdahalede bulunabileceğini ifade etmiştir (Eisenhower Archives).

Eisenhower'in bu doktrini selefi Truman'ınkine göre oldukça önemlidir. Zira Truman, Ortadoğu'da komünist rejimlerin iktidara gelmemesi için Türkiye ve Yunanistan'a destek verilmesi gerektiğini ifade ederek ABD'nin bölgede kısmen etkinlik kurmasını sağlamıştır. Mamafih, Eisenhower, ABD'nin bütün Ortadoğu ülkelerinin yanında yer aldığını ve talep etmeleri halinde savaşabileceğini dahi ifade ederek bölgenin ABD'nin çıkarlarında geldiği noktayı göstermiştir. Doktrin aynı zamanda bölge üzerinde hayati çıkarları bulunan İngiltere ve Fransa'nın bölgeden tasfiye edildiği bu süreçte ABD'nin girişini hızlandırmıştır. Ayrıca ilan edilen bu doktrin Lübnan, Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus ve Fas tarafından kabul edilmiş; başta Mısır ve Suriye olmak üzere SSCB yanlısı veya sempatizanı ülkeler ise doktrine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu durum Ortadoğu'nun ABD veya SSCB yanlısı olarak iki kampa bölünmesine neden olmuştur (Armaoğlu, İsrail, 1991: 203).

Ortadoğu'ya ilişkin görüşleri doktrin haline gelen bir diğer ABD'li başkan da Jimmy Carter'dir. Başkanlıkta bulunduğu 1977-1981 yılları arasında Ortadoğu'da yaşanan önemli ve köklü değişimler başkanın politikalarını da etkilemiştir. Zira bu dönemde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki İran Şahı, 1979 yılında gerçekleşen devrimle iktidarını kaybetmiş ve ülkede iktidara ABD'yi büyük şeytan olarak gören Şii din adamları gelmiştir (Abrahamian, 2008/2009). Bu olaydan kısa bir süre sonra SSCB Afganistan'ı işgal ederek bölgedeki stratejik dengeleri önemli ölçüde kendi lehine değiştirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Başkan Carter'i önlem almaya sevk etmiş ve nitekim 23 Ocak 1980 yılında yaptığı konuşmada İran'da meydana gelen devrim ve SSCB'nin Afganistan'ı işgaline değinmiş ve özellikle SSCB üzerinde durarak bu devletin yaptığı eylemin Ortadoğu petrol kaynaklarını ve başta Hürmüz Boğazı olmak üzere önemli petrol nakil yollarını kontrol etmeye yönelik olduğunu belirtmiştir. Bunun ABD'nin ve Batı'nın hayati çıkarlarını zedelediğini belirterek İran Körfezi'ni kontrol etmek amacıyla bölge dışından

herhangi bir gücün girişimde bulunmasını ABD'nin hayati çıkarlarına yönelik bir teşebbüs olarak algılanacağını ve bu girişime askeri kuvvet kullanma da dahil olmak üzere her türlü yöntemle cevap verileceğini ifade etmiştir. Bu doktrin ile Carter, Eisenhower doktrinini daha da ileriye götürerek Soğuk Savaş şartlarına ve bölgede SSCB ile rekabet halinde olmasına rağmen Ortadoğu'yu özellikle de İran Körfezi'ni hayat sahası haline getirdiğini deklare etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile müttefikler arasındaki uyumun bozulması ve tarafların rakip haline gelmesi ile başlayan Soğuk Savaş, SSCB'de 1985 yılında Gorbaçov'un yönetime gelmesi ile yeni bir şekil almıştır. SSCB'de yaşanan sıkıntıları gidermek ve uygulamaya koyduğu Yıldız Savaşları Projesi ile SSCB'yi sıkıştırmaya başlayan ABD karşısında pozisyonunu kuvvetlendirmek amacıyla reform hareketlerine girişen Gorbaçov, *glasnost* adı verilen ekonomi politikaları ve *perestroyka* adı verilen ekonomik ve siyasi sistemi düzenleme hamlelerini uygulamaya koymuştur. Mamafih, bu hamleler Soğuk Savaş'ın simgelerinden biri haline gelen Berlin Duvarı'nın yıkılması, başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere Moskova denetimi altında bulunan devletlerde komünist rejimlerin sona ermesi ve 21 Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlanmıştır.

2.4. Soğuk Savaş'ın Bitiminden 11 Eylül 2001'e ABD ve Ortadoğu

2.4.1. SSCB'nin Dağılması ve Değişim

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile başlayan Soğuk Savaş, Batılılar nezdinde fiilen 1990 yılında Londra'da toplanan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) zirvesinde Soğuk Savaş'ın bittiğinin deklare edilmesi ile sona ermiştir (NATO, 2000). 21 Aralık 1991 yılında ise SSCB denetimi altındaki devletlerin tam bağımsızlıklarını alması ile de resmen sona ermiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemde önemli değişimler de meydana gelmiştir. Bu çerçevede ilk değişiklik ideolojik rekabetin

son bulması olmuştur. Bu minvalde kapitalist sistem, sosyalist sistem karşısında galip gelmiş ve Batı'nın temsil ettiği kapitalist sistem etki alanını genişletmiştir. İkinci değişim ise sistem düzeyinde olmuş ve iki kutuplu sistem sona ermiştir. Üçüncü değişim ise Doğu Avrupa'da olmuş ve bölge Batı sistemine entegre edilerek Rusya Federasyonu'nun bu coğrafyada yeniden etkin konuma gelmesinin önüne geçilmiştir. Bu çerçevede 1991 – 2013 yılları arasında Avrupa Birliği'ne (AB) üye olan 16 devletin 11'ini SSCB denetimi altındaki veya komünizm ile yönetilen devletler oluşturmuştur.[24] Bölgede AB'nin yanı sıra NATO da genişleyerek Rusya sınırına dayanmıştır. Bu bağlamda 1991-2009 yılları arasında örgüte üye olan 12 devletin tamamını komünizm ile yönetilen devletler oluşturmuştur.[25] Dördüncü değişim de artan uluslararası işbirliğidir. Bu minvalde uluslararası barışı tehdit eder nitelikteki olaylara yönelik Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi 1988 yılına kadar sadece 13 karar alırken, 1988-2008 döneminde 63 karar almıştır (Yılmaz, 2009: 3-4). Beşinci değişim insan hakları, temel hak ve özgürlüklere ilişkin yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası toplum insan haklarına ve özgürlüklere daha fazla önem vermiş; yapılan ihlallerin cezalandırılması için Ruanda ve Yugoslavya'da geçici uluslararası ceza suçları mahkemesi, 1998 yılında Roma'da daimi olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur (Yılmaz, 2009: 5-6). Altıncı değişim Soğuk Savaş nedeniyle dondurulan sorunların patlak vermesidir. 1990'lı yıllarda özellikle Balkanlar'da ve Afrika'da etnik meseleler hasebiyle çok sayıda çatışma yaşanmıştır. Bunun yanı sıra önemli gelişmelerden biri de terörizmdir. Terör örgütü olarak ifade edilen grupların belli bir mekanının olmaması, bu grupların denetimlerini ve kendilerinden kaynaklanan sorunların çözümünü güçleştirmektedir. Ayrıca devletlerin terör/terörizm/terörist kavramlarını

[24] 2004 yılında Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya; 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya ve 2013 yılında ise Hırvatistan AB'ye üye olan eski komünist devletlerdir.

[25] 1999 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya; 2004 yılında Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya ve 2009 yılında Arnavutluk ve Hırvatistan NATO'ya üye olmuşlardır.

farklı şekilde yorumlamaları veya ulusal çıkarları gereği terör örgütlerine destek sağlamaları terörizmle uluslararası mücadeleyi güçleştirmektedir.

SSCB'nin dağılması Ortadoğu bölgesinde de önemli sonuçlara yol açmıştır. Soğuk Savaş süresince Moskova'nın askeri, ekonomik ve siyasi desteğini alan başta Suriye olmak üzere Arap devletleri bu destekten mahrum kalmışlardır. Bu durum ABD ile yoğun ilişki içerisinde bulunan İsrail'i bölgedeki en önemli güçlerden biri haline getirmiştir. Ayrıca Filistin meselesi de İsrail'in lehinde gelişme kaydetmeye başlamıştır. Zira sorunun ortaya çıktığı 1940'lı yılların sonundan itibaren SSCB, Filistinlilerin yanında yer almıştır. Mamafih, SSCB'nin dağılması ile birlikte Araplar bu önemli destekten mahrum kalmışlardır (Gündoğan, 2008: 135).

Komünizmin ideolojik ve Sovyetlerin jeopolitik meydan okumalarının aynı zamanda üstesinden gelen ABD'nin (Kissinger, 1994/2007: 781) Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemdeki tek süper güç olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda literatürde ABD'nin konumu ile ilgili çalışma yapan yazarların bir kısmı ABD'nin tek kutuplu dünyanın tek süper gücü olduğunu ifade etmektedir. Umut Üzer "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk" adlı çalışmasında Charles Krauthammer'in görüşüne yer vererek mevcut dönemde ABD'nin dünyada başrol oynayabilen tek aktör olduğunu, başta BM olmak üzere uluslararası örgütlerin ABD'nin tek yanlı politikalarını meşrulaştırmak için bulunduğunu, mevcut sistemde dünya ekonomisinin %22-26'lık kısmını ABD'nin tek başına ürettiğini ve diğer devletlerin bu istikrarı bozmak istemeyeceğini ifade etmiştir (Üzer, 2013: 76). Christopher Layne de sistemde Rusya gibi askeri, Japonya ve Almanya gibi ekonomik büyük güçlerin olmasına rağmen yalnızca ABD'nin her alanda süper güç olabileceğini ifade etmiştir (Layne, 1993: 5). Bir diğer düşünür Francis Fukuyama ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile sadece ABD'nin değil liberalizmin ve kapitalizmin diğer bütün ideolojileri ve ekonomik sistemleri yendiğini ifade eder. O'na göre monarşiler, faşizm ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle de komünizm liberalizmin/kapitalizm karşısında yenilmişler ve liberalizm/kapitalizm diğer ideolojiler karşısında nihai zaferini elde etmiş ve tarihin sonu gelmiştir (Fukuyama,

1992). Buradan hareketle Fukuyama, dünyanın liberalleşmesi ile birlikte pazar ekonomisinin gelişeceğini ve bunun da savaşları azaltacağını söylemiş ve son aşamada pazar ekonomisin küresel nitelik kazanacağını ve bütün ideolojileri ortadan kaldıracağını belirtmiştir (Fukuyama, 1992). Roma, Çin, Moğol ve Büyük Britanya gibi imparatorluklarla mukayese yaptıktan sonra Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD'nin dünyanın ilk ve aynı zamanda tam anlamıyla gerçek küresel gücü olduğunu belirten Brzezinski, diğer düşünürlere nazaran biraz daha temkinli davranarak ABD'nin bu konumunun devam ettirebilmesi için Avrasya'da hakimiyet tesis etmesi gerektiğini ifade etmiştir (Brzezinski, 1997/2005). Temkinli yaklaşan bir diğer düşünür de Samuel Huntington'dur. 1993 yılında yayınladığı Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile ideolojik ve ekonomik çatışmaların öncelikli çatışma unsuru olmayacağını ve yeni çatışmaların belirlediği sekiz medeniyet[26] arasında vuku bulacağını ifade etmiş ve bu medeniyetler içerisinde yer alan İslam medeniyetini Batı medeniyeti için en önemli tehdit unsuru olarak göstermiştir (Huntington, 1993/2006: 23-51). 1970'li yıllarda Amerikan dış politikasını yürüten Henry Kissinger, 1994 yılında yazdığı Diplomasi adlı eserinde dünya sistemi ve ABD'nin konumuna ilişkin önemli ve temkinli analizler yapmıştır. O'na göre "ABD Sovyetler Birliği ile güç dengesi sisteminden tamamen farklı prensiplerin geçerli olduğu iki kutuplu bir dünyada ideolojik, politik ve stratejik bir savaşa girmiş ve savaş yapmadan Soğuk Savaş'tan galip çıkmıştır." (Kissinger, 1994/2007: 14) Bu galibiyet ile Washington yönetimi, dünyanın her yerine müdahale edebilecek kapasitedeki tek süper güç olarak kalmıştır (Kissinger, 1994/2007 :782). Mamafih, "ABD tek taraflı olarak küresel gündemi dikte edebilecek bir duruma gelememiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden on yıl öncesine göre daha egemen konumda olan ABD, kuvvetlerini çok fazla yaydığı için dünyanın geri kalan kısmına şekil verme yeteneğini fiilen azaltmıştır" (Kissinger, 1994/2007:786). Ayrıca Soğuk Savaş döneminde tek bir devlete karşı mücadele eden ve bu bağlamda tehdidin nereden gelebileceğini bilen ABD, Soğuk Savaş'ın

[26] Sekiz medeniyet şu şekildedir: Batı medeniyeti, İslam medeniyeti, Latin Amerika medeniyeti, Ortodoks-Slav medeniyeti, Hint/Hindu medeniyeti, Çin medeniyeti, Afrika medeniyeti ve Japon medeniyeti.

sona ermesi ile 21. yüzyılda karşıtlıklar sistemi ile karşı karşıya kalacağını, bölünmelerin ve küreselleşmenin yaşanacağını, yeni sistemde devletler arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'taki katılığın yerine 18. ve 19. yüzyıldaki Avrupa devletler sistemine benzeyeceğini ve bu sistemde en az altı büyük gücün[27] var olacağını ve ABD'nin farklı sorunlarla karşılaşacağını belirtmiştir (Kissinger, 1994/2007: 15-16).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte ABD'nin tek kutuplu dünyanın lideri olduğu düşüncesine karşı çıkan düşünürler de mevcuttur. Bu bağlamda Immanuel Wallerstein Soğuk Savaş'ın bir ABD düzeni olduğunu ve bu düzen içerisinde ABD'nin ekonomik olarak hegemonya[28] tesis ettiğini fakat dönemin sona ermesi ile birlikte Avrupa, Japonya ve Çin'in siyasi olarak güçlendiği ve ekonomik seviyelerini hızla yükselterek ABD'nin ekonomik hegemonyasına son vereceğini ifade etmiştir (Gündoğan, 2008: 169). Ekonomi ile strateji arasındaki ilişkiyi inceleyen Paul Kennedy ise Soğuk Savaş döneminde üstlendiği misyon gereği mücadele alanı genişleyen ve savunma harcamaları artan ABD'nin kapasitesinin bu yükü taşımak için yeterli olmadığını belirtmiş ve savunma harcamalarının yüksekliğine dikkat çekmiş; ABD'nin sahip olduğu teknoloji ve ekonomik gücün sürekliliğini sağlayıp sağlayamayacağını sorgulamıştır. Bunun yanı sıra diğer devletlerin artan kapasiteleri ve ABD'nin nükleer silahlarla vurulabilirliğine analizi

[27] Kissinger'e göre altı güç şunlardır: ABD, Avrupa, Çin, Japonya, Rusya ve Hindistan.

[28] Yunanca'da lider anlamına gelen hegemon kelimesinden türeyen hegemonya kavramı uluslararası sistemde diğer devletlerden daha baskın olup uluslararası sistemi etkileyebilme gücüne sahip olmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda 15. yüzyıldan itibaren uluslararası sistemi etkileyen ve sistemden en fazla payı alan devletler 15. yüzyılda Portekiz, 16. yüzyılda İspanya, 17. yüzyılda Fransa ve 18-19. yüzyıllarda İngiltere olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise ABD hegemon devlet konumuna gelmiştir.
Bir devletin hegemon sayılabilmesi için şu özellikleri barındırması gerekmektedir: Para biriminin uluslararası alanda geçerli olması, dünyanın her yerinde üsleri ve müttefikler bulundurması, bölgesel kriz ve çatışmalara müdahale ederek liderliğini göstermesi, nükleer silahlara sahip olması, fakat konumunun sürmesi için güç tek başına yeterli olmayıp diğer devletlerin önemli bir kısmının rızasını alması ve kendi liderliğine onları ikna etmesi, kendi yaşam biçimini, kültür ve değerlerini bütün dünyaya yayarak ve kabul ettirerek bu konumunu meşrulaştırmasıdır (Oran, 2008: 31).

içerisinde yer vererek ilerleyen dönemde ABD'nin düşüşe geçeceğini belirtmiştir (Kennedy, 2010: 604-605).

ABD'nin süper güç olduğu veya düşüşe geçtiği yönünde literatürde farklı söylemler bulunsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte bu devletin uluslararası sistemi en fazla etkileme kapasitesine, askeri açıdan en gelişmiş orduya, dünyanın herhangi bir bölgesine kısa sürede harekat düzenleme kapasitesine ve ileri teknolojiye sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunun yanı sıra uluslararası rezerv parasının Amerikan Doları olması da ABD'ye oldukça önemli avantaj ve gelir sağlamaktadır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nda da ABD'nin etkinliği had safhadadır ve her iki kuruluş da devletlerin talep ettiği krediyi dolar üzerinden tahsis etmektedir. Günümüzde önemi oldukça artan bilgisayar, internet ve sosyal medya gibi unsurları dünyanın hizmetine sunan Microsoft, IBM, Google, Facebook, Twitter vd. firmalar ABD menşeilidir ve bu firmalarla birlikte ABD önemli ölçüde bilgiyi kontrol edebilme imkânına sahiptir. Ayrıca ABD her yıl ortalama 61 bin doktora mezunu verirken rakipleri olan Rusya'da bu sayı 27 bin, Almanya'da 25 bin ve Japonya'da 17 bin civarındadır ("45 Bin Öğretim Elemanı Açığımız Var," 2014) ki bu sayılar bilgiyi kontrol eden ABD'nin aynı zamanda rakiplerine göre daha fazla bilgi ürettiğini de göstermektedir. Ayrıca ABD'nin muhtemel rakipleri mevcut konjonktürde bu devletin statüsünü tehlikeye sokacak niteliğe ulaşamamıştır. Bu bağlamda AB, her ne kadar Soğuk Savaş sonrası aldığı kararlar ile birleşik devlet olma yolunda ilerlese ve ekonomik olarak gayri safi yurt içi hasılası ABD'nin ardından ikinci sırada bulunsa da[29] mevcut durumda AB'nin, ABD'nin konumunu sarsması mümkün görünmemektedir. Zira farklı çıkarları olan devletleri bir araya getirerek devlet olma yolunda ilerleyen AB, özellikle dış politika konusunda üye devletlerin ulusal menfaatleri gereği farklı politikalar izlemesi, karar alma mekanizmasının yavaşlığı, 2008 ekonomik krizi ile birlikte birliğin ekonomik temellerinin sarsılması, çalışmaları yapılmakla birlikte henüz AB ordusunun

[29] 2013 yılı verilerine göre ABD'nin GSYH'si 16.7 trilyon dolar iken AB'de bu 15.8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Amadeo, 2014).

oluşturulamaması -bilakis ABD'nin ağırlığını oluşturduğu NATO Avrupa'nın güvenliğinin önemli ölçüde sağlamaktadır- gibi sebepler AB'yi dezavantajlı duruma düşürmektedir.

SSCB'nin mirasçısı olup Vladimir Putin'in yönetimi ile yükselişe geçen ve ABD'nin rakipleri arasında gösterilen Rusya, Dünya Bankası'nın 2012 verilerine göre 2.015 trilyon dolar milli hasılaya sahipken aynı dönemde ABD 16.24 trilyon dolar hasılaya ulaşmış ve Rus ekonomisini yaklaşık sekize katlamıştır. Bunun yanı sıra Rus ekonomisi ABD ekonomisi gibi çeşitlilik arz etmemekte ve genel olarak doğalgaz ve hammadde ihracına dayanmaktadır (Aron, 2013). Bu durum Rus ekonomisinin doğal kaynaklardaki ivmelenmeye göre değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Doğal kaynakların yanı sıra en önemli gelir kaynağı silah ihracı olan Moskova, NATO'nun genişlemesi veya Rusya yanlısı yönetimlerin iktidarlarını kaybetmesi sebebiyle de silah sektöründe önemli kayıplar yaşamış ve bu pazara önemli ölçüde ABD girmiştir. Rusya için bir diğer handikap da ülkesi içerisinde bulunan farklı etnik grupların yeniden ayaklanması ihtimalidir. Bu bağlamda özellikle Çeçenistan Rusya'yı tehdit etmekte ve güvenlik zaafı oluşturmaktadır. Üçüncü bir olumsuzluk da Moskova yönetiminin NATO'nun Doğu Avrupa'daki genişlemesini durduramaması ve NATO'nun füze kalkanı projesini engelleyememesi ve bu durumun Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit etmesidir. İfade edilen bu olumsuzluklar ABD karşısında Rusya'ya ciddi handikaplar oluşturmakta, kısa ve orta vadede Rusya'nın ABD'nin konumunu sarsmasını engellemektedir.

Son olarak ifade edilmesi gereken bir diğer güç ise Çin'dir. Yaptığı reformlarla hızla kalkınan ve 8.227 trilyon dolar milli hasıla ile ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin (Worldbank, 2014) mevcut konjonktür içerisinde ABD'nin en önemli rakibi olarak görülmektedir. Yapılan tahminlere göre Pekin'in, 2014 yılında satın alma gücü paritesinde (Yıldızoğlu, 2014), 2030 yılında ise milli hasıla da ABD'yi geçmesi öngörülmektedir (Global Trends 2030, 2012). Bunun yanı sıra Çin, askeri kapasitesini de her geçen gün artırmaktadır. Bu

bağlamda Çin ordusu özellikle denizlerdeki varlığını artırma yoluna giderek uçak gemisi yapımını hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra Pekin yönetimi, sahip olduğu sermayeyi diğer ülkelerde yatırımlarda kullanmakta ve bu şekilde ikili ilişkilerini hızla geliştirmektedir. Kısaca ifade edilen bu gelişmeler Çin'i ABD'nin en önemli rakibi haline getirmektedir. Fakat rakamsal olarak ABD'yi geçen Çin'in kısa ve orta vadede ABD'nin konumunu tehdit edecek seviyeye gelmesi mümkün görülmemektedir. Zira Çin'in kısa ve orta vadedeki teknolojik gelişmişlik ve buna bağlı olarak üretimdeki verimlilik açısından ABD'yi geçmesi mümkün görülmemektedir. Ayrıca her ne kadar devasa sanayiye sahip olsa dahi Pekin yönetimi, ülke sanayisinin ihtiyaç duyduğu enerjinin önemli bir kısmını ithal etmektedir. Buna karşın ABD özellikle kaya gazında yaptığı devrimle kısa sürede enerji maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür. Öyle ki ABD'nin muhtemel rakipleri AB doğalgaza, ABD'ye nazaran üç, Japonya ise beş kat fazla bedel ödemekte; buna karşı ABD ise kısa bir süre içerisinde maliyetlerini düşürmesinin yanı sıra önemli bir ihracatçı konumuna gelerek Rusya'nın bu alandaki tekelini kırma potansiyeline sahip olacaktır (Vardaryılmaz, 2012: 45). Çin'in bir diğer sorunu da sınırları içerisinde bulundurduğu ayrılıkçı gruplar ve gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Bu bağlamda Sincan Özerk Bölgesi, Pekin yönetimine sorun teşkil edebilecek niteliktedir. Ayrıca gelir dağılımındaki adaletsizlik ve halkın önemli bir kısmının fakir olması ülkede sosyal patlamanın yaşanmasına da neden olabilir. Son olarak insani kalkınmışlık endeksi de Pekin açısından iyi görünmemektedir. Zira BM'nin 2013 yılı için yayınladığı raporda Çin 101. sırada yer almakta iken ABD bu listede 3. sıradadır (BM Kalkınma Programı, 2013).

Yukarıda kısaca ifade edildiği üzere Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte ABD'nin uluslararası sistemdeki en önemli güç konumuna geldiği görülmektedir. Bununla birlikte mevcut uluslararası konjonktürün değişmesi ile farklı güç odaklarının ABD karşısında birleşmesi ihtimal dahilindedir. Bu bağlamda en önemli olasılık başta enerji olmak üzere farklı alanlarda yoğun işbirliği içerisinde olan Rusya ve Çin'in işbirliklerini geliştirmesidir. Nitekim iki devlet birçok meselede ABD'nin karşısında ortak hareket ederek bu devletin politikalarına karşı

çıkmaktadır. Diğer bir olasılık da İkinci Dünya Savaşı'na kadar uluslararası sistemi şekillendiren Avrupa'nın yeniden yükselmesidir. Bu minvalde AB'nin devletleşme sürecini tamamlaması ve "AB Ordusunu" oluşturması önemli adım olacaktır. Her ne kadar AB henüz ABD ile ilgili konularda tek ses halinde hareket edemese de ilerleyen dönemde yapacağı reformlarla ve oluşturacağı ordu ile ABD'ye rakip haline gelebilecek potansiyeldedir.

2.4.2. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinden El Kaide'nin 11 Eylül Saldırılarına ABD'nin Ortadoğu'ya Yaklaşımı

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki varlığı hızla artmıştır. Bu bağlamda Mart 1991'de yaptığı konuşmada Başkan Bush yeni dönemde bölgeye ilişkin politikasını açıklamış ve ABD'nin Körfez'le olan askeri bağlarını güçlendireceğini, Irak'ın kitle imha silahlarından arındırılacağını, toprak çerçevesinde Filistin meselesini çözeceğini ve bölgede ekonomik özgürlük ve insan haklarının yaygınlaşması için çabalayacağını ifade etmiştir (Mansfield, 1991/2012: 473-474). Bu beyanatın akabinde ABD'nin bölgedeki varlığı hızla artmış ve Basra Körfezi'ne beşinci donanma filosunu ve özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt'e askerlerini konuşlandırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'deki İncirlik Üssü'nde de önemli sayıda personel ve savaş araç gereci bulundurmuştur. Bölgenin batısında ise altıncı donanma filosu yer alan ABD, kısa sürede Ortadoğu'yu askeri olarak çevrelemiş ve varlığını artırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler ABD'yi doğrudan etkilemiş ve bu olaylarda Washington fiilen yer almıştır. Bu bağlamda ele alınması gereken ilk husus Birinci Körfez Savaşı'dır. 1988 yılında sona eren Irak-İran Savaşı'nın akabinde Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e karşı izlediği politikalar kısa sürede Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu minvalde Kuveyt'in Osmanlı döneminde kendi ülkesine bağlı olduğunu iddia eden Saddam Hüseyin (Arı, 2007: 430), İran savaşı sırasında Kuveyt'ten aldığı yaklaşık 14 milyar dolarlık krediyi, ülkesinin bölgedeki Şii tehlikesini bertaraf

etmek için mücadele ettiği gerekçesiyle geri ödemeye yanaşmamıştır (Heykel, 1992/1993: 245). Bunun yanı sıra Bağdat, Kuveyt'in OPEC'in koyduğu kotanın üzerinde petrol üreterek fiyatların düşmesine ve Irak'ın ekonomik olarak zarar görmesine neden olduğunu ve savaş sırasında Kuveyt'in, Irak topraklarının bir kısmını işgal ederek Irak'a ait petrolleri çıkarttığını iddia etmiştir (Arı, 2007: 436). Taraflar arasındaki bu sorunlar başta Suudi Arabistan olmak üzere bölge devletlerinin girişimlerine rağmen çözülemeyince Irak ordusu Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş ve akabinde bu ülkenin kendi vilayeti olduğunu deklare etmiştir

Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali ve ilhakı uluslararası camiada yoğun tepki ile karşılanmıştır. Özellikle ABD, nükleer silah üretmesinden endişe ettiği Irak'ın Kuveyt'i işgal ederek Basra Körfezi'nde oldukça önemli stratejik avantaj kazanması karşısında ulusal çıkarlarının tehlikeye girmesi nedeniyle harekete geçmiştir.[30] Zira Irak'ın Kuveyt'i işgali ile Batı'ya makul fiyatlardan petrol sağlayan Arap monarşilerinin güvenlikleri tehlikeye girmiştir. Bölgede Irak'ın girişimi ile monarşilerin yıkılması, bu devletlerin Batı'ya yatırım olarak aktardıkları milyarlarca doları da tehlikeye düşürme ihtimalini beraberinde getirmiştir ki nitekim Saddam Hüseyin savaş başlamadan bir süre önce Arap devletlerine petrol gelirlerinin Arap ülkelerine yatırılması yönünde çağrıda bulunmuştur (Cleveland, 2004/2008: 530). Bunun yanı sıra Kuveyt'in ele geçirilmesi, Irak'a Basra Körfezi üzerindeki denetimini de artırma imkânı tanımıştır. Ayrıca Kuveyt petrollerinin

[30] Her ne kadar ABD, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile harekete geçmiş olsa da literatürde bu konuya ilişkin önemli iddialar vardır. Zira kimi grup yazara göre işgal öncesinde ABD'nin aldığı tutumun Saddam Hüseyin'e işgal için yeşil ışık yakmıştır. Bu bağlamda savaştan kısa bir süre önceye kadar ABD, Irak'a önemli miktarlarda silah satışı gerçekleştirmiş ve nükleer faaliyetleri ile insan hakları ihlallerine göz yummuş ve milyarlarca dolar kredi açmıştır. Bunun yanı sıra dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı John Kelly'nin Körfez ülkeleri ile aralarında herhangi bir savunma antlaşması olmadığı yönündeki ifadeleri, yine aynı kişinin 1990 yılında Saddam Hüseyin ile yaptığı görüşmelerdeki tavrı ve ABD'nin Irak Büyükelçisi April Glaspie'nin Saddam Hüseyin'le yaptığı görüşmede Irak'ın Kuveyt'i işgal etme niyetini bizzat Saddam Hüseyin'den duymasına rağmen buna olumsuz tepki vermemesi gibi gelişmeler Bağdat yönetiminin Kuveyt'in işgaline ABD'nin fazla ses çıkarmayacağı yanılgısına kapılmasına neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: (Heykel, 1992/1993: 263-296); (Arı, 2007: 438-441); (Cleveland, 2004/2008: 527); (Fisk, 2005/2011: 516-565).

Irak'a geçmesi ile bu devlet Ortadoğu'nun en büyük ikinci petrol üreten ülkesi konumuna gelme (Cleveland, 2004/2008: 527) ve dünya petrol rezervlerinin %10'unu elde ederek petrol gelirlerini ciddi miktarlarda artırma imkânı kazanmıştır (Yergin, 1991/1999: 887). Bu sebeplerden dolayı gerek uluslararası petrol arzının tehlikeye girmesi gerekse Batı'nın finansal sistemi içerisinde önemli rol oynayan Arap sermayesinin bu sisteme girmemesi veya giriş hızının/miktarının azalması ihtimali ABD'yi harekete geçirmiştir. Bu çerçevede Irak Harekatı sırasında ABD nasıl yol izleyeceğini 1989 yılında başkan olan George Bush'un " uluslararası ve bölgesel organizasyonlar aracılığıyla danışma, işbirliği ve ortak harekete dayanan bir ortaklık; ilkelerin ve hukukun üstünlüğünün birleştirdiği, maliyetlerin ve yükümlülüğün eşit şekilde paylaşılmasıyla desteklenen bir ortaklık; demokrasiyi, refahı, barışı yaygınlaştırmak ve silahları azaltmak için bir ortaklık düşünüyoruz" şeklindeki ifadesi göstermiştir (Kissinger, 1994/2007: 781). Gerek ifade edilen gerekçeler gerekse Kuveyt'in başlangıç olduğunu ve asıl hedefin kendisi olduğunu düşünen Suudi Arabistan'dan gelen koruma teklifi, Washington'u harekete geçirmiş ve Suudi Arabistan'a Amerikan askeri yığınağı yapılmıştır (Fisk, 2005/2011: 526). Bunun yanı sıra uluslararası toplumun desteğini almak isteyen ABD, BM Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmiş ve 678 sayılı karar da dahil olmak üzere çok sayıda kararın alınmasını sağlamıştır. 678 sayılı karar ile ABD Irak'a, 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmesi aksi halde bölgede uluslararası güvenlik ve barışın sağlanması için gereken bütün tedbirlerin alınacağı ifade etmiştir. Fakat Bağdat yönetiminin bu karara uymaması üzerine Washington önderliğinde koalisyon güçleri 16 Ocak 1991 tarihinde Irak'ı 42 gün ve gece bombardımana tutmuştur (Cleveland, 2004/2008: 531). 24 Şubat günü ise kara harekatına geçilmiş ve 28 Şubat'ta Irak ordusu Kuveyt'ten çıkartılmış (Heykel, 1992/1993: 479) ve böylece Çöl Fırtınası Operasyonu da sona ermiştir. Mamafih operasyonun Irak ordusunun çökmüş olmasına ve Saddam Hüseyin'i iktidardan indirme olasılığına rağmen sona erdirilmesi kimi gruplarca tepkiyle karşılanmıştır. Fakat Irak'ın güneyinde Şiilerin isyan etmesi ve bu grupların İran'a bağlanma arzusu, kuzeyde Kürtlerin isyan etmesi ABD'de Irak'ın bölünebileceği korkusunun oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD, Arap dünyasının her ne kadar Irak'a karşı verilen müdahaleye destek vermiş

olsa bile, savaşta kullanılan gücün ve şiddetin bu grubu aleyhine döndürebileceği ve Arap ülkeleri ile ilişkilerin bozulabileceği gerekçesi ile savaşı devam ettirmemiştir (Heykel, 1992/1993: 479).

28 Şubat 1991 tarihinde fiili olarak gerçekleşen ateşkes BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 686 sayılı kararla resmen yürürlüğe girmiştir. Fakat taraflar arasında ateşkes sağlansa da Irak kaynaklı sorunlar bitmemiştir. Zira Irak'ta güneyde Şiiler kuzeyde ise Kürtler isyan etmiştir. Özellikle, özerklik talebi ile daha organize hareket eden Kürtlerin Mart 1991'deki isyanı kısa sürede yayılmış ve Kürtler bölgedeki önemli kent ve kasabaların yönetimini ele geçirmişlerdir. Mamafih, Irak Ordusu'nun bölgeye sevk edilmesi ve savaş helikopterleriyle –686 sayılı karar savaş uçaklarının uçuşunu yasaklamış ve Saddam Hüseyin bu boşluktan yararlanmıştır – gerçekleştirilen operasyon neticesinde bölgedeki isyan bastırılmıştır. İsyanın bastırılması ile hayatlarını tehlikede gören Kürt gruplarının Türkiye ve İran sınırına sığınması ile mülteciler sorunu ortaya çıkmıştır. Kürt liderlerin Amerika, İngiltere ve Fransa'dan yardım talepleri ve Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde Kürt sığınmacılar için güvenli bölge oluşturulması isteği BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile sonuca bağlanmış ve Huzur Operasyonu adı altında yapılan girişimle Irak'ın kuzeyinde, günümüzdeki Kuzey Irak'ın oluşturulmasının zemini hazırlanmıştır (Yılmaz, 2009: 310).

1990 Ağustos ayında başlayan kriz 1991 Mart'ında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'ten çekilmesi ile sona ermiştir. Bu savaş ile birlikte ABD önemli mesajlar vermiştir. Bu bağlamda ABD, askeri gücünün ve askeri teknolojisinin geldiği noktayı ortaya koymuş ve bu alanda rakipsiz olduğunu göstermiştir. İkinci olarak ABD, kısa sürede önemli miktarda askeri gücü ülkesinden binlerce kilometre uzağa konuşlandırarak ve askeri müdahalede bulunarak eriştiği kapasiteyi de ortaya koymuştur. Bir diğer nokta ise Carter Doktrini ile Basra Körfezi'nin ABD için ihtiva ettiği önem ortaya koyulmuş, bölgenin ABD'nin nüfuz alanı olduğu ifade edilmiştir. Birinci Körfez Savaşı ile ABD'nin ifadesinin kağıt üzerinde kalmadığı ve çıkarlarına saldırı olması halinde harekete geçeceği gösterilmiştir. İfade edilmesi

gereken diğer husus ise ABD'nin operasyonu gerçekleştirme şeklidir. Her ne kadar ağırlığını ABD askeri teşkil etse de Irak'a müdahaleyi uluslararası toplumun destek verdiği koalisyon güçleri gerçekleştirmiş ve savaşın maliyeti bu güçlerce paylaşılmıştır.

1990 sonrası Ortadoğu'da gelişen hadiselere bakıldığında Irak'ın ön planda olduğu görülmektedir. Körfez Savaşı'nın akabinde BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes önerisini kabul eden ve ülkesini BM'nin silah denetçilerine açan Saddam Hüseyin, denetçilerin görevlerini yerine getirmesinde ilk etapta sorun çıkartmamış ve önemli miktarda kitle imha silahını imha ettirmiştir. Mamafih, ilerleyen dönemde Saddam Hüseyin'in denetçilerin faaliyetlerinden rahatsız olması ve işbirliğinden kaçınması, Irak üzerindeki şüphelerin artmasına neden olmuştur (Cleveland, 2004/2008: 536). Şüphelerin artması beraberinde Irak'ın ambargonun hafifletilmesi isteğinin reddedilmesi buna karşılık olarak da Bağdat yönetiminin 1997 yılında BM denetçilerinin çalışmalarını sonlandırması ve denetçileri sınır dışı etmesi ile sonuçlanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Irak bu kararını geri çekmiş ve denetçilerin tekrar Irak'a gelmesine müsaade etmiştir. 1998 yılında Saddam Hüseyin'in denetçilere tekrar zorluk çıkarması, sarayların denetlenmesini izin vermemesi ve özellikle ABD'lilere güvenmeyerek casusluk yapmakla itham etmesi yeniden gerginliğe neden olmuştur. İlerleyen süreçte Irak'ın denetimlere izin vermesi veya verdiği izni geri çekmesi ve ABD'lilere ilişkin beyanatları şeklinde devam eden denetleme hadisesi 16 Aralık 1998'de ABD ve İngiltere'nin Çöl Tilkisi adlı operasyonla silahlı çatışmaya dönmüştür (Arı, 2007: 486). Yapılan operasyonun neticesinde Irak'ın altyapı ve üstyapı tesisleri önemli zararlar görmüş, Irak yönetimi BM'nin denetimine son vermiş ve buna karşılık bu ülkeye uygulanan ambargo 2003 yılına kadar devam etmiştir.

Bölgede Irak kaynaklı sorunların yanı sıra önemli diğer gelişmeler de yaşanmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın ürünlerinden biri olan Yemen'in bölünmüşlüğü sona ermiş ve komünizm ile yönetilen Güney Yemen tarihe karışmıştır. Bölgenin monarşi ile yönetilen ülkelerinde ise halklar yönetime karşı

harekete geçmiştir. Özellikle Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki halklar, yöneticilerin düşen refaha rağmen lüks yaşamlarını sürdürmelerine devam etmesi karşısında reaksiyon göstermiştir. Bu minvalde her iki devlet de bir takım reformlar gerçekleştirmiş ve fakat bu reformlar halkların taleplerini karşılamada yetersiz kalmıştır (Cleveland, 2004/2008: 538-542). İfade edilmesi gereken diğer husus ise 1990'lı yıllarda ivme yakalayan Filistin-İsrail meselesi ve barış görüşmeleridir. Taraflar arasında ABD'nin arabuluculuğu ile sorunun çözümüne yönelik önemli adımlar atılmasına karşılık Kudüs'ün statüsü ve toprak meseleleri taraflar arasında bir uzlaşının ortaya çıkmasına mani olmuştur (Yılmaz, 2009: 327). Diğer bir gelişme de İran kaynaklıdır. 1979 yılında gerçekleşen devrimle İslami yönetime geçen İran, rejim ihracı politikası benimseyerek bölge ülkelerinin kendisinden tedirginlik duymasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra bu devletin Batı'nın terör listesinde bulunan örgütlere sağladığı destek, Filistin meselesinde oynadığı rol, Basra Körfezi için yarattığı tehdit ve nükleer enerji çalışmalarından duyulan endişe bu devletin Ortadoğu için tehdit unsuru oluşturmasına ve doğal olarak ABD'ye tehdit oluşturmasına neden olmuştur. Bu durum karşında ABD yönetimi 1991 yılında bu ülkeye 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan Amerikan ve yabancı petrol şirketlerinin hoş karşılamayacağı ve gerekli tedbirleri alacağı yönündeki yaptırım yasasını yürürlüğe koymuştur (Abrahamian, 2008/2009: 240). Ayrıca Irak'ın yanı sıra İran'ı da çevrelemek isteyen ve bu bağlamda izlediği politikaya çifte çevreleme politikası denilen Clinton da İran'a karşı 1996 yılında da yeni bir yaptırım yasasını meclisin onayı ile uygulamaya koymuştur. Yaptırımlar karşısında sıkıntı yaşayan İran'da, artan petrol fiyatlarının etkisi ve reformcu kimliği ile ön plana çıkan Muhammed Hatemi'nin reformlarıyla, ülkenin imajının düzeltmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. Yapılan bu reformlar meyvesini vermiş ve İran'a ambargo yasalarından birini koyan Clinton, İran'la ilişkileri yumuşatarak bu devletle olan ticari ilişkileri kısmen artırma yoluna gitmiştir.

İran'ın yanı sıra bölgede ABD'nin hedefinde olan bir diğer ülke de Libya olmuştur. 1969 yılında gerçekleştirdiği darbe ile iktidarı ele geçiren Muammer Kaddafi izlediği politikalar ile kısa sürede Ortadoğu'da ve Afrika'da etkinliğini

artırmıştır. Benimsediği söylemle gerek ABD'yi gerekse SSCB'yi hedef alan Kaddafi özellikle ABD ile girdiği rekabetle bu devletin tepkisini üzerine çekmiştir. Bu bağlamda ABD yönetimi Reagan döneminde Kaddafi'yi devirmek için çaba göstermiş mamafih gayesine ulaşamamıştır (Bölme vd, 2011: 12). 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Libya uluslararası yaptırım ile karşı karşıya kalmıştır. 1988 yılında yaşanan Lockerbie Faciası'ndan Libya uyruklu iki kişinin sorumlu tutulması ve Libya'dan bu olayın faillerinin iadesinin talebine Kaddafi'nin olumsuz yanıt vermesi BM'nin 1992 yılında yaptırım kararı almasına neden olmuştur. Yaptırım kararlarının Libya ekonomisine yüklediği ağır yük karşısında geri adım atan Kaddafi, şüphelileri yargılanmak üzere 1998 yılında teslim etmesi ile birlikte Libya'nın uluslararası konumu da düzelme eğilimine girmiştir (Bölme vd, 2011: 13).

1990'lı yıllarla birlikte Ortadoğu kaynaklı bir mesele de uluslararası ilişkiler de oldukça fazla yer almaya başlamıştır: Terörizm. 1980'li yıllarla birlikte Ortadoğu'da terörizmin yükselmesini etkileyen önemli faktörler söz konusudur. Öncelikle bölgenin 1920'li yıllardan itibaren devrin büyük güçleri arasında rekabet sahası haline gelmesi, bölgeye dışarıdan yapılan müdahaleler, petrol gelirlerinin toplumun belirli kesimlerine dağıtılmasının yarattığı gelir dağılımı problemi, 1948 yılında kurulan İsrail'in faaliyetleri ve özellikle ABD'nin bu devletin faaliyetlerine verdiği destek ve işsizlik gibi sorunlar bölgede terörizme desteğin artmasına sebep olmuştur. Bu durum özellikle Batı toplumlarında İslam'ın terörle eş tutulmasına, İslamofobi'nin artmasını ve medeniyetler çatışması benzeri tezlerin itibar kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Bernard Lewis'in şu tespiti oldukça yerindedir:

"*Çoğu Müslüman fundamentalist değildir ve çoğu fundamentalist de terörist değildir ama günümüzde teröristlerin çoğu Müslümandır ve Müslüman olmaktan gurur duyar. Anlaşılır bir nedenle, Müslümanlar medyanın terörist hareketler ve eylemlerden "İslamcı" diye söz etmesinden rahatsızlık duyarlar ve İrlandalı ve Basklı teröristlere ve terör eylemlerine neden "Hıristiyan" denmediğini*

sorarlar. Yanıt açık ve basittir: Çünkü onlar kendilerini Hıristiyan olarak tanımlamıyor. Müslümanların şikayeti anlaşılabilir ancak şikayetlerinin muhatabı haberi verenler değil yapanlardır. Usame bin Ladin ve El Kaide yandaşları İslam'ı temsil etmiyor olabilir ve söyledikleri ve yaptıkları birçok şey İslam'ın ilkeleri ve öğretisiyle doğrudan çelişmektedir ama nasıl Hitler ve Naziler Hıristiyanlıktan çıkmışsa onlar da İslam medeniyetinden çıktılar ve onlar da kendi kültürel, dinsel ve tarihsel bağlamları içinde görülmelidir." (Lewis, 2003: 119).

1980'li yıllarda artan ve 1990'lı yıllarda hız kazanan Ortadoğu'da radikalizmin yükselmesi ve terör örgütlerinin bölgenin koşullarından faydalanarak güçlerini artırması ve bunun sonucunda gerçekleştirdikleri eylemler, bölgede yeni sorunlar ve bölgeye müdahale imkânları doğurmuştur. Bu bağlamda HAMAS'ın, Hizbullah'ın ve özellikle El Kaide'nin yaptığı eylemler çok ses getirmiştir. Nitekim 11 Eylül 2001 günü Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılar uluslararası toplumda infiale yol açmıştır. Bu durum bölgedeki varlığını sürekli artıran ve askeri operasyonlarla bölgeye müdahale eden ABD'nin, 11 Eylül'le birlikte Ortadoğu'ya ilişkin yeni bir politika izlemesine neden olmuş, uluslararası terörizmle mücadele ve demokratikleştirme gibi gerekçelerle bu devlet, Afganistan'ı ve Irak'ı işgal ederek Ortadoğu'yu dönüştürmeye başlamıştır.

3. 11 EYLÜL SALDIRILARI VE ABD'NİN DEĞİŞEN ORTADOĞU POLİTİKASI

11 Eylül 2001 sabahı kaçırılan uçaklarla Pentagon'a ve Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırılar düzenlenmiş ve canlı yayınla dünya kamuoyu İkiz Kuleler olarak adlandırılan gökdelenlerin yıkılışını izlemiştir. Bu saldırılarla ilk defa kendi evinde vurulan ABD, kısa sürede saldırının El Kaide tarafından gerçekleştirildiğini ve örgütün lideri Usame Bin Laden'in 1996 yılından beri Afganistan'da olduğunu ve Taliban rejimi ile ilişki içerisinde olduğunu ifade etmiştir (Primakov, 2002/2004: 21). Bu durumdan mütevellit Washington yönetimi, Taliban rejiminin, Ladin'in 11 Eylül'le ilgisi olduğu kanıtlanması şartıyla Afganistan'da yargılama veya tarafsız bir ülkeye gönderme teklifine rağmen 7 Ekim 2001'de Afganistan'a müdahaleye başlamıştır. Taliban yönetiminin uluslararası terörizme destek vermesini engellemek, ülkenin terörizm yuvası haline gelmesinin önüne geçmek ve Taliban rejimini yıkarak ülkeye demokrasi getirmek gerekçeleriyle başlatılan Kalıcı Özgürlük Operasyonu Kasım 2001'de başta başkent Kabil olmak üzere önemli bölgelerin ABD'nin eline geçmesi ile sona ermiş ve ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Afganistan'a yerleşmiştir (Oran, 2013: 20).

11 Eylül saldırılarının akabinde uluslararası toplum ABD'yi desteklemiştir. Bu bağlamda İngiltere ve Kanada aktif bir şekilde ABD'nin yanında yer almış, NATO da saldırılardan bir gün sonra ABD'ye yapılan saldırının bütün üyelere yapıldığını ve bu çerçevede Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesi çerçevesinde bütün üyelerin yardım edeceğini ifade etmiştir (NATO, 2001). NATO'nun yanı sıra 28 Eylül 2001 günü BM Güvenlik Konseyi de ABD'ye destek vermiş ve oybirliğiyle terörizmle her alanda mücadele edilmesi kararını almıştır (BM, 2001). Ayrıca operasyon sırasında da uluslararası kamuoyu ABD'nin arkasında yer almış ve içlerinde Çin ve Rusya'nın da bulunduğu 40'a yakın ülke Washington'a destek vermiş; mamafih Irak, İran ve Filistin ise operasyonu kınamıştır (Uçarol, 2013:1208). Gerek operasyon öncesi gerekse operasyon sırasında aldığı destekle

Washington yönetimi gerçekleştirdiği askeri harekatı ve işgali başta BM nezdinde olmak üzere uluslararası kamuoyunun desteğiyle meşrulaştırmıştır.

Afganistan'ın işgali sırasında aldığı uluslararası desteği Irak konusunda göremeyen ABD buna rağmen bu ülkeyi de 2003 yılında işgal etmiştir. Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren gerek askeri operasyonlarla gerekse uygulanan ambargo ile Saddam Hüseyin rejimi abluka altına alınmaya çalışılmıştır. 11 Eylül Saldırıları'nın akabinde ise Bush yönetimi, Irak'ı başta El Kaide olmak üzere uluslararası terörizme destek vermek ve kitle imha silahları üretmek gerekçesiyle suçlamaya başlamış ve Irak, Bush tarafından İran ve Kuzey Kore ile birlikte "Şer Üçgeni" olarak adlandırılmıştır.

2001-2003 yılları arasında Irak'a karşı tutumunu sertleştiren ABD, BM nezdinde Irak'ın tehdit unsuru haline geldiği tezini işlemiş, BM'nin desteğini almak için çaba sarf etmiş ve Irak'ın sahip olduğunu iddia ettiği kitle imha silahlarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi Kasım 2002'de Irak'a yönelik aldığı kararda bu devletin BM ile silahların denetimi konusunda işbirliği içinde hareket etmesini istemiştir. Nitekim Saddam Hüseyin bu karar çerçevesinde BM ile ilişkilerini artırmasına, bu durum silah denetçileri tarafından ifade edilmesine ve ABD'nin Irak'ın sahip olduğunu iddia ettiği kitle imha silahlarına yapılan denetimlerde rastlanılmadığını belirtmesine rağmen söz konusu durum ABD'yi tatmin etmemiştir (Arı, 2007: 496). Nitekim Bush, gerek BM nezdinde yapılan girişimlere ve bu kurumun ABD'yi desteklememesine gerekse başta Almanya, Fransa, Rusya, Çin ve bölge ülkeleri olmak üzere uluslararası tepkilere rağmen Irak'ın terörizme destek vermesini engellemek, kitle imha silahlarını yok etmek ve Irak'a demokrasi getirerek Irak halkını özgürleştirmek gerekçeleri ile 20 Mart 2003 günü Irak'a Özgürlük Operasyonu ile bu devleti müttefikleri ile beraber işgale başlamıştır. Kısa ve başarılı bir operasyonun akabinde koalisyon ordusu 10 Nisan'da Bağdat'a girmiş ve 1 Mayıs günü George W. Bush savaşın resmen bittiğini ilan etmiştir.

George W. Bush'un Başkan olması ile birlikte ABD, daha müdahaleci, tek taraflı ve agresif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaların izlenmesinde ise "neo conservative – neo-con" olarak adlandırılan yeni muhafazakarların etkisi oldukça fazladır. 1930'lı yılların sonu 1940'lı yılların başında Irving Kristol, Daniel Bell, Seymour Martin Lipset gibi isimler tarafından oluşmaya başlayan, 1965 yılında Irving Kristol ve Daniel Bell'in kurduğu The Public Interest adlı dergi ile ivme yakalayan ve 1990'lı yıllarda William Kristol ve Robert Kagan ile zirve yapan neo-conlar (Fukuyama, 2006/2006: 26-51) 1996 yılında yayınlanan bir makalede başkaldıran diktatör rejimlere ve düşman ideolojilere karşı koyma ve bunlarla mücadele etme, liberal demokratik ilkeler ile Amerikan çıkarlarının desteklenmesini, ezici askeri üstünlüğe sahip olunmasını, ABD'nin müttefiklerine karşı sağlam bir bağlılık ve Amerikan anavatanını saldırılara karşı korumak için füze savunma sisteminin oluşturulmasını savunmuşlar; zorba rejimlerin, uluslararası örgütler, uluslararası hukuk, anlaşmalar vb. yollarla uluslararası normlara göre hareket eder hale getirilemeyeceği ve bu devletlerin ancak demokratikleştirilerek sisteme dahil edilebileceklerini ifade etmişlerdir (Fukuyama, 2006/2006: 51-52).

1997 yılında William Kristol ve Robert Kagan tarafından kurulan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi adlı neo-con düşünce kuruluşu 11 Eylül 2001 saldırılarının hemen ertesinde "Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek" adlı bir rapor yayınlayarak ABD'nin gelecek dönemde izlemesi gereken dış politikaya raporlarında yer vermişlerdir. Amerika'nın küresel hegemonyası ile güçlendirileceği Amerikan Barışı ile dünyanın daha güvenli bir hal alacağını düşünen neo-conlar (John Gray, 2003/2004: 75) hazırladıkları raporda ABD'nin tek kutuplu sistemde herhangi bir rakibi olmadığını dile getirmiş, ABD'nin bu konumunu devam ettirebilmesi için askeri modernizasyonun ve askeri kapasitesinin, İran Körfezi'ndeki askeri varlığının artırılması gerektiğini ifade etmiş ve Irak'ı, İran'ı, Suriye'yi ve Libya'yı ABD'nin çıkarlarını tehdit eden devletler olarak göstermişlerdir (Kagan et al., 2000).

2000 yılında George W. Bush'un Başkan olması ile Paul Wolfowitz ve Douglas Feith gibi önemli neo-conlar ile Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve Condoleezza Rice gibi şahinlerin yer aldığı ABD yönetimi 11 Eylül Saldırıları ile birlikte neo-conların ifade ettiği gibi uluslararası hukuku ve kurumları göz ardı eden daha ofansif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Washington yönetimi, Bill Clinton döneminde uygulanan uluslararası işbirliği ve ortaklık gibi politikaları ikinci plana iterek daha ofansif bir politika izlemeye başlamış ve bu bağlamda yeni yönetim ABD'ye tehdit oluşturan uluslararası terörizmin tehdit olmaktan çıkması için terörizme destek veren rejimlerin gerekirse güç kullanıp yıkılarak demokratikleştirilmesi ve demokratikleşen bu devletlerin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit unsuru olmaktan çıkarılması politikasını izlemeye başlamıştır (Ağır, 2007).

ABD'nin bu yeni dış politika anlayışı Bush Doktrini olarak ifade edilmiştir. Bu minvalde 17 Eylül 2002 günü Bush'un ilan ettiği ulusal güvenlik stratejisine göre 20. yüzyılda özgürlük ile totalitarizm arasındaki savaşın özgürlük lehine sona erdiği; 21. yüzyılda ise temel insan hakları, ekonomik, siyasi, eğitim, kadın hakları vb. hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı belgede ABD'nin dünya üzerinde bir eşi daha bulunmayan bir askeri güce, ekonomik ve siyasi etkiye sahip olduğu, Washington'un teknolojinin imkânlarından yararlanan teröristlerle –terörizmle- ve kitle imha silahları edinmeye çalışan despot yönetimlerle mücadelede çevreleme politikasının yeterli olmayacağını, ABD'nin tehdit unsuru olma noktasına gelen teröristleri ve despot yönetimleri gerekmesi halinde önleyici savaşla tehdit olmaktan çıkartacağı ifade edilmiştir (The White House, 2002). Bunun yanı sıra ABD'nin terörizmle ve kitle imha silahları ile mücadelede diğer büyük devletlerle işbirliği içerisinde olacağı da belirtilmiştir.

Afganistan'ın ve Irak'ın işgalinden sonra Ortadoğu bölgesine yerleşen ve bölgedeki konumu tartışılan ABD, 7 Ağustos 2003 günü ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice'in Washington Post'ta yayınladığı "Transforming The Middle East" adlı makalesi ile uluslararası gündemi derinden etkileyen yeni bir

projeyi deklare etmiştir. Daha sonra BOP veya Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi olarak adlandırılacak bu makale ile Rice, Ortadoğu'da önemli değişimlerin yaşanacağını ifade etmiştir (Rice, 2003).

3.1. Büyük Ortadoğu Projesi

7 Ağustos 2003 günü Washington Post gazetesinde ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Condolezza Rice'nin yayınladığı Ortadoğu'nun Dönüşümü adlı makale, uluslararası ilişkilerde oldukça ses getirmiştir. Bu makalede Rice, 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Avrupa halkları ile işbirliği içerisinde bu kıtayı dönüştürdüğünü ve kıtada yeni bir savaşın meydana gelmesini engelleyerek demokrasi ve refahın artmasını sağladığını ifade etmiştir. Makalesinin ilerleyen bölümünde Rice, Ortadoğu bölgesindeki toplam nüfusu 300 milyona ulaşan 22 ülkenin 40 milyon nüfuslu İspanya'dan daha az gayri safi milli hasılaya sahip olduğunu, bunun neticesi olarak bölgenin ekonomik, siyasi, eğitim vd. diğer alanlarda geri kaldığını ve bunun da istikrarsızlığa neden olduğunu ve ABD'ye tehdit oluşturduğunu ifade etmiş ve bu tehdidin ortadan kaldırılması için ABD ve müttefiklerinin Ortadoğu'yu dönüştürmesi gerektiğini ifade etmiştir (Rice, 2003).

Her ne kadar Condolezza Rice'ın makalesi 2003 yılında yayınlanmış olsa da, Ortadoğu'yu dönüştürmeye ilişkin fikri çalışmalar bu tarihten daha öncelere dayanmaktadır. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ABD'de BOP kavramı kullanılmaya başlanmış ve 1995 yılında Rand Coorporation adlı düşünce kuruluşu bünyesinde "Greater Middle East" – Büyük Ortadoğu – adlı bölüm kurularak fikri çalışmalara başlanmış ve Büyük Ortadoğu'nun sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır (Kaynak ve Gürses, 2004: 57). Rand Coorporation'un yanı sıra Amerikan Yüzyılı Projesi adlı neo-con düşünce kuruluşu da konuya ilişkin çalışmalar gerçekleştirmiş ve çalışmalarında özellikle Irak, İran ve Suriye üzerinde yoğunlaşmışlardır. 2002 yılında ise ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Irak'ın yanı sıra tüm Ortadoğu'ya demokrasi getirilmelidir diyerek ifade edilen projeyi resmi olarak dillendiren ilk kişi olmuştur (Bilbilik, 2008: 7). Yine 2002 yılında

Washington, Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi adlı politikayı uygulamaya koymuş ve bu çerçevede ABD, Ortadoğu'daki hükümetlerle özellikle de sivil toplum örgütleri ve özel sektörle, eğitim, savunma, teknik vb. konularda ikili işbirliği kurmuş ve maddi destek sağlamıştır (MEPI: 2014).

2004 yılına gelindiğinde ise ABD yönetimi söz konusu projesini Davos Zirvesi'nde resmen duyurmuştur (Cöhce, 2008: 65). Bu minvalde zirvede bulunan ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney yaptığı konuşmada Ortadoğu'nun ekonomik, bilimsel, kültürel vd. unsurlarına vurgu yaparak bölgenin oldukça geri kaldığını ve bu geri kalmışlığın başta terörizm olmak üzere her türlü probleme neden olduğunu ifade ederek bölgenin dönüştürülmesi gerektiğini söylemiştir (Freeworld Academy, 2004). Bu açıklamadan kısa bir süre sonra ise başta AB olmak üzere büyük devletlerin desteğini almak isteyen ABD, Haziran 2004'te konuyu G8 Zirvesi'nde de gündeme getirmiş ve projenin adı Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi olarak değiştirilmiş ve katılımcı devletler ABD'ye destek olma kararı almıştır (The White House, 2004). Bunun yanı sıra Washington yönetimi harekete geçerek Nisan 2004'te "2004 Yılı Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Kalkınma Kanunu" adıyla bir yasa kabul etmiştir (Sandıklı, 2006: 24). Bu kanun ile ifade edilen bölgede siyasal özgürlüğün geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için Demokrasi Vakfı, Kalkınma Vakfı ve Kalkınma Bankası'na destek ve katkı sağlanması kararlaştırılmıştır (Sandıklı, 2006: 24).

2004 yılını takip eden dönemde de BOP gündemde yer almaya devam etmesine karşın verilen destek oldukça azalmıştır. Zira ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonlarının yarattığı olumsuz ortam ve bu projenin Ortadoğu'da Washington'un nüfuzunu artıracağı düşüncesi nedeniyle AB, Rusya ve Çin'in desteklerini çekmeleri önemli etken olmuştur. Arap ülkeleri ise projeye kısa vadede olumlu yaklaşmış ve başta Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere Arap devletleri bir takım siyasi reformlar gerçekleştirmiştir. Mamafih ABD'nin bölgedeki olumsuz imajı Washington'a olan desteğin azalmasına neden olmuştur (Çakmak, 2006: 155).

3.1.1. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Coğrafyası ve Amacı

ABD tarafından öne sürülen BOP'un ihtiva ettiği alan da zaman içerisinde değişim göstermiş ve bölgenin alanı genişlemiştir. Bu bağlamda 1995 yılında Rand Coorporation'da yapılan çalışmalar neticesinde Afganistan'dan başlayıp Kafkasya'nın bir kısmını ve Kuzey Afrika'yı sınırları bünyesinde barındıran bir tanımlama getirilmiştir (Kaynak ve Gürses, 2004: 57). Condolezza Rice'nin makalesinde ise Fas'tan İran Körfezi'ne kadar olan bölgenin dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmiş ve bu tanımlamadan yola çıkılarak Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Irak, Suriye, Lübnan, Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan olmak üzere 23 ülkenin Büyük Ortadoğu'yu oluşturduğu ifade edilmiştir (Evcioğlu, 2005:116). 2004 yılında gerçekleştirilen G8 Zirvesi'ne kadar geçen sürede ise entelektüel çevrelerde ve düşünce kuruluşlarında bölgeye ilişkin farklı tanımlamalar getirilmiş ve özellikle Amerikalı ve Avrupalı düşünürler Marakeş'ten Bangladeş'e fikri etrafında yoğunlaşmışlardır (Perthes, 2004: 88). Mamafih 2004 yılında gerçekleşen G8 Zirvesi ile Washington konuya netlik kazandırmış ve bölgenin Arap devletleri, İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'dan oluştuğunu belirtmiştir (Perthes, 2004: 88). İlerleyen süreçte G8 Zirvesi'nde belirtilen sınırların yanı sıra yeni sınırlar da gündeme gelmiş, kimi akademik çevreler belirtilen sınırlara Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini de dahil etmiştir (Kara, 2006: 221).

2000'li yıllarla birlikte resmi olarak ifade edilen ve uygulanmaya çalışılan BOP'da bölge devletlerinin içerisinde bulundukları durum oldukça etkili olmuştur. Zira bölge devletlerinde demokrasi kültürünün olmaması/olamaması, temel hak ve hürriyetlerin göz ardı edilmesi, kadınların içerisinde bulundukları olumsuz şartlar, eğitim düzeyi, ekonomik durum vb. koşulların başta radikalizm ve terörizmi beslemesi gibi sorunların ortadan kaldırılması veya asgari düzeye indirilmesi söz konusu projenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu minvalde özellikle 2002 ve

2003 yıllarında hazırlanan BM Arap Hakları İnsani Kalkınmışlık Raporları oldukça etkili olmuştur. Bu raporlara göre:

- 1999 yılında 22 Arap ülkesinin toplam gayri safı milli hasılası İspanya'nın gayri safi milli hasılasından daha azdır.
- Bölge nüfusu 2000 yılında 250 milyondan fazla nüfusa sahipken bu sayının 2020 yılında 400 ile – 460 milyona çıkma ihtimali yüksektir.
- Hızlı nüfus artışına karşın Arap ülkelerinde genç nüfusu istihdam edecek iş imkânı azdır. 2010 yılına kadar 50 milyon yeni iş gücü ortaya çıkacaktır ve bu nüfusun istihdam edilmesi için ülkelerin her yıl en az 5 milyon kişiyi istihdam etmesi gerekmektedir.
- Toplam 250 milyon nüfusun yaklaşık 65 milyonu okuma yazma bilmemektedir. 6 – 15 yaşları arasındaki çocukların ise yaklaşık 10 milyon kadarı okula gidememektedir. Söz konusu dönemdeki eğilimin devam etmesi halinde 2015 yılında bu sayı %40 oranında artacaktır.
- Kadınların eğitim alma süreci hız kazanmakla birlikte yakalanan ivme henüz çok yetersizdir. Bunun yanı sıra toplumsal hayatta erkeklere göre ikinci planda olup, başta siyasi hayata katılım gösterme ve oy kullanma hakkı olmak üzere birçok temel hak ve özgürlükten yoksun durumda bulunmaktadır. Tüm Arap ülkelerinde kadınların parlamentodaki oranı %3,5'tir.
- Bölgede internet erişimi oldukça düşüktür. Genç nüfusun %51'i başka bir ülkeye göç etmeyi istemektedir (BM Kalkınma Programı, 2002/2003).

BM raporlarını projenin önemli dayanak noktalarından biri haline getiren Washington yönetimi, ifade edilen sorunların çözülmesi için bölgenin demokratikleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Demokratikleşen ve uluslararası ticarete daha fazla eklemlenen ülkelerde ticaretin artmasına bağlı olarak ülke içi refahın ve istihdamın artacağı, buna bağlı olarak ülkelerde eğitim düzeyinin gelişeceği ve toplumsal hayata kadınların daha fazla katılacağı düşünülmüştür. Tüm

bu olumlu gelişmelerin sonucunda ise bölge halklarının özellikle de gençlerin radikalizmden ve terörizmden uzaklaşması ve küresel güvenliği tehdit eden terörizmin asgari düzeye indirilmesi amaçlanmıştır.

İfade edilen resmi amaçlarının yanı sıra projenin diğer boyutları da söz konusudur. Bu bağlamda söz konusu bölge:

- Büyük Ortadoğu Bölgesi BP'nin 2013 yılı için hazırladığı rapora göre dünya petrol rezervlerinin %52.1'ini ve doğalgaz rezervlerinin %48.1'ini sınırları barındırmaktadır (BP, 2013). ABD yönetimi bölgeye nüfuz ederek bu enerjiyi kontrol etmeyi tasarlamaktadır
- Kaya gazı devrimi ile net enerji ihracatçısı konumuna gelen/gelecek olan ABD, bölgenin enerji kaynaklarını kontrol ederek, enerji talebini önemli ölçüde Ortadoğu coğrafyasından karşılayan ve potansiyel rakipleri AB, Çin, Hindistan ve Japonya'yı kontrol altına almaya çalışmaktadır.
- Ortadoğu Bölgesi doğu-batı; kuzey-güney geçiş yollarının kavşağı durumundadır. Sınırları içerisinde dünya deniz trafiğinin %30'unun gerçekleştiği ve yılda 100 tonun üzerindeki 200.000 ticari geminin geçtiği Akdeniz'in güney sahillerini (ESPON, 2013: 26), dünya ticaretinin önemli bölümünün gerçekleştiği Süveyş Kanalı'nı ve dünya petrol arzının % 17'sinin gerçekleştiği (EIA, 2012: 2) Hürmüz Boğazı'nı kontrol altına alarak uluslararası ticaretteki nüfuzunu korumayı tasarlamaktadır.
- ABD'nin rakiplerine yapılması muhtemel enerji nakil hatlarının kontrol edilmesi planlanmaktadır.
- Bölgenin nispeten kapalılık gösteren ekonomisini uluslararası piyasaya açarak, kendisine önemli bir pazar oluşturmayı amaçlamaktadır.
- Bölgeye yerleşerek başta Rusya, Çin ve Hindistan olmak üzere bölge üzerinden ifade edilen devletlerin iç dinamiklerini harekete geçirme imkânına kavuşmayı istemektedir.

- Nükleer silah sahibi olan Pakistan'ı ve nükleer çalışmalarından mütevellit uluslararası baskı altında bulunan İran'ı kontrol etmeyi tasarlamaktadır.
- Kendisi için tehdit olarak gördüğü terörizm, uyuşturucu ve göç hareketlerini engellemek istemektedir.

Gerek ifade edilen resmi gerekçeler gerekse diğer gerekçelerle birlikte Washington yönetimi Ortadoğu bölgesine olan ilgisini yoğunlaştırmış ve harekete geçmiştir.

3.1.2. Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Ele Alınabilecek Gelişmeler ve Projenin Uygulanabilirliği

İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Ortadoğu'ya ilgi göstermeye başlayan ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgedeki etkinliğini artırmıştır. SSCB'nin dağılması ile birlikte bölgedeki tek güç haline gelen Washington, bölgenin mevcut durumunun yarattığı kaotik ortam ve tehditleri bertaraf edebilmek için bölgeye doğrudan müdahale etmeye başlamıştır. Bu minvalde 1991 yılında Irak'a karşı savaş verilmiş ve ilerleyen dönemde de yine Irak'a karşı operasyonlar gerçekleştirilmiştir.

11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide'nin ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği saldırılar gerek bölge ve ABD açısından gerekse uluslararası sistem açısından önemli bir kırılma teşkil etmiştir. Zira bu saldırıların akabinde Washington yönetimi, Usame Bin Laden'i etkileyen ve destekleyen Molla Ömer'in (Gray, 2003/2004: 69) başında bulunduğu Taliban rejimini devirmek için harekete geçerek BOP'un askeri ayağını – projenin resmen adlandırılmasından önce- uygulamaya başlamıştır. 2001'in sonunda başlayan askeri harekat kısa sürede tamamlanmış ve Afganistan koalisyon güçlerince işgal edilmiştir. Askeri seçeneğin kullanıldığı bir diğer gelişme ise Irak'ın işgali olmuştur. 1991 yılında Saddam Hüseyin'i devirmeyen Washington, terörizme destek verme ve kitle imha silahları edinme çabası içerisinde olduğunu iddia ederek 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir.

Bölgede Lübnan'da da 2005 yılında önemli değişim yaşanmıştır. Ülke içinde Sünni, Şii ve Hıristiyan Maruni gruplar arasında yaşanan iktidar mücadelesi ve bölge ülkeleri İsrail ve Suriye'nin izlediği politikalar ile istikrarı yakalayamayan Lübnan, 2005 yılında Suriye karşıtı söylemleri bulunan Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin suikast sonucu öldürülmesi ile yeniden karışıklık yaşamaya başlamıştır. Bu minvalde başta ABD olmak üzere Batı saldırıdan Suriye'yi sorumlu tutmuş ve bu devletin Lübnan topraklarından askerlerini çekmesini talep etmiştir. Ülke içinde de özellikle Hıristiyanlar, Sünni Müslümanlar ve Dürziler de saldırıdan Suriye'yi sorumlu tutmuş; buna karşın Şii Hizbullah ise Suriye'nin yanında yer almıştır. Ülke içerisinde yaşanan bu kutuplaşma neticesinde dönemin Suriye yanlısı Lübnan başbakanı görevinden istifa etmiş ve bu hadise ABD tarafından Sedir Devrimi olarak ifade edilmiştir (Köse, 2006: 11). Netice itibariyle gerek Lübnan'ın iç gelişmeleri gerekse uluslararası baskı nedeniyle Suriye ordusu Lübnan'dan çekilmiş ve gerçekleşen seçimlerde demokrasi yanlısı gruplar Lübnan meclisinde çoğunluğu elde ederek iktidara gelmişlerdir.

Büyük Ortadoğu'da meydana gelen bir diğer değişim de önemli petrol kaynaklarına sahip olan Sudan'da yaşanmıştır. 1956 yılında bağımsızlığını aldığı günden itibaren genel olarak iç karışıklıklar içerisinde bulunan Sudan, uluslararası gündeme sık sık Darfur meselesi ile gündeme gelmiştir. Son dönemde ise ülke, devletin Kuzey ve Güney Sudan olarak bölünmesi ve akabinde yaşanan çatışmalarla gündemde yer almaktadır.

1980'li yıllarda başlayan ikinci ayaklanma dalgası ile güneydeki Hıristiyan Sudanlılar, merkezi yönetime karşı mücadele vermişler ve 2004 yılında taraflar Sudan'da iki devletin olmasını kabul etmişlerdir. Bu minvalde yapılan paylaşım antlaşmasıyla petrol yataklarının önemli bir kısmı Güney Sudan'da, boru hatları ve çıkış limanları ise Kuzey Sudan'da kalmıştır (Dalar, 2013).

Sudan, yaşanan insani problemlerden dolayı başta ABD olmak üzere Batı'nın ambargosuna maruz kaldığı, Beşir Ömer'in diktatörlük yönetimi ve hakkında

uluslararası tutuklama kararı çıkartıldığı, Çin ile ilişkilerinin geliştiği -Amerikan petrol şirketi Chevron'un imtiyazlarının Beşir Ömer tarafından satın alınması ve petrol arzının Çin'in mali desteği gerçekleşmesi (Dalar, 2013: 7) Çin yönetiminin Sudan'a yoğun ilgi göstermesi ve bu devlete iç savaş döneminde silah sattığı, üretilen petrolün %60'ını satın alması ve ülkeye başta petrol sektörü olmak üzere yaptığı önemli yatırımlar yaptığı – (Ekrem, 2011) bir dönemde bölünmüştür. Bölünmenin BOP'un fiilen uygulanmaya konulduğu bir döneme denk gelmesi ve Sudan'ın da ABD'nin dönüşüme uğrayacak ülkeler listesinde yer alması önemli bir rastlantıdır.

Afganistan, Irak, Lübnan ve Sudan'da dönüşümün yaşandığı dönemde Büyük Ortadoğu çerçevesinde ele alınan Kafkasya ve Orta Asya devletlerinde peşi sıra meydana gelen renkli devrimlere ve başta Mısır olmak üzere Ortadoğu devletlerinde görülen demokratikleşme girişimlerine rağmen BOP'un uygulanabilirliği oldukça tartışmalıdır. Bu bağlamda özellikle Afganistan ve Irak işgalleri projenin uygulanamayacağını düşünenler tarafından önemli argüman olarak sunulmaktadır. Zira ABD, Irak ve Afganistan operasyonları için 6 trilyon dolar masraf yapmasına karşın (Shah, 2013) her iki ülkede de işleyen demokrasi, insan haklarına saygı, kadın haklarının iyileştirilmesi vb. konularda gelişme kaydedememiştir. Tam aksine her iki ülkede de iç karışıklıklar artmış; Irak'ta mezhepsel ve etnik çatışmalar hız kazanmış ve Afganistan'da ise Taliban rejimi yeniden güç kazanmıştır.[31]

ABD'ye getirilen bir diğer eleştiri de bu devletin Ortadoğu'daki konumu ve algılanması ile ilgilidir. Bu minvalde ele alınması gereken ilk husus ABD – İsrail ilişkileridir. Washington yönetimi, kurulduğu günden itibaren İsrail'in yanında yer almış ve desteğini sunmuştur. Arap-İsrail Savaşları ve Filistin sorununda ABD'nin genel olarak İsrail yanlı politikalar izlemesi, İsrail'in Filistin'de düzenlediği askeri operasyonlara ses çıkarmaması ve BM Güvenlik Konseyi'nde genel olarak İsrail

[31] Detaylı bilgi için bkz: (Tekkaya, 2009), (Chossudovsky, 2010), (Sandıklı ve Dağcı,2006), (Abascal, 2013) ve Evcioğlu, 2005).

aleyhinde kararlara karşı çıkması Ortadoğu bölgesindeki hakların ABD'ye antipati duymasına neden olmaktadır.[32]

Bir diğer konu ise ABD'nin İslam'a yaklaşımıdır. Özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrasında Başkan Bush'un saldırıların hemen akabinde terörizme karşı haçlı seferi başlattıklarını ifade etmesi[33] (The White House, 2001), ABD'de İslamiyet karşıtı yayınların ve söylemlerin artması ve bu gelişmeleri takip eden süreçte Afganistan ve Irak'ın işgal edilmesi, bölge halklarını olumsuz etkilemiş ve aşırılık yanlısı İslami grupların haçlı seferine cihatla karşılık vermesine neden olmuştur.

ABD'nin eleştirildiği bir diğer nokta ise Batı tipi demokrasiyi Ortadoğu'ya getirmek istemesidir. Sömürge durumunda bulunan ve önemli bir kısmının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazandığı Ortadoğu devletlerinde demokrasi kültürü gelişememiştir. Bunun yanı sıra gerçekleşen askeri darbeler – Suriye, Irak, Mısır, Libya vd.- ve darbelerin akabinde kurulan diktatörlükler demokrasi kültürünün yayılmasını engellemiştir. Bu gerçeklere karşın ABD'nin Batı tipi demokrasi getirme düşüncesi bölge ile uyum sağlayamamıştır.

Diğer bir neden de Afganistan ve Irak operasyonlarının yarattığı duygudur. Her iki devlete de askeri müdahale ile yönetimlerin devrilmesine rağmen işleyen demokrasiye geçilememesi; ayrıca ABD'nin insan haklarının göz ardı edildiği başta Suudi Arabistan olmak üzere monarşi ile yönetilen devletlerle kurduğu iyi ilişkiler de söylemleri ile çelişki yaratmaktadır.

ABD'nin BOP'u uygulamada karşılaştığı bir diğer sorun da bölgede önemli çıkarları bulunan küresel aktörlerdir. Bu çerçevede ele alınması gereken ilk aktör

[32] Detaylı bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991

[33] Her ne kadar George W. Bush 16 Eylül 2001'de yaptığı konuşmasında terörizme karşı haçlı seferi düzenleneceğini ifade etmiş olsa da bu ifadesi İslam dünyasında Müslümanlara karşı haçlı seferi düzenleneceği algısı yaratmış ve tepki toplamıştır.

Rusya'dır. Vladimir Putin'in devlet başkanı olması ile birlikte kendisini toparlamaya başlayan Rusya, BOP'a temkinli yaklaşmaya başlamıştır. Bunda ABD'nin, Rusya'nın nüfuz alanı olarak gördüğü Kafkaslar ve Orta Asya'yı da BOP içerisinde değerlendirmesi ve bölgede nüfuzunu artırması önemli rol oynamaktadır. Afganistan'ın işgal edilmesi ile Orta Asya'yla komşu hale gelen ABD'nin, bölgedeki Türk cumhuriyetlerinde askeri üsler açması, Rusya'nın nüfuz alanı olarak gördüğü ülkelerde 2003 ve sonrasında gelen devrimleri desteklemesi ve ABD yanlısı hükümetlerin iktidara gelmesi (Amanov, 2007: 125); Irak'ın işgali ile Washington'un enerjiyi kontrol etme gayesi, bölge devletlerinin silahlarının önemli bir kısmını Rusya'dan tedarik etmesi ve yaşanacak değişimle birlikte Rusya'nın bölgeden edilerek Pazar kaybı yaşama ihtimali Putin'in ifade edilen projenin karşısına geçmesine neden olmuştur (Kara, 2006).

BOP'a şüphe ile yaklaşan bir diğer devlet de Çin'dir. Projenin ortaya koyduğu demokratikleştirme, İslami radikalizmin ve uluslararası terörün asgari düzeye indirilmesi düşüncesi, ülkesindeki Müslüman gruplar nedeniyle sıkıntı çeken Pekin yönetimi için cazip görünmektedir. Bununla birlikte projenin diğer amaçları bu devletin de ABD'nin karşısında yer almasına neden olmaktadır.

Ortadoğu ile ilişkileri Mao Zedung'un ölmesinden sonra ivme yakalamış olan Çin, 2013 yılı itibariyle bölgeyle 238.9 milyar dolar ticaret hacmine ulaşmış ve bölgenin en önemli ticari partneri haline gelişmiştir (Zhao, 2014). Hızla büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi ithalat ile kapatma mecburiyetinde olan Pekin yönetimi, her ne kadar Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Afrika ülkeleri ile yaptığı antlaşmalarla enerji talebini çeşitlendirmeye çalışsa da 2013 yılında ithal ettiği petrolün %52'sini Ortadoğu ülkelerinden karşılamıştır (EIA, 2014). Bunun yanı sıra özellikle petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü tankerlerle karşılayan Pekin, ABD'nin önemli ölçüde etkinlik sahibi olduğu Hürmüz Boğazı ve Malaka Boğazı'ndan taşıma işlemini gerçekleştirmektedir. Gerek enerji konusunda Ortadoğu'ya süren bağımlılığı gerekse nakil yolları üzerindeki ABD denetimi,

Çin'in ABD'den tehdit algılamasına ve Ortadoğu'da çıkarlarını zedeleyecek olan ABD projelerine destek vermemesine neden olmaktadır.

ABD'nin önemli müttefiklerini bünyesinde barındıran AB'nin Büyük Ortadoğu Politikası'na yaklaşımı ise farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda 11 Eylül sonrası Afganistan müdahalesi sırasında Washington'un yanında yer alan AB, Irak Harekatı sırasında ikiye bölünmüştür. Özellikle Fransa ve Almanya'nın başı çektiği grup askeri harekata şiddetle karşı çıkarken, İngiltere'nin başını çektiği grup ise ABD'nin yanında fiilen savaşta yer almıştır.

ABD'nin Ortadoğu'yu demokratikleştirme ve bölgenin koşullarını iyileştirme projesi, teorik olarak AB için de uygun bir projedir. Zira birliği tehdit eden unsurlar arasında yer alan terörizmin asgari düzeye çekilmesi ve bölgede refahın artırılarak göçün engellenmesi AB için önemli hususlardır. Bununla birlikte ABD'nin bölgeyi kontrol etme tasavvurları AB'nin de veya AB üyesi kimi devletlerin de BOP'a soğuk bakmasına neden olmaktadır. Çünkü birlik üyesi devletlerin Ortadoğu ile olan tarihi bağları, 2013 yılı itibariyle ihtiyaç duyulan petrolün %25'inin bölgeden karşılanması (European Commission, 2013), bölge devletlerinin en büyük ticari partnerlerinin AB olması (Musaoğlu ve Efegil, 2008: 167), AB'nin Güney Asya ve Uzak Doğu ile ticaretinin önemli bir kısmını Ortadoğu üzerinden gerçekleştirmesi ve AB'nin bölgeye ilişkin ortaya koyduğu Barselona Süreci ve süreç sonucunda ortaya çıkan Akdeniz İçin Birlik Projesi ve Avrupa Komşuluk Politikası ile BOP'un paralel amaçlar gütmesi birliğin ABD'ye verdiği desteği azaltmaktadır. Ayrıca ABD'nin bölge devletlerini Afganistan ve Irak örneğinde olduğu gibi zorla demokratikleştirmesi ve izlediği ofansif politika da AB'nin bölgedeki imajını ve çıkarlarını zedelediği için AB'nin veya AB içerisinde Almanya ve Fransa'nın başını çektiği grubun BOP'a soğuk bakmasına yol açmaktadır.

3.1.3. Arap Baharı ve Büyük Ortadoğu Projesi

Gerek Afganistan ve Irak operasyonları sonrasında her iki ülkede de ABD'nin askeri ve ekonomik açıdan içine düştüğü durum ve iki ülkenin de iç karışıklıklarda kalarak demokrasiye geçememeleri, gerekse uluslararası aktörlerin politikaları BOP'u da doğrudan etkilemiş ve uluslararası camiada bu projenin başarısız olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Buna karşın bu iki devletin ABD'ye ne kazandırdığı sorusunun cevabı oldukça önemlidir.

Afganistan, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle büyük devletlerin rekabet sahası haline gelmiştir. Ülke Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, nükleer silah sahibi Pakistan, Çin ve nükleer faaliyetleri nedeniyle Batı ile sorunlar yaşayan İran ile sınır komşusudur. Bunun yanı sıra ülke, Orta Asya'dan güneye inen güzergahlardan biridir (Erol, 2009: 19). Aynı zamanda Afganistan kuzey güney ve batı doğu aksinde planlanacak olan enerji nakil hatlarının geçiş güzergahını oluşturduğu gibi doğalgaz zengini Orta Asya ülkeleri ile de komşu durumdadır. Bunun yanı sıra Afganistan, bölgenin diğer iki önemli aktörü Rusya ve Hindistan'ı etkileyebilecek durumdadır. Ülkenin bahsedilmesi gereken bir diğer özelliğe de işlenmeyi bekleyen yer altı zenginlikleridir. Ülke, sınırları içerisinde önemli miktarlarda bakır, demir, altın, nadir elementler, petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir (Yegin vd., 2012). Son olarak Afganistan, Batı medeniyeti haricindeki diğer kültür havzalarının –İslamiyet, Çin, Rus Ortodoks ve Hint- ortasında yer almaktadır (Erol, 2009: 19). Gerek jeopolitik gerekse jeostratejik ve jeokültürel özellikleri sebebiyle Afganistan, uluslararası sistemi etkileyen devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bu çerçevede İngiltere ve Rusya Çarlığı'nın Afganistan'ı kontrol etmek için verdikleri mücadele tarihe "büyük oyun" olarak geçmiştir. İki devletin yanı sıra Soğuk Savaş döneminde SSCB de ülkeyi işgal ederek kontrol sağlamaya çalışmış ve fakat 1980'li yılların sonlarına doğru geri çekilmiştir.

Harita 3.1: Afganistan

Kaynak: CNN.

2001 yılında gerçekleşen işgal ile birlikte Afganistan'a yerleşen ABD, her ne kadar bulunduğu süre içerisinde ciddi ekonomik kayba uğramış olsa ve bölgeden askeri kuvvetlerini çekmeye hazırlansa dahi önemli ölçüde yukarıda ifade edilen avantajlara sahip olmuştur. Bu bağlamda ABD, Afgan yönetimi ile imzalanması an meselesi olan İkili Güvenlik Antlaşması'yla elde etmesi muhtemel askeri üsler ile Afganistan üzerinden Hindistan, Çin ve Rusya ile Orta Asya'yı etkileyebilme; bölgedeki jeokültürel dinamikleri harekete geçirebilme, yer altı kaynaklarını ve Afganistan üzerinden geçmesi planlanan enerji nakil hatlarını kontrol etme (TAPI: Boru Hattı Projesi Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan, India Pipeline) - ve nükleer silah sahibi Pakistan ile nükleer silah üretme gayesi güttüğü ifade edilen İran'ı kontrol etme ve çevreleme fırsatını yakalamıştır.

ABD'nin 2003 yılında işgal ettiği Irak da oldukça önemli bir konumdadır. Sınırları içerisinde kritik önemdeki Fırat ve Dicle Nehirleri'ni barındırmaktadır.

Dünyanın önde gelen petrol rezervlerine sahip olan ülke, petrol ve doğalgaz zengini İran, Suudi Arabistan, Kuveyt'in yanı sıra Suriye ve Türkiye ile sınır komşusudur. Bunun yanı sıra Irak'ın, dünya petrol ticareti için oldukça önemli olan Basra Körfezi'ne de kıyısı vardır. Ayrıca Irak, sınırları içerisinde Ortadoğu'daki etnik ve mezhepsel fay hatlarını tetikleyebilecek farklı etnik ve mezhepsel grupları da barındırmaktadır.

Harita 3.2: Irak

Kaynak: University of Texas.

2003'te işgal ettiği Irak'tan 2011 yılında son birliklerini çekerek çekilen ABD, geniş petrol rezervlerine sahip Irak'ı ve Irak petrollerini kontrol altına alma, bu ülke üzerinden etkinliğinin oldukça yoğun olduğu Basra Körfezi'ni kontrol etme

olanağına, Afganistan'ın işgali ile doğusundan kontrol altına aldığı İran'ı batısından da çevreleme, başta Türkiye ve İran olmak üzere bölge devletlerinin iç dinamiklerini harekete geçirme fırsatını yakalamıştır. Bunun yanı sıra ABD, Irak'ı işgal ederek Irak'ı Batı pazarına açtığı gibi Saddam Hüseyin'in en önemli müttefiklerinden biri olan Rusya'nın da etkisini sınırlamıştır (Özdal, 2012).

Afganistan ve Irak'ın işgal edilmesinin getirdiği önemli stratejik kazanımlara rağmen her iki ülkede de ABD'nin önemli ekonomik ve askeri kayba uğradığı ve bunun BOP'un uygulanabilirliği üzerindeki şüpheleri arttığı bir gerçektir. Bunun yanı sıra Başkan Bush'un saldırgan dış politikasının yanı sıra dile getirdiği sert ifadeler de ABD'nin imajına ciddi zarar getirmiştir. Tüm bunların sonucu olarak Ortadoğu bölgesindeki Amerikan karşıtlığı artmıştır. Nitekim bölge ülkelerinde yaşayan vatandaşlar nezdinde yapılan çalışmalar da bunu ortaya koymuş ve bölge halkları arasında ABD hakkında olumlu görüş bildiren insan sayısı oldukça düşük çıktığı gibi ABD'nin ülkeleri için askeri tehdit oluşturduğu fikri ise artış kaydetmiştir (America's Image in the World", 2007). Gerek askeri operasyonların getirdiği yüksek maliyet gerekse bölgede artan Amerikan karşıtlığı 2008 yılında Başkan olan Barack Obama'nın iktidarı döneminde ABD dış politikasında önemli değişiklikler yapmasına neden olmuştur.

3.1.4. Obama Dönemi ABD Dış Politikası ve Büyük Ortadoğu Projesi

2000'li yıllarda George W. Bush'un izlediği ofansif dış politikanın getirdiği ekonomik yük, hidrokarbon ve emtia kaynaklarının artan fiyatlarının getirdiği maliyet, doların diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesi, bankaların herhangi bir işi, geliri veya varlığı olmayan kişilere verdikleri konut kredileri ve konut piyasasında oluşan finansal balon gibi ekonomik sorunlar 2008 yılında kısa sürede küresel düzeyde etkili hale gelecek olan finans krizinin patlak vermesine neden olmuştur (Alantar, 2008). Krizin etkisi ile ABD'de büyük bankaların, şirketlerin battığı veya devlet tarafından kurtarıldığı, işsizliğin ve enflasyonun

yükseldiği bir dönemde gerçekleştirilen başkanlık seçimine "değişim" sloganı ile giren Barack Obama 4 Kasım 2008'de ABD'nin 44. Başkanı seçilmiştir.

Barack Obama'nın değişim sloganı etkisini dış politikada da göstermiş ve ABD'nin Ortadoğu politikasında Bush dönemine göre önemli dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Obama, 2009 yılında ilk denizaşırı ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. Ziyareti sırasında Obama TBMM'de yaptığı konuşmada ABD ile İslam'ın kesinlikle savaş halinde olmadığını, Irak'ta savaşın sona ereceğini, İran ile diyaloga açık olduğunu fakat nükleer silah edinme çabalarına son vermesi gerektiğini, İsrail ve Filistin devletlerinin desteklenmesi gerektiğini, terörizmle ortak mücadele edilmesi gerektiğini ve uluslararası sorunlarda ABD ile diğer ülkelerin diyalog içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir ("ABD Başkanı Obama", 2009). Türkiye'nin ardından Mısır'a giden Obama, Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada İslam'ın barış dini olduğunu, kadın haklarının iyileştirilmesi gerektiğini, ABD ile Müslümanlar arasındaki güvensizliğin son bulmasını, ABD'nin Müslümanlar ile herhangi bir sıkıntısının olmadığı fakat kendi güvenliklerini tehdit eden radikaller ile mücadele edeceklerini, taraflar arasında karşılıklı saygı ve ortak çıkara dayalı ilişkilerin geliştirilmesi, Bush'un dünya geneline demokrasi yayma düşüncesine karşı çıkarak hiçbir ülkeye zorla herhangi bir yönetimin kabul ettirilemeyeceğini ifade etmiştir ("Obama'dan Mısır'da tarihi konuşma", 2009).

Obama'nın gerek Türkiye'de gerekse Mısır'da yaptığı konuşma selefi Bush dönemine göre önemli farklılıklar içermektedir. Bush döneminde ABD, daha agresif ve saldırgan bir dış politika izlemiş, demokrasi ihraç etmeye çalışmış, uluslararası toplumla asgari düzeyde iletişim kurmuş, 20 Eylül 2001'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada "ya bizdensiniz ya da bize karşı" sözleri ile (Çongar, 2001) ifade ettiği politikası çerçevesinde hareket etmiş ve İslam dünyasını açık hedef haline getirmiştir. Buna karşın Obama ise selefinin tam aksine ABD'yi, askeri güç yerine yumuşak güce dayalı, daha uzlaşmacı, diyaloga ve diplomasiye önem veren ve ötekileştirmeyen bir dış politika eksenine çekmeye çalışmıştır. Obama'nın bu

şekilde hareket etmesinde gerek mensubu olduğu Demokratik Parti'nin, muhafazakâr çizgideki Cumhuriyetçi Parti'ye nazaran daha ılımlı dış politika izlemeye yatkın olması gerekse ABD'nin içerisinde bulunduğu ekonomik kriz ve özellikle Müslüman dünyasında bozulan imajını düzeltme isteği önemli rol oynamıştır.

Obama'nın başkanlığı döneminde ABD dış politikasını yumuşatma ve uluslararası işbirliği adına önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda 2011 yılının sonlarına doğru Amerikan askeri Irak'tan çekilmiştir. 2014 yılı sonu itibariyle de Afganistan'daki kuvvetlerin muharebe görevi sona erecektir. Bunun yanı sıra Obama, insanlık dışı uygulamalarla gündeme gelen Guantanamo Üssü'nü kapatma kararı almıştır. Bush döneminde şer ekseninin bir parçası olan İran'la nükleerleşme konusunda görüşmeler yapmış; bu görüşmelerde ABD, P5 + 1 olarak adlandırılan Çin, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ile beraber hareket etmiş ve ciddi diplomatik gerilimlere rağmen İran ile uzlaşma yolunda önemli adımlar atmıştır (Tol, 2014). Keza Ukrayna meselesinde de ABD tek taraflı tavır almak yerine AB ile işbirliği içerisinde Rusya'ya karşı adımlar atmıştır. Bush'a göre daha ılımlı bir dış politika izlemesine karşın Obama döneminde de ABD askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda El Kaide lideri Usame Bin Ladin öldürülmüştür. Ayrıca terörle mücadele gerekçesiyle insansız hava araçları ile Amerikan hava kuvvetleri Pakistan, Yemen ve Somali'de askeri operasyonlar gerçekleştirmiş, Kuzey Irak ve Suriye'de Irak Şam İslam Devleti'ne (IŞİD) müdahale etmiştir/etmeye devam etmektedir. Ayrıca Libya'da Kaddafi'nin devrilmesi için NATO aktif rol oynamış ve askeri operasyon düzenlenmiştir.

Obama döneminde ABD'ye önemli eleştiriler de gelmiştir. Bu minvalde her ne kadar ABD, İsrail-Filistin Meselesi'nde iki devletli çözümü kabul etse ve taraflara önemli mesajlar verse de, taraflar arasında yaşanan uyuşmazlıklarda İsrail'den yana tavır almıştır. Nitekim Temmuz 2014'te İsrail'in güvenlik gerekçesi ile Filistin'e karşı başlattığı operasyonda Washington yönetimi, açık şeklide İsrail'in destek vermiş ve bu özellikle Müslüman dünyasında tepki doğurmuştur.

Bir diğer konu da Washington'un izlediği dış politikanın ABD'nin uluslararası konumunu sarstığı yönünde ülke içinden gelen tepkidir. Bu bağlamda Amerika'nın Suriye'ye askeri operasyon düzenlememesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine karşı ciddi adım atmaması, Irak'ta IŞİD'in gerçekleştirdiği faaliyetlere engel olmaması, Çin'in yükselişine karşı yeterli önlemleri alamaması gibi hususlardan dolayı ABD'nin uluslararası konumunun sarsıldığı ifade edilmeye başlanmıştır ("Rumsfeld: Obama's Weak"). Bununla birlikte Obama, özellikle cumhuriyetçilerden gelen eleştirilere karşın ülkesini yeni bir maceraya sürüklemek istemediğini ve sorunları diplomasi yoluyla çözeceğini vurgulamıştır (Esmer, 2014).

Obama'nın başkan olması ile birlikte ABD'nin dış politikasında dönüşümün yaşandığı döneme paralel olarak uluslararası sistemde de önemli olaylar cereyan etmiştir. Bu bağlamda ABD kaynaklı ekonomik kriz küresel boyutta hissedilmiş ve özellikle AB yaşanan krizden oldukça etkilenmiştir. Bunun yanı sıra gündemi uzun süre meşgul eden Wikileaks belgeleri ile ABD'nin gizli belgeleri ifşa edilmiş ve bu durum uluslararası toplumda tepkiyi beraberinde getirmiştir. Güney Asya'da Çin'in yükselen gücü ABD'nin Pasifik bölgesine yönelmesine ve askeri kaynaklarını bu bölgeye konuşlandırmasına sebep olmuştur. Bir diğer önemli gelişme ise Avrupa merkezli olmuş ve Ukrayna'da yaşanan iç karışıklıklar sonucu ülke parçalanmaya başlamış ve Rusya Kırım'ı ilhak etmiştir. Bu durum beraberinde başta ABD olmak üzere Batı'nın Rusya'nın karşısında yer almasına ve bu devlete yaptırım uygulamasına neden olmuştur.

2008 sonrası dönemde cereyan eden en önemli hadiselerden biri ise Ortadoğu kaynaklı olmuştur. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması ile başlayan hadiseler kısa sürede domino taşı etkisi göstererek Ortadoğu'daki hemen hemen bütün ülkelere sıçramış ve Büyük Ortadoğu coğrafyasında önemli dönüşümlerin fitilini ateşlemiştir.

3.2. Arap Baharı ve Dönüşüm

2008 yılında ABD'de büyük banka ve şirketlerin batması ile başlayan kriz kısa sürede yayılarak küresel boyuta gelmiş ve uluslararası sistemi derinden etkilemiştir. Başta ABD olmak üzere AB'de ve diğer ülkelerde krize bağlı olarak yükselen enflasyon ve artan işsizlik yine ABD başta olmak üzere – Occupy Wall Street Hareketi- ülkelerde sosyal kaynaşmalara neden olmuştur.

Ekonomik krizin etkilerinin derinleştiği ve sosyal hareketlerin arttığı bir dönemde uluslararası kamuoyunun gündemini değiştiren bir diğer gelişme de Julian Assange'nin yönetimindeki Wikileaks[34] adlı internet sitesinin ABD'nin gizli yazışmalarını deşifre etmeye başlaması olmuştur. İfşa edilen belgelerinde hükümetlerin ve yöneticilerin karıştıkları yolsuzlukların, hukuksuz işlemlerin vb. gelişmelerin yer alması ilgili ülke kamuoylarının yönetimlerine tepki göstermesine neden olmuştur.

Birçok ülke hakkında bilgilerin sızdırıldığı Wikileaks belgelerinde Arap ülkelerini ilgilendiren dokümanlar da yayınlanmıştır. Bu belgelerde totaliter rejimlerle yönetilen Arap ülkelerinde halkın ekonomik sıkıntılar çekmesine karşın yönetim kadrolarının içerisinde bulunduğu lüks yaşamın ve yolsuzlukların gözler önüne serilmesi halkların tepkisini artırmıştır. Nitekim bu tepki ilk Tunus'ta[35] patlak

[34] Gerek akademik çevrelerde gerekse uluslararası ilişkilerde Julian Assange ve Wikileaks ile ilgili önemli tartışmalar söz konusudur. Kimi gruplara göre Wikileaks belgelerini ABD özellikle Ortadoğu'da kendisine yeni bir pozisyon açmak ve bölge halklarını harekete geçirmek için bilerek ve isteyerek yayınlatmıştır. Bu sava karşı olanlar ise Julian Assange'nin bağımsız bir şekilde hareket ettiğini ve ABD'ye rağmen belgeleri yayınlayarak uluslararası ilişkilere önemli katkı sağladığını ifade etmektedir. Her iki görüşün de kendisine göre doğru veya yanlış yanları söz konusudur. Mamafih eldeki mevcut veriler hangi görüşün doğru olabileceğini ortaya koymaktan uzaktır.

[35] Wikileaks Belgeleri'nin Tunus'ta yaşanan olayları doğrudan tetiklediğini iddia etmek güç görünmektedir. Zira belgeler 2010 Kasım ayının sonlarında yayınlanmaya başlanmış; Buazizi ise kendisini 17 Aralık 2010 günü yakmıştır. Mevcut verilerde Buazizi'nin Wikileaks belgelerini okuyup okumadığına veya bu belgelerden haberdar olduğuna dair bir veri söz konusu değildir. Bununla birlikte ilerleyen dönemde farklı ülkelerde patlak veren isyanlarda Wikileaks belgelerinin gerek medya ve sosyal medyada daha fazla yer alması hasebiyle Tunus'a göre daha etkili olduğu söylenebilir.

vermiş (Dickinson, 2011) ve Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması ile birlikte başlayan ve herhangi bir ideolojik saiki olmayan (Foreign Affairs Committee, 2012: 17) halk eylemleri kısa sürede Ortadoğu'nun geneline yayılmış ve bu hareket Arap Baharı[36] olarak nitelendirilmiştir.[37]

Arap Baharı'nın patlak vermesinde Arap devletlerinin iç durumları oldukça önemli rol oynamıştır. Bu minvalde ele alınması gereken ilk neden bölge ülkelerinin yönetim şekilleridir: Günümüz Ortadoğu bölgesi devletlerinin tamamına yakını 1800'lü yılların ilk çeyreğine kadar Osmanlı egemenliği altında kalmış; bu tarihten itibaren ise başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı'nın sömürgesi haline gelmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Osmanlı bölgeden tasfiye edilmiş, sınırları ve yönetim şekilleri İngiltere ve Fransa tarafından belirlenen ve bu devletlerin mandasına verilen devletler ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaştan sonra bağımsızlıklarını elde eden Arap devletlerinin önemli bir kısmında askeri darbeler nedeniyle istikrarlı yönetimler kurulamamış, istikrarı yakalayan devletlerde ise diktatörler yönetimi ele almış ve

[36] Arap Baharı birlikte gerek akademyada gerekse siyasi dünyada Arap Baharı'nın ortaya çıkış süreci tartışılmaya başlanmıştır. Kimi gruplara göre olaylar bölgenin iç dinamiklerinin kendiliğinden harekete geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yıllarca biriken artan hayat pahalılığı, işsizlik, yüksek enflasyon, düşük hayat standartları, demir yumrukla yönetilen ülkeler, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması, yolsuzluk ve yönetici kadroların yaşam şekilleri gibi nedenler Arap Baharı ile patlamıştır. Bu patlamanın etkili olmasında ise iletişim imkânlarının gelişmesi ile kitlelerin daha kolay ve hızlı organize olması etkili olmuş ve başta ABD olmak üzere uluslararası güçler bu patlamaya hazırlıksız yakalanmıştır. Diğer bir görüşe göre ise bölgedeki olayların müsebbibi ABD'dir. Olayların çıktığı ve değişimin gerçekleştiği coğrafyanın BOP ile paralellik arz etmesi, ABD menşeili ve kontrolünde olduğu ifade edilen Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformları üzerinden yapılan yayınlarla hareketin genişletildiği, ABD merkezli medyanın rolü vb. gerekçelerden dolayı Arap Baharı'nın bir ABD-Batı projesi olduğu ifade edilmektedir. Mamafih gerek Arap Baharı'nın etkilerinin devam etmesi hasebiyle doğru analiz yapabilecek stabil bir ortamın olmaması gerekse olayların nasıl veya kim tarafından çıkarıldığına dair delillerin olmaması ifade edilen her iki düşüncenin de aksini söylemeyi zorlaştırmaktadır.

[37] Wikileaks Belgeleri'nin Tunus'ta yaşanan olayları doğrudan tetiklediğini iddia etmek güç görünmektedir. Zira belgeler 2010 Kasım ayının sonlarında yayınlanmaya başlanmış; Buazizi ise kendisini 17 Aralık 2010 günü yakmıştır. Mevcut verilerde Buazizi'nin Wikileaks belgelerini okuyup okumadığına veya bu belgelerden haberdar olduğuna dair bir veri söz konusu değildir. Bununla birlikte ilerleyen dönemde farklı ülkelerde patlak veren isyanlarda Wikileaks belgelerinin gerek medya ve sosyal medyada daha fazla yer alması hasebiyle Tunus'a göre daha etkili olduğu söylenebilir.

totaliter rejimler kurulmuştur. Bu bağlamda totaliter rejimlerin baskıcı yönetimleri ve halkın demokrasi taleplerini karşılamamaları/karşılayamamaları Arap Baharı'nın önemli etkenlerinden biri olmuştur. Yönetim şekillerinden kaynaklanan diğer sorunlar ise seçimlerin sadece yapılmış olması için yapılması, kimi ülkelerde azınlıktaki grupların yönetimi elinde bulundurması ve çoğunluğu dışlayıcı tavırları, devlet kademelerinin genel olarak aile üyeleri arasında paylaşılması vb. etkenler olarak gösterilebilir.

Bir diğer etken ise yaşanan ekonomik sıkıntılardır. 2010 Dünya Bankası verilerine göre Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan insanların %12'si günlük 2 doların altında gelire sahiptir. Bu oran Mısır'da %15,4, Irak'ta %21.4, Fas'ta %14, Tunus'ta %4.3 ve Yemen'de ise %46.6'dır (Worldbank, 2010). Bunun yanı sıra Uluslararası Şeffaflık Örgütü verilerine göre dünyanın en çok yolsuzluk yapılan ülkeleri sıralamasında bölge devletlerinin önemli bir kısmı ilk sıralarda yer almaktadır (Transparency International, 2010). Ayrıca 2008 ekonomik krizinin etkisi ile bölge devletlerinde işsizlik oranı –özellikle genç nüfusta- oldukça yükselmiştir. Bu bağlamda 2010 Dünya Bankası verilerine göre Kuzey Afrika'da genç işsiz oranı %25, Arap devletlerinde ise %21 seviyesindedir. Her iki bölgede de üniversite mezunları işsizlerin %30'unu oluşturmaktadır (Worldbank, 2010a). Ülke bazında bakıldığında ise 2010 yılında Cezayir'de işsizlik oranı %10.2, Fas'ta %10, Tunus'ta % 13, Mısır'da %9, Suriye'de %8.3 ve Libya'da %20.7'dir (Trading Economics, 2010). Krizle birlikte enflasyonun artması ve buna bağlı olarak başta gıda olmak üzere ürün ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesine karşılık halkın alım gücünün düşmesi olayların ikinci önemli nedenidir. Bunun yanı sıra işsizlik ve krizin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemde yönetici kadroların lüks içerisindeki yaşamları da halkın tepki göstermesine neden olmuştur.

Arap Baharı'nın yaşanmasına etki eden bir diğer durum da sosyal durumudur. Gerek Arap, gerekse Kuzey Afrika ülkelerinde nüfus artış hızı oldukça yüksek olmasına karşın devletin artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması, yönetimlerinin devamı için baskı ve şiddeti artırmalarına karşılık temel hak ve

özgürlükleri asgari düzeyde tanımaları, kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın gelişmesi ile bölge halklarının farkındalıklarının artması gibi etkenler bir diğer önemli etkendir.

Gerek yukarıda sayılan etkenler gerekse – varsa – dış etkenler Arap Baharı'nın başlamasına neden olmuştur. Tunus'ta başlayan olaylar kısa sürede Cezayir, Mısır, Yemen, Libya, Suriye başta olmak üzere hemen hemen bütün Arap ve Kuzey Afrika ülkelerinde etkisini göstermiştir. İnsanların demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve ekonomik sorunların giderilmesi gibi nedenlerle meydanlara indiği gösteriler neticesinde Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali, Mısır'da Hüsnü Mübarek, Yemen'de Ali Abdullah Salih ve Libya'da Muammer Kaddafi iktidarlarını kaybetmişlerdir. Suriye'de ise olaylar halen devam etmektedir.

Arap Baharı hareketleri kimi ülkelerde şiddete başvurulmadan veya oldukça düşük yoğunlukta şiddet içerirken kimi ülkelerde ise olaylar uluslararası boyut almış ve dış müdahale gerekmiştir. Bu minvalde iç savaş boyutuna ulaşan çatışmaların yaşandığı Libya'da iktidardan ayrılmak istemeyen Kaddafi'ye karşı BM'nin izni ile NATO askeri harekat düzenlemiş ve Kaddafi iktidarını kaybetmiştir. Suriye'de ise BM Güvenlik Konseyi'nin müdahaleye izin vermemesi ve başta ABD olmak üzere Batı'nın müdahaleye yanaşmaması, bu ülkeye müdahale ihtimalini kısa vadede ortadan kaldırmaktadır.

Yerel bir olayken kısa sürede uluslararası boyut kazanan Arap Baharı beraberinde ABD için önemli fırsatları beraberinde getirmiştir. Bush döneminde izlenen saldırgan politikalar, gerçekleştirilen işgaller ve "İslam karşıtlığı" ABD'nin Ortadoğu'daki imajını oldukça sarsmıştır. Washington'un, bölgenin koşullarından dolayı istikrarsızlık ve güvensizlik yaratması nedeniyle dönüştürülmesi ve değiştirilmesi arzusu da bölge halklarının tepki göstermesine neden olmuştur. Mamafih ılımlı dış politika izleyerek ve İslam'la bir sorunu olmadığı vurgusu yaparak Ortadoğu halklarının sempatisini kazanmaya çalışan Obama, Arap Baharı ile birlikte bölgenin değişmesi için gerekli fırsatı yakalamıştır (Çakmak, 2012: 83).

Bu politika çerçevesinde Obama yönetimi olaylar sırasında ABD için oldukça önemli olan bölge enerji kaynakları ve güvenliğine dair atıfta bulunmamış ve istikrarlı bir şekilde bölge halklarının demokratik isteklerinin karşılanması gerektiğine vurgu yapmış ve pozisyonunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır (Çakmak, 2012: 83). ABD'nin bölge nezdindeki imajını düzelten bir diğer gelişme de askeri müdahale seçeneğini en son yol olarak görmesi ve müdahaleyi tek taraflı aldığı karar yerine uluslararası toplum ve örgütlerin desteğini alarak yapmasıdır. Bu bağlamda Washington, Kaddafi nezdinde Libya halkının güvenliğinin sağlaması için yaptığı bütün diplomatik girişimlere rağmen sonuç alamayınca başta BM Güvenlik Konseyi olmak üzere uluslararası toplumun desteğini alarak askeri operasyonu meşrulaştırmıştır (Çakmak, 2012: 84).

ABD'nin elde ettiği bir diğer önemli avantaj ise bölgede aktif politika izleyen Rusya ve Çin'i tasfiye etme imkânına sahip olmasıdır. Rusya'nın ve Çin'in Ortadoğu'daki varlığı 2000'li yıllardan itibaren hızla artmış ve bölgede oldukça etkili konuma gelmişlerdir. Bilhassa Rusya olmak üzere her iki devletin de bölge ile olan ilişkileri, yapılan yatırımlar ve artan ticaret hacmi özellikle Libya ve Suriye'yle oldukça ilerlemiştir. Rusya'nın ve Çin'in bölgede artan nüfuzu ABD'nin tedirginlik duymasına ve bu devletleri bölgeden çıkarma yollarını aramasına neden olmuştur. Nitekim Arap Baharı ile ABD, Batı'nın desteği ile Kaddafi'yi devirerek Rusya ve Çin'in bu ülkedeki çıkarlarına ciddi darbe indirmiştir (Erşen, 2014: 80) Buna karşın Suriye'de Beşar Esad'ın iktidarını korumaya devam etmesi Rusya'nın Ortadoğu'da ve Akdeniz'de tutunmasını sağlamaktadır.

ABD'nin Arap Baharı ile birlikte elde ettiği bir diğer avantaj da Rusya ve Çin'in iç dinamiklerini harekete geçirme imkânına kavuşmasıdır. Zira her iki ülke içerisinde de önemli sayıda Müslüman halk yaşamakta ve her iki ülke de, yönetimlerin sıkıntılı olduğu Orta Asya devletleri ile komşu durumundadır. Bu bağlamda ABD, bu grupları veya devletleri Arap Baharı'ndan esinlenerek faaliyete geçirebilir. Bunun yanı sıra Çin'i tek parti olan Komünist Parti'nin yönetmesi,

ülkede temel hak ve hürriyetlerin kısıtlı olması ve gelir eşitsizliği bu devleti etkiye açık hale getirmektedir.

Arap Baharı ABD'ye avantaj getirdiği gibi dezavantajlar da getirmektedir. Başta Bahreyn olmak üzere demokrasi talebi ile Şii grupların da meydanlara inmesi Ortadoğu bölgesinde İran'ın nüfuzunu artırma potansiyeline sahiptir. Bu sebepten ötürü ABD, Mısır gösterilerinde halkın demokrasi taleplerinin karşılanması için Mübarek'e baskı yapmasına karşın, Şiilerin demokrasi talepleri ile ayaklandığı ülkelere yönelik herhangi bir tepki göstermeyerek sessiz kalmış ve bu tutum Washington için çelişkili bir durum yaratmıştır. Ayrıca Libya'ya müdahale ederek Kaddafi'nin devrilmesinde rol oynayan ABD'nin, Suriye'deki iç savaşa müdahale etmemesi, bu devletin gücünün sorgulanmasına neden olmaktadır.

2010 yılının sonunda patlak veren Arap Baharı, Ortadoğu'da 2000'li yılların başından beri devam eden sürecin hızlandırmış ve gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu minvalde bölgesel ve küresel sonuçlarından en önemlisi ise bölgedeki tektonik hareketlerin kırılmalara yol açması ve bunun sonucunda bölge haritasının değişmesi ihtimalinin belirmesidir. Arap Baharı ile dini ve etnik grupların kimlikleri etrafında birleşmeleri ve bu kimlikleri üzerinden siyaset yapmaları, bölgedeki çok uluslu/mezhepli ülkeleri tehdit etmektedir. Bunun yanı sıra ülkelerini diktatörlük ile yönetmelerine karşın ülke içerisinde bir denge unsuru olan liderlerin de devrilmeleri söz konusu ülkedeki grupların iç mücadeleye girmesine neden olmaktadır. Nitekim Kaddafi'nin öldürülmesi ile Libya'nın üçe bölünme ihtimali, Suriye'de farklı mezhepler için bağımsızlık senaryolarının ortaya konulması, Suudi Arabistan ve Yemen ile ilgili tasarıların ortaya çıkması vb. gelişmeler Sykes-Picot Antlaşması'nın yüzüncü yılının yaklaştığı bir dönemde Ortadoğu'da sınırların gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Arap Baharı'yla ABD, BOP çerçevesinde Ortadoğu'yu dönüştürme imkânına kavuşmuştur. Başkan Bush döneminde yapılan askeri hareketlerin getirdiği maliyet

ve işgal edilen bölgelerde operasyonlar öncesi vaat edilen dönüşümlerin gerçekleşememesi –demokrasi, insan hakları, kadın hakları vb.- BOP'un uygulanamaz olduğu düşüncesinin yerleşmesine neden olmuştur. Mamafih Arap Baharı ile birlikte bölgedeki fay hatlarının harekete geçmesi, ABD'ye askeri olmayan yöntemlerle bölgeyi dönüştürebilmesine imkân tanımıştır.

4. YENİ ŞARK MESELESİ VE ABD

4.1.Yeni Şark Meselesi, ABD ve Ortadoğu'nun Dönüşümü

20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yeni bir Şark Meselesi de ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte ABD-SSCB ittifakı da sona ermiştir. Tarafların birbirinden farklı emelleri, gereksinimleri, tarihleri, egemen kurumları ve ideolojilerinin olması (McMahon, 2003/2013: 14) yaklaşık yarım asır süren ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan gerilim döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönem zarfında taraflar ekonomik, ideolojik, askeri, siyasi, jeopolitik vb. alanlarda rekabet içerisine girmişler ve söz konusu rekabetten SSCB'nin dağılması üzerine ABD galip çıkmıştır.

Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB rekabetinin yaşandığı alanlardan biri de tarihi Şark Meselesi'nin cereyan ettiği Doğu Avrupa[38] ve Ortadoğu olmuştur. 1812 yılında Napoleon'un ve her iki dünya savaşında Almanya'nın Doğu Avrupa üzerinden kendisine saldırdığını ve ülkesinin güvenliği için Doğu Avrupa'da Sovyet yanlısı yönetimlerin kurulması ve ülkenin sınırlarının 1917 devrimi öncesindeki sınırlara kadar genişletilmesi gerektiğini savunan Stalin'in bu fikrine savaş esnasında sıcak yaklaşan ABD'nin savaştan sonra karşı çıkması taraflar arasındaki ilişkileri germiştir (McMahon, 2003/2013: 21-22). Savaşın sona ermesi ile birlikte SSCB'nin Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesinin yanı sıra, savaşın getirdiği yıkımdan faydalanarak özellikle İtalya başta olmak üzere Avrupa'da komünizm propagandası yapması ve komünist partilere verdiği destek, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Akdeniz'e; İran üzerinden Basra Körfezi'ne ve Ortadoğu'ya nüfuz etme tasarısı Washington'un Moskova'yı tehdit olarak algılamasına neden olmuştur.

[38] Yeni Şark Meselesi'nde ABD ve SSCB arasındaki rekabet sahası, tarihi Şark Meselesi'nden daha geniş alanda cereyan etmiştir. Bununla birlikte Şark Meselesi'nin ikinci aktörü Rusya Çarlığı'nın Polonya üzerindeki tasarılarının dönemin büyük devletleri arasında mücadeleye neden olması ve bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarının yanı sıra Doğu Avrupa'nın bir kısmında da sorunun yaşanması sebebiyle Doğu Avrupa yeni Şark Meselesi çerçevesinde ele alınmıştır.

Buradan hareketle *"Yeni Şark Meselesi ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki nüfuzunu ortadan kaldırma, Ortadoğu'daki etkinliğini sona erdirerek Sovyetler Birliği'ni makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir"* şeklinde tanımlanabilir. Yapılan bu tanımlamadan hareketle Şark Meselesi'ne "yeni" sıfatını ekleten şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

- 1815-1923 yılları arasında cereyan eden Tarihi Şark Meselesi'nde ana aktör Osmanlı İmparatorluğu ve imparatorluğun toprakları olmuştur. Bu çerçevede dönemin büyük güçleri Osmanlı İmparatorluğu üzerinden rekabete girmişler ve sorunun gizli öznesi Rusya Çarlığı meselede ikinci planda kalmıştır. Yeni Şark Meselesi'nde ise coğrafya hemen hemen aynı olmakla birlikte sorunun tek aktörü SSCB olmuştur.
- 1815-1923 yılları arasında çok sayıda aktör aktif rol oynamıştır. Bu bağlamda İngiltere, Fransa, Rusya Çarlığı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında rekabet yaşanmıştır. Buna karşın yeni meselede sadece ABD ve SSCB rol oynamıştır.
- Tarihi Şark Meselesi çerçevesinde vuku bulan olaylar jeopolitik, ekonomik, güvenlik vb. kavramlar etrafında gerçekleşmiştir. Buna karşın Yeni Şark Meselesi'nde ideolojik rekabet de oldukça önemli rol oynamıştır.
- Bir diğer farklılık da alınan konuma ilişkindir. Bu bağlamda Rusya Çarlığı, sıcak denizlere çıkabilmek için Doğu Avrupa'da, Kafkaslarda ve Ortadoğu'da kendisine uygun konum oluşturmaya ve ifade edilen bölgelere yerleşmeye çalışmıştır. Buna karşın SSCB, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Doğu Avrupa ve Kafkasya'ya yerleşmiş; Ortadoğu'da ise önemli nüfuz edinmiştir. Soğuk Savaş boyunca Moskova, bu bölgelerdeki nüfuzunu korumak ve artırmak için çaba göstermiştir. Buradan hareketle tarihi Şark Meselesi'nde Rusya Çarlığı ifade edilen bölgelere yerleşmek için, SSCB ise nüfuzunu korumak ve uygun fırsatın olması halinde nüfuzunu artırmak için mücadele etmiştir.

Şekil 4.1. Soğuk Savaş dönemi rekabet alanları

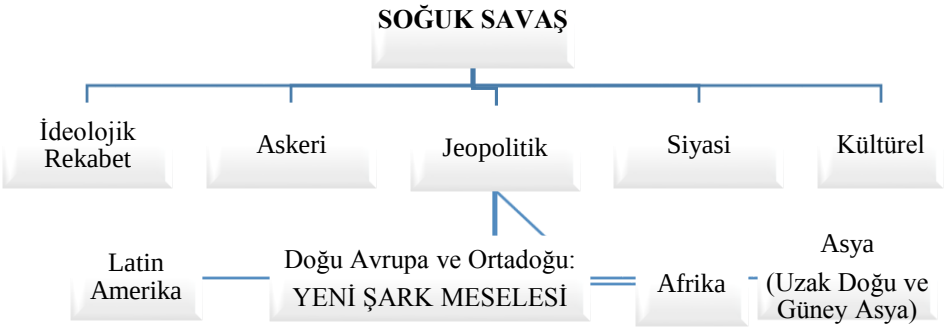

1945-1991 yılları arasında devam eden Yeni Şark Meselesi çerçevesinde ABD, 1940'lı yılların sonunda Avrupa'da komünizmin yayılmasının önüne geçmiş ve 1949 yılında NATO'nun kurulması ile de bölgenin güvenliğini önemli ölçüde sağlamıştır. SSCB'nin etkinliğini azaltmak ve yayılmasını engellemek için de çevreleme politikası takip etmiş ve bu bağlamda gerek çok taraflı –Türkiye, Irak, İran, Pakistan: Bağdat Paktı veya sonraki adı ile CENTO; NATO, Güney Asya'da SEATO – gerekse ikili antlaşmalarla – Güney Kore ve Japonya – SSCB'yi çevrelemeye çalışmıştır (İlhan, 2003: 128).

Yeni Şark Meselesi'nin aktörü olan SSCB'nin 1991 yılında dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD Doğu Avrupa ve jeopolitik ödülü olan Ortadoğu'yu şekillendirme olanağına kavuşmuştur. Bu minvalde ABD, ilk adımını bağımsızlıklarını kazanan Doğu Avrupa ülkelerini Batı'ya eklemleyerek gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin kontrolünde bulunan veya komünizm ile yönetilen Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Arnavutluk ve Hırvatistan NATO üyesi olmuştur. Arnavutluk haricindeki diğer

devletler aynı zamanda AB üyesi de olarak Batı'ya ve batılı değerlere – demokrasi, serbest pazar vb. – eklemlenmiş, ABD için başta silah firmalarına olmak üzere-yeni bir pazar haline gelmiş ve Rusya karşısında ABD'ye önemli stratejik avantajlar getirmiştir.

ABD için en önemli stratejik ödül ise hiç şüphesiz ki Ortadoğu'dur. Başkan Franklin Delano Roosevelt'in 1945 yılında İbn Suud ile yaptığı görüşme ile günümüzdeki ifade şekli ile "Büyük Ortadoğu Projesi" olarak adlandırılabilecek olan Ortadoğu stratejisinin ana hatlarının ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan topraklarında petrolün bulunması ve ABD'nin kendi kaynaklarının yeterli olmayacağının farkına varması, Amerikan ordusunun Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa kontrolü altında olmayan bir Ortadoğu ülkesinde üs talep etmesi ve İbn Suud'un, Filistin meselesinin çözümünde etkin olabileceği düşüncesi ile görüşme gerçekleştirilmiştir (Lippman, 2005: 3). Görüşmeden kısa bir süre sonra Filistin'de, İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayarak bölgedeki ilk değişikliği meydana getiren ABD (Armaoğlu, 1991), ilerleyen süreçte bölgeye girmeye başlamıştır. Bu minvalde Soğuk Savaş periyoduna denk gelen ilk aşamada ABD, Truman ve Eisenhower doktrinleri ile Ortadoğu'ya girmiş, ikinci aşamasında bölgeyi nüfuz alanı haline getirmeye çalışmış ve nitekim Carter Doktrini ile bu gayesine de ulaştığını göstermiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Washington yönetimi, Moskova'nın bölgedeki etkinliğini sınırlamak için de mücadele etmiştir. Nitekim 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a girmesi ile aleyhine dönen güç dengesini düzeltmek ve SSCB'nin güneye inmesini engellemek için Afgan mücahitlere yoğun destek vermiştir (Gray, 2003/2004).

Üçüncü aşama ise bölgenin ABD çıkarlarına göre yeniden dizayn edilmesi aşamasıdır. Bu aşama çerçevesinde ABD'nin sınır ve rejim değişikliği ön gördüğü ülkelerde de değişim başlamış; Sudan ikiye bölünmüş, Arap Baharı ile Libya, Mısır, Tunus ve Yemen'de ise rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Ayrıca, Arap Baharı'nın harekete geçirdiği fay hatları ilerleyen dönemde ABD'nin bölgeyi dönüştürebilmesi için gerekli olan enerjiyi de ortaya çıkarmıştır.

Fotoğraf 4.1: Kral İbn Suud ve Roosevelt

Kaynak: Al Jazeera.

Şekil 4.2: ABD'nin genel Ortadoğu stratejisi ve aşamaları

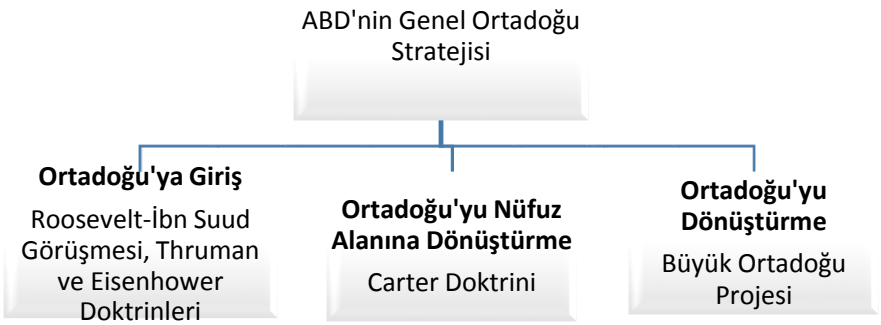

4.2.ABD'nin Fırsatları

Arap Baharı ile birlikte bölge halklarının, istemeleri halinde kendilerini yöneten rejimleri devirebileceğinin farkına varmaları ve kimliklerine daha fazla sahip çıkmaları, sınırları içerisinde farklı etnik ve mezhep grupları barındıran

ülkeler için oldukça ciddi sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir. Bu durum aynı zamanda Büyük Ortadoğu'nun haritasını yeniden çizmek isteyen ABD için de oldukça önemli bir fırsat sunmaktadır. Nitekim Arap Baharı öncesi ve esnasında Amerikan basınına yansıyan yeni Ortadoğu haritaları da ABD'nin bu fırsattan yararlanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda ABD'nin öncelikle Irak, Libya, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen'de değişim için yoğunlaşma ihtimali yüksektir. Fakat söz konusu dönüşümü ABD'nin, 1919 Paris Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'nın yaptığı gibi masa başında ve doğrudan doğruya güç kullanarak gerçekleştirmesi günümüz koşullarında oldukça zor uygulanabilecek bir girişimdir ve ABD'yi bölgede zor durumda bırakabilecek potansiyeldedir. Bunun yerine ABD'nin, bölgenin iç dinamiklerini kullanarak bölgeyi çıkarları çerçevesinde dönüştürmeye çalışması daha uygulanabilir görülmektedir.

4.2.1. Libya

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yapılan düzenlemeler ile Trablusgarp, Hums, Cebel-i Garzi ve Fizan sancaklarından oluşan Trablusgarp Vilayeti ve doğrudan İstanbul'a bağlı olan Bingazi müstakil sancağından oluşan (Tandoğan, 2013: 12) Libya, İtalyanların yaptığı düzenlemeler ile günümüzdeki şeklini almıştır. Bu bağlamda İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıcı etkiden dolayı 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden Trablus Cumhuriyeti'ni tanımak zorunda kalmıştır. Mamafih Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Roma gücünü yeniden toparlayınca bu cumhuriyete son vermiş, kendi çıkarları çerçevesinde Bingazi ve diğer bölgeleri birleştirerek 1934 yılında Libya Devleti'ni kurmuştur (Lewis, 1995/2009: 430). İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Libya İngilizlerin kontrolüne girmiş ve savaştan sonra geri çekilmek koşulu ile Bingazi İngiliz, Trablus Amerikan ve Fizan da Fransız kontrolü altına girmiştir. Büyük devletlerin kontrolünün sona ermesi ile 1951 yılında üç bölgeyi bir araya getiren Libya Birleşik Krallığı kurulmuştur (Nazemroaya, 2011). Krallık, 1969 yılında Kaddafi'nin yaptığı askeri darbeye kadar ayakta kalmış ve bu darbe ile Libya Arap

Cumhuriyeti kurulmuş ve Kaddafi Arap Baharı'na kadar devletin başkanlığını yürütmüştür.

Libya, merkezi Bingazi olan Sirenayka, merkezi Trablus olan Tripoli ve Fizan eyaletlerinden oluşan bir devlettir. Bununla birlikte ismi zikredilen bu üç bölge, tarih boyunca ayrıştırıcı özellikleri ve eğilimleri olan bölgeler olagelmiştir. Bu bağlamda Sirenayka siyasi olarak Mısır'a, Tripoli Fas, Tunus ve Cezayir'e ve Fizan ise Sahel bölgesine bağlıdır (Yaşar, 2013: 92). Bunun yanı sıra siyasi olarak ayrışmanın yanı sıra her üç bölgede de farklı kabilelerin yaşaması, bölgeler arası rekabetin ve ayrışmanın artmasına neden olmuştur (Yaşar, 2013: 93).

Harita 4.1: Libya kabile haritası

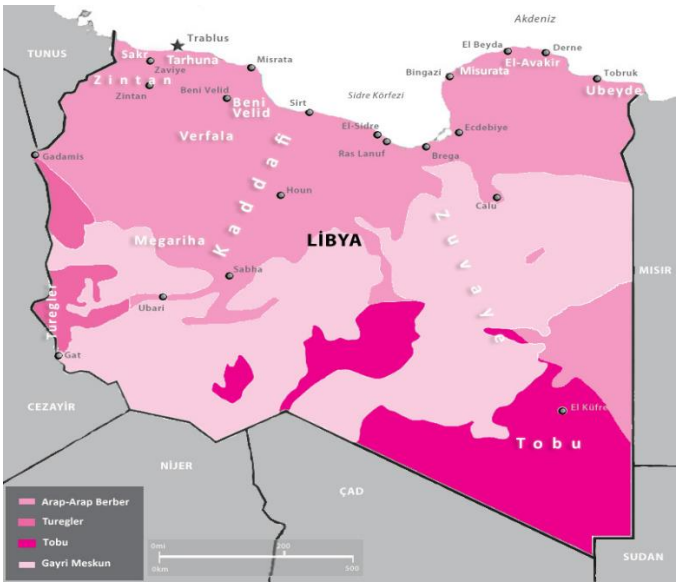

Kaynak: (Bölme vd. 2011: 7).

1969 yılında gerçekleştirdiği darbe ile iktidara gelen Kaddafi, izlediği politikalar ile kabileler arası dengeyi sağlayarak iktidarını sürdürebilmiştir (Bölme vd. 2011). Mamafih Arap Baharı'yla Kaddafi karşıtları ile rejim iç çatışmanın yaşanması ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi NATO'nun insani

gerekçelerle Libya'ya müdahale etmesine ve Kaddafi'nin iktidardan indirilmesine neden olmuştur.

Kaddafi'nin iktidardan indirilmesi ile kaybolan otorite Libya'da kabileler arasında iktidarı ele geçirme, petrol kaynaklarını kontrol etme ve petrol gelirlerini paylaşma mücadelesine dönüşmüştür. Bunun yanı sıra Libya ordusunun etkisini yitirmesine karşılık silahlı milis kuvvetlerinin ortaya çıkması ve bu kuvvetlerin Libya'nın önemli bir bölümünü kontrol ediyor olması, Kaddafi sonrası dönemde devletin yönetim merkezinin Bingazi mi yoksa Trablus mu olmalı tartışması ve rakip kabilelerin merkezi kendi bölgelerinde istemeleri ülkenin bütünlüğünü tehdit etmiştir. Nitekim 2012 yılında gerçekleştirilen bir toplantı ile Sirenayka Bölgesi'nin özerkliği ilan edilmiştir. Bölünme ihtimalini artıran bir diğer gelişme de ülkede aynı anda iki tane hükümetin ve parlamentonun olmasıdır. Bu minvalde güvenlik gerekçesi ile Abdullah es-Seni Sirenayka Bölgesi'ndeki Tobruk'a taşınan yönetimden güvenoyu alarak Libya Hükümeti'ni kurmayı beklerken, Ömer el-Hasi ise 2 Eylül 2014'te Trablus'ta güven oyu alarak Libya Hükümeti'ni kurmuştur.

Libya'da yaşanan gelişmeler, bu devletin ülkesel bütünlüğünü korumasını güçleştirmekte ve üç yeni devletin ortaya çıkması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kabileler ve bölgeler arasında tarihi ayrılığın olduğu ülkede, başta ABD olmak üzere Libya'ya müdahale eden ülkelerin ülke içerisindeki siyasi grupları uzlaştırmak için çaba sarf etmemeleri, iki farklı yönetime ses çıkarmamaları ve bölünmeyi engelleyecek önlemleri almamaları/alamamaları bu devletlerin Libya'ya istikrarın gelebilmesi için ülkenin bölünmesine göz yumacakları sonucunu doğurmaktadır.

Harita 4.2: Parçalanmış Libya

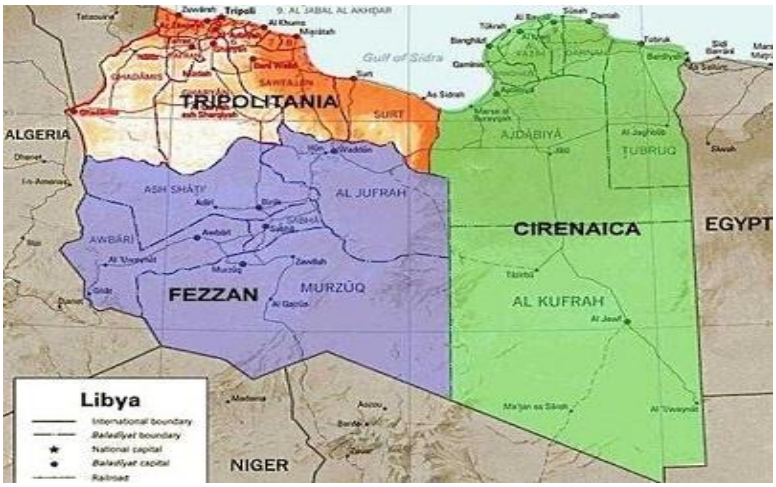

Kaynak: (Nazemroaya, 2011).

BOP'da dönüştürülmesi düşünülen ülkelerden biri olan Libya, yapılan müdahale ile birlikte dönüştürülmeye başlamış[39] ve ABD bölgede önemli avantajlar elde etmiştir. Bu minvalde ABD, askeri müdahaleye tepkisiz kalan ve Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında Libya ile önemli ilişkiler geliştiren Rusya'nın bu ülkedeki varlığını önemli ölçüde sonlandırmıştır. Ayrıca son dönemde Afrika ile önemli ilişkiler geliştiren ve bu kapsamda Kaddafi rejimiyle de yoğun ekonomik ilişkiler içerisine giren ve ihtiyaç duyduğu petrolün %11'ini Libya'dan ithal eden Çin'in (Sotloff, 2012) de etkisi önemli ölçüde azaltılmıştır. Bunların yanı sıra Libya ekonomisi batıya açılmış ve batılı petrol şirketleri için Libya'da önemli bir pazar oluşmuştur.

[39] ABD'nin Libya'yı dönüştürmek istemesindeki bir diğer etken de Kaddafi'nin petrolü dolar yerine Euro veya dinarla satılmasındaki yönündeki iddialardır. Bu bağlamda Saddam Hüseyin'in petrolü Euro olarak satmasına destek veren Kaddafi bir adım daha ileri giderek dolar ve Euro yerine kullanılabilecek altın dinarı Arap ve Afrika ülkelerinin ortak parası haline getirmek istemiştir. Söz konusu iddiaların gerçek olması halinde petrol ticaretinde dolar yerine alternatif para türlerinin kullanılması ve doların rezerv para olma özelliğinin kaybetmeye başlaması ABD'nin küresel hakimiyetini sarsıcı etki yaratacaktır. Söz konusu durumun önüne geçmek için ABD, Kaddafi'yi devirerek doların hakimiyetini korumaya çalışmıştır. (Kılıç, 2012), (Swanson, 2011)

4.2.2. Suudi Arabistan

Ortadoğu'nun en kurak bölgelerinden biri olup çöllerle kaplı olan Suudi Arabistan'ın kaderi 1938 yılının ortalarında ülkede petrolün keşfedilmesi ile değişmeye başlamış (Yergin, 1991/1999: 345) ve ülke günümüzde dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %16'sına sahip olan ve en çok petrol üreten ülke konumuna gelmiştir (EİA, 2014: 1). Bu konumu Suudi Arabistan'ın petrolden elde ettiği gelire de yansımış ve 2012 yılında petrol ihracından yaklaşık 340 milyar dolar gelir elde etmiştir ("Suudi Arabistan", 2013). Yüksek petrol geliri Riyad'ı, Ortadoğu'da önemli bir aktör ve bölge politikasını etkileyebilecek bir konuma getirmiştir. Bu bağlamda Riyad, özellikle İran'ın bölgede nüfuz kazanmasının önüne geçmek için çaba sarf etmektedir. Zira ülkesi içerisinde %10-15 oranında Şii nüfusu barındırması (CIA, 2014), İran'ın Basra Körfezi'ndeki ve Hürmüz Boğazı üzerindeki etkisi ve nükleer programı vb. gelişmeleri kendisine yönelik tehlike unsuru olarak gören Riyad, İran'a karşı bölge ve bölge dışı aktörlerle ilişkiler kurmaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan özellikle ABD ile olan ilişkilerine önem vermiş ve taraflar arasında günümüze kadar süren iyi ilişkiler geliştirilmiştir.

1945 yılında ABD Başkanı Roosevelt ile Suudi Arabistan Kralı İbn Suud arasında gerçekleşen görüşmeden sonra kurulan ABD-Suudi Arabistan ittifakı son döneme kadar genel olarak olumlu seyretmiştir. Her ne kadar Arap-İsrail Savaşları ve Petrol Krizi döneminde taraflar arasında soğukluk yaşanmış olsa dahi, bu soğukluk ilişkileri kopma noktasına getirmemiştir. Bunda özellikle 1979 İran Devrimi ile birlikte İran'ın izlediği Şii politikası, 1990'lı yıllarda Saddam Hüseyin'den algıladığı tehdit ve güvenliğin sağlanması Suudi Arabistan'ı ABD'ye; gerek ihtiyaç duyduğu petrolün 2013 yılında %17,2'sini bu ülkeden karşılaması (EIA, 2013) gerekse Ortadoğu'da önemli bir üs olarak bu ülkeyi kullanması ve Ortadoğu'daki gelişmeleri Suudi Arabistan'ın etkileyebilme/yönlendirebilme etkisi ve ekonomisini finanse eden Suudi kaynakları nedeniyle Washington'u Riyad'a bağlamaktadır.

Her ne kadar ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler genel olarak olumlu seyretse de taraflar arasında son dönemde önemli sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda 11 Eylül 2001'de saldırıları gerçekleştiren teröristlerin önemli bir kısmının Suudi vatandaşı olması, İran'ın Ortadoğu'da Şii hilalini güçlendirmesi, Tahran'ın Irak'ta da nüfuzunu artırması ve Suudi Arabistan'ın kuzeyinde de Şii tehdidinin belirmesine karşılık ABD'nin önlem almaması ve hatta İran ile ilişkilerini yumuşatması; ABD'nin Suriye karşısında izlediği yumuşak politika (Kardaş, 2014), ABD'nin kaya gazı devrimi ile dünyanın en önemli enerji tedarikçisi konumuna gelme ihtimali ve 2030 yılında enerjide kendi kendine yeterli hale gelebilecek (BP, 2013) olmasının sonucu olarak başta Suudi Arabistan olmak üzere dışa bağımlılığın ortadan kalkması, buna karşın Citigroup'un raporuna göre 2030 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan'ın iç tüketimini karşılayamaması nedeniyle petrol ithal eden ülke konumuna gelebilecek olması (Daya & Baltaji, 2012), demokrasi ve insan haklarına sıkça vurgu yapan ve dış politika unsuru olarak kullanan ABD'nin mutlak krallıkla yönetilen ve insan haklarının göz ardı edildiği Suudi Arabistan'la ilişkilerinin ifade edilen politikası ile çelişmesi ve bu duruma getirilen eleştiriler taraflar arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir.

ABD – Suudi Arabistan ilişkilerini etkileyen bir diğer gelişme de Arap Baharı olmuştur. Olayların patlak verdiği ilk günlerde İran'ın etkisinin artabileceği endişesiyle güvenlik kaygısı duyan Suudi Arabistan, 60 milyar dolarlık ABD tarihinin en büyük silah alım antlaşmasını imzalamıştır (Black, 2010). Bununla birlikte Washington'un halk devrimi ile devrilen diktatörlerin –ki ABD'nin en önemli müttefiklerinden biri olan Hüsnü Mübarek de devrilen liderler arasındadır – yerine gelen liderleri kısa sürede tanıması, monarşi ile yönetilen Riyad'da endişeye neden olmuştur. Bunun yanı sıra Suriye konusunda izlenen politika da Suudileri endişelendirmiştir. Nitekim bu endişeden dolayı Riyad, General Sisi'nin yaptığı darbe ile Mursi'yi iktidardan indirmesine ilk destek verenlerden olmuş ve ABD'nin mali yardımları kestiği Sisi'ye mali yardım yapmış, Suriye'de ise rejime karşı mücadele eden El Kaide'ye dahil olmak üzere örgütlere/gruplara destek sağlamış ve

bu durum Riyad-Washington ilişkilerinde "benzersiz bir kopuş" yaşanmasına neden olmuştur (Engdahl, 2013).

Taraflar arasında yaşanan sıkıntılar beraberinde Suudi Arabistan'ı bölen haritaların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın içyapısı ve ABD'nin politikaları ile çelişen politikaları bu ülkenin bölünmesini kolaylaştırabilir.

Suud ailesi tarafından monarşi ile yönetilen ve çoğu Arap ülkesinde olduğu gibi kabileciliğin güçlü olduğu Suudi Arabistan'da yeni kralın kim ve hangi kabileden olacağı sorunu ülkeyi bölebilecek potansiyele sahiptir. Zira kabileler arasında hassas bir dengenin olduğu Suudi Arabistan'da özellikle Sudairy ve Şammar kabileleri olmak üzere kabileler arasındaki rekabet ve iktidardan daha fazla pay alma isteği ülkede istikrarsızlığa ve bölünmeye yol açabilir (Ayhan, 2011: 6). Bunun yanı sıra Abdülaziz El Suud'un torunları arasında kral olmak için yaşanacak çekişme de bölünmeyi tetikleyebilir. Bir diğer sorunlu konu ise ülkedeki mezhep farklılığıdır. Ülke yönetimi Selefi/Vehhabi mezhebinde olmakla birlikte ülke nüfusunun yaklaşık %10-15'i Şii'dir ve Şiiliğin birer kolları olan Caferiler Ahsa (Hasa)'da, İsmaililier ise Asir bölgesinde çoğunluktadır. Şiilerin yanı sıra ülkede Selefi/Vehabi inancı ile anlaşamayan Sünni mezhebinin alt kolları olan Maliki ve Şafi mezheplerine mensup gruplar da bulunmaktadır (Ayhan, 2011: 8). Bu durum Suudi Arabistan'da potansiyel bir mezhep çatışmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim 1980'li yıllarda ve Arap Baharı sürecinde ülkedeki Şiiler protesto gösterilerinde bulunmuş ve fakat Suud yönetimi protestoları sert bir şekilde bastırmıştır. Ayrıca Suud yönetiminin sınır komşusu olan Bahreyn'deki ayaklanmaları da bastırması Şiilerden duyduğu endişeyi göstermektedir. Şiilerin yanı sıra Selefilerden/Vehhabilerden rahatsız olan Sünniler de örgütlenmeye başlamış ve bu durum ülkede Sünni ayaklanmasını da ihtimal dahiline getirmiştir (Ayhan, 2011: 4). Bu minvalde Suudi yönetiminin özellikle Şiiler üzerinde uyguladıkları yoğun baskı ve ayrımcılıklar ilerleyen süreçte Şiilerin ayaklanmasına neden olabilir.

Suudi Arabistan'ı bölebilecek bir diğer gelişme de petrol satışında yüz milyarlarca dolar gelir elde eden ülkedeki işsizlik ve yoksulluktur. Ülke nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturan 15-24 yaş aralığındaki gençlerin 2012 IMF verilerine göre %30'una (IMF, 2013) yakınının işsiz olmasına ve Suudi makamlarının bilgi vermekten çekinmesine karşılık yapılan araştırmalara göre 2 ile 4 milyon kişinin yoksulluk sınırının altında yaşamasına karşılık (Sullivan, 2013) Twitter'ın yoğun olarak kullanıldığı –yaklaşık olarak 2.9 milyon kişi aktif olarak kullanmaktadır ve bu sayı ülke nüfusunun %10'undan fazladır – ülkede Twitter vasıtasıyla kraliyet ailesinin yolsuzluklarının ve lüks yaşamının ortaya dökülmesi halkın tepkisini artırmaktadır (Worth, 2012). Nitekim Arap Baharı ile Suudi Arabistan'da meydana gelen olaylar ülkenin Şii nüfusun yoğun olmadığı güneybatısında başlamış ve halk uğradıkları sel felaketinden dolayı yönetimi sorumlu tutarak protesto gösterilerinde bulunmuş, Şiiler ise bu protesto dalgasından sonra gösterilere başlamıştır.

Suudi Arabistan'ı bölme potansiyeline sahip bir diğer faktör de ülkenin yönetim şeklidir. Mutlak monarşi ile yönetilen ve Freedom House'nin 2013 verilerine göre (Freedom House, 2013) temel hak ve hürriyetlerin en kısıtlı olduğu 7 ülkeden biri olan Suudi Arabistan'da özellikle kadınların olmak üzere halkın temel hak ve hürriyetlerden dahi yoksun olmaları ülkede sosyal patlamaların yaşanmasına neden olabilir.

Suud yönetiminin temel hak ve hürriyetleri dahi kısıtlayan yönetimi ABD'de de rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Bu minvalde Ortadoğu'da demokrasi ve insan haklarının gelişmesini savunan Washington'un Suudi Arabistan ile olan yoğun ilişkileri, ABD'nin Ortadoğu politikası ile çelişki göstermekte ve bu devletin inanılırlığını zedelemektedir. Öyle ki ifade edilen durum ABD içerisinde de eleştiri konusu olmaya başlamış ve Obama yönetimine karşı muhalif sesler yükselmiştir (Lync, 2013). Gerek Ortadoğu'dan gerekse ülke içerisinden gelen bu tepkiler, bölgede imajını düzeltmek ve etkisini artırmak isteyen Washington'un Suudi Arabistan'da iktidar değişikliğine veya sınır değişikliklerine tepkisiz kalmasına neden olabilir.

ABD'nin Suudi Arabistan'dan vazgeçmesine neden olabilecek bir diğer gelişme de şeriat ile yönetilen bu ülkenin radikalizmi körüklemesi ve terörizmi finanse etmesidir. Bu bağlamda Usame Bin Ladin'in ve 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren teröristlerin 15'inin Suudi vatandaşı olması, Wikileaks belgelerinde Suud yönetiminin terörü finanse eden devlet olarak ortaya çıkması (Walsh, 2010) Selefi/Vehhabi inancının başta Ortadoğu olmak üzere radikalizmi körüklemesi ve IŞİD başta olmak üzere radikal gruplara esin kaynağı olması terörizmi en önemli tehdit unsurlarından biri olarak gören ABD yönetiminin Suudi Arabistan'a olan yaklaşımını değiştirebilir.

ABD'nin Suudi Arabistan'dan vazgeçmesini kolaylaştırabilecek bir diğer gelişme de bu ülkenin enerjide olan dışa bağımlılığının sona erecek olmasıdır. Bu bağlamda kaya gazı devrimi ile enerjide devrim gerçekleştiren ABD'nin net ithalatçı konumundan net ihracatçı konumuna gelecek olması ve 41 yıl aradan sonra petrol ihraç etmeye başlaması, Washington'un Suudi Arabistan'a olan bağımlılığını azaltacaktır. Bu durumun gerçekleşmesi halinde ABD, petrol fiyatlarının belirlenmesinde önemli rol oynayan Suudi Arabistan'ın bölünmesine ve kaynakların yeni devletler arasında paylaşılmasına göz yumarak bu devletin fiyatların belirlenmesindeki etkisini azaltabilir (Ertürk, 2012).

Harita 4.3: Muhtemel bölünmüş Suudi Arabistan haritası

4.2.3. Yemen

Arap Yarımadası'nın güneybatısında yer alan, konumu itibariyle uluslararası ticaret için oldukça önemli olan Süveyş Kanalı'nın ve bunun neticesi olarak Akdeniz'in ve Hint Okyanusu'nun girişini oluşturan/kontrol eden ve Afrika ve Arap yarımadasına nüfuz etme imkânı tanıyan Yemen, uluslararası ilişkilerin gündemin ilk sıralarında yer alan devletlerden biridir. Bunda ülkenin stratejik öneminden dolayı büyük güçlerin nüfuz mücadelesi içerisine girmesinin etkisi olduğu gibi ülkenin bölünüp yeniden birleşmesi, uluslararası sistemi etkileyebilen iç savaşlarının etkisi ve uluslararası terörizmle adının anılmasının da etkisi büyüktür.

Kabile hayatının güçlü olduğu, halkın %99'unu Müslüman, Müslümanların da tahmini olarak %65'ini Sünnilerin ve %34'ünü Şiilerin oluşturduğu Yemen'de (CIA, 2014a) mezhep farklılıkları ve kabileler arası rekabet ülkede önemli sorunlara neden olmuştur. Bu bağlamda Kuzey Yemen'de 1948 yılında Şiiler ile Sünniler arasında başlayan çatışmalar, 1962 yılında gerçekleşen askeri darbe ve bunun neticesinde monarşinin sona erdirilerek cumhuriyet rejimine geçilmesi ile başlayan iç savaşa dönüşmüş, kısa sürede SSCB-ABD gibi küresel güçler ile bölgesel aktörlerin mücadelesi haline gelmiş ve 1970 yılında sona ermiştir (Yılmaz, 2009: 149). Kuzey Yemen'de bu gelişmelerin yaşandığı dönemde İngiltere'ye bağlı Güney Yemen'de ise bağımsızlık mücadelesi başlamış ve 1970 yılında bağımsızlığını elde etmiştir (Armaoğlu, 2007b: 699). Her iki tarafın da bağımsızlığını elde etmesi, taraflar arasında Yemen'in bütünlüğünün sağlanması fikrinin beraberinde getirmiş ve 1990'a kadar süren gerek politik gerekse askeri mücadelenin akabinde iki ülke Yemen Cumhuriyeti adı altında birleşmiştir (Yılmaz, 2009: 154).

Birleşmeden sonra da suların durulmadığı, işsizliğin, yolsuzluğun ve yoksulluğun yüksek olduğu Yemen'de, 2000'li yıllar boyunca halk arasında yaşanan kaynaşma Arap Baharı ile birlikte kitlesel bir harekete dönüşmüş ve hareket, 1978 yılından beri iktidarda olan Ali Abdullah Salih Kasım'ın 2011'de

görevinden istifa etmesi ile sonuçlanmış ve Abdurabbuh Mansur Hadi geçici olarak cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Mamafih ülkede aşiretler arası rekabetin yeniden nüksetmesi ve Şii—Sünni mücadelesinin alevlenmesi ülkenin tekrar bölünmesi ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda geçici cumhurbaşkanı Hadi tarafından kurulan Ulusal Diyalog Konferansı'ndan Şubat 2014'te yapılan görüşmelerde ülkenin kuzeyde dört güneyde iki olmak üzere altı eyalete bölünmesi kararı çıkmış mamafih ayrılıkçı Güney Hareketi bu kararı kabul etmemiştir ("Yemen Bölünüyor", 2014). Bu tarihten sonra ise ülke içerisinde kabileler arasındaki mücadele iç çatışma noktasına gelmiş ve eyaletlere ayrılması düşünülen ülkenin parçalanma ihtimali kuvvetlenmiştir.

Aden Körfezi'nin kıyısında yer alan ve bu özelliği ile Akdeniz'in ve Hint Okyanusu'nun kapısı niteliğinde olan Yemen, ABD için oldukça stratejik önemde bir ülkedir. Bu ülkede çıkması muhtemel bir iç savaş, ülkenin konumu gereği başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap Yarımadası'nı ve günlük üç milyon varil petrolün taşındığı uluslararası deniz yollarının güvenliğini tehlikeye düşürme potansiyeline sahiptir (Lister, 2011). Yemen'de yaşanacak iç çatışma bu ülke ile tarihi sorunları olan başta Suudi Arabistan olmak üzere –Yemen'deki Hutsi Kabilesi ile sıkı sık karşı karşıya gelmekte ve sıcak çatışmalar yaşanmaktadır – bölge devletlerinin de iç savaşa müdahil olmasına neden olabilir ve bu durum gerek bölgedeki dengeleri gerekse petrol güvenliğini tehlikeye düşürebilir. Bunların yanı sıra ülke ABD'nin tehdit algısında ilk sıralarda yer alan El Kaide için de önemli bir merkezdir. Zira ABD'ye karşı ilk El Kaide eylemi 1992 yılında Yemen'de gerçekleşmiş ve yine 2000 yılında ABD donanmasına karşı önemli bir saldırı yapılmıştır (Gürbüz, 2008: 135). Ayrıca ülke, başta El Kaide militanları olmak üzere radikal İslami gruplar için önemli bir sığınak ve eğitim merkezi haline gelmiş ve ABD bu durumu kendi ulusal güvenliği için tehdit olarak nitelendirerek bu ülkedeki terör kamplarına karşı zaman zaman hava saldırıları gerçekleştirmiştir.

Yemen'de çıkması muhtemel olası bir iç savaş ABD'nin bölgedeki çıkarlarını doğrudan etkileyecek potansiyele sahiptir. Bu minvalde Washington yönetimi,

mezhepsel güdülerle hareket eden aşiretler arasında iktidarın kontrolü mücadelesinin iç savaşa dönüşmemesi için bu ülkenin bölünmesini destekleyebilir. Zira ülkenin, tarafların uzlaşısı üzerine eyaletlere bölünmesi veya Kuzey ve Güney olarak tekrar ikiye/üçe ayrılması halinde taraflar arasında bir iç savaşın önüne geçilebilir. Bunun neticesinde bölgede istikrarın sağlanması ile ABD hem ulusal güvenliğini tehdit eden El Kaide ve radikal grupların etkinlik kazanmasının önüne geçebilir hem de Yemen'de başlayan sorunun gerek petrol sevkiyatını gerekse Ortadoğu'yu etkilemesini önleyebilir.

Harita 4.4: Bölünmüş Yemen

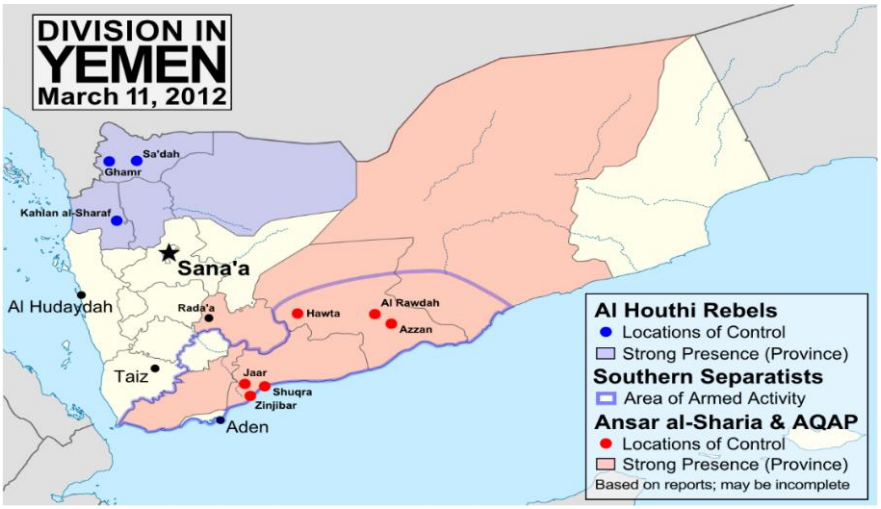

Kaynak: (Blazingcatfur, 2014).

4.2.4. Irak

Uyguladığı mutlak otorite, BAAS geleneğinin/Saddam Hüseyin'in mezhebe dayalı olmayan seküler politikaları ile istikrarlı bir şekilde yönetilen Irak (Beşiroğlu, 2014), Saddam Hüseyin'in iktidardan indirilmesiyle kaos dönemine girmiştir. Amerikan işgali ile birlikte ülkede otorite boşluğunun oluşması, bu boşluktan yararlanmak isteyen, Irak nüfusunun % 60-65'ini oluşturan (CIA, 2014b) ve Saddam döneminde yönetimde bulunmayan Şiileri harekete geçirmiş ve kısa sürede

etkinliğini artıran Şiiler yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelmişlerdir. Şiilerin yanı sıra ülke nüfusunun %15-20'sini oluşturan Kürtler ise Irak'ın kuzeyinin kontrolünü ele geçirdikleri gibi cumhurbaşkanlığı makamını ve bazı bakanlıkları kontrol etmeyi de başarmışlardır. Saddam döneminde yönetimi ellerinde bulunduran Sünni gruplar ise işgal ile birlikte ülke yönetimindeki konumlarını kaybetmişlerdir.

Irak'taki etnik ve dini unsurların güvenlik boşluğundan yararlanma çabaları aynı zamanda bu gruplar arasında mücadelenin doğmasına neden olmuştur. Bu minvalde ülkede gerek Şiiler gerekse Sünniler sık sık intihar saldırıları düzenleyerek birbirlerini hedef almış, petrol anlaşmazlığı sebebiyle Irak merkezi yönetimi ile Kuzey Irak Kürt Federe Bölgesi savaşın eşiğine gelmiş, Kuzey Irak'ta gerek Kürtlere yönelik gerekse Türkmenlere yönelik intihar saldırıları yapılmıştır. Yaşanan bu ve benzeri gelişmeler ile Irak'ın kuzeyinde Kürtler, ortasında Sünniler ve güneyinde ise Şiiler kontrolü ele geçirmiş ve bu gruplara ait sınırlar belirginleşmiştir. Bu belirginleşmede ülke içi gelişmelerin yanı sıra özellikle İran'ın, ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile birlikte Şiilere verdiği desteği artırması da etkili olmuştur. İran'ın desteğini alan başbakan Maliki'nin yönetimini sertleştirmesi Kürtlerin ve Sünnilerin tepkisini çekmiştir. Bunun yanı sıra merkezi yönetim ile Kürt bölgesi arasındaki gerilim de önemli boyutlara ulaşmış; Musul ve Kerkük gibi statüsü belli olmayan şehirlerde bölgesel ve merkezi yönetimlerin etkinlik kurma mücadelesi, petrol kaynaklarının satışı ve gelir paylaşımı meselesi taraflar arasında çatışmalara neden olmuş, fakat kriz savaşa tırmanmadan sona ermiştir.

Son dönemde ise Irak'ta meydana gelen iki olay Irak'taki sınırları netleştirmiş ve Irak'ın bölünme ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Bu bağlamda Tunus'ta başlayarak hemen hemen bütün Ortadoğu'yu etkileyen Arap Baharı Irak'ı da etkilemiştir. Bu bağlamda Irak'taki etnik ve mezhepsel bölünme eylemler sırasında da kendisini göstermiş, merkezi ve bölgesel yönetime karşı protesto gösterileri gerçekleşmiş ve bu gösterilerde çok sayıda kişi yaşamını yitirdiği gibi Irak'taki bölünmüşlük bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır (Duman, 2011). Mamafih, Arap Baharı'ndan daha

önemli gelişme ise Irak'ın bölünmesini hızlandıran ve yeni haritayı şekillendiren IŞİD'in son dönemdeki faaliyetleridir. ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile etkinliğini artıran, Maliki'nin izlediği politikalardan dolayı rahatsız olan Sünni kitlelerin desteğini alan ve Suriye'deki iç savaşın yarattığı kaos ortamından faydalanarak gücünü artıran IŞİD (Acun, 2014), 2014 yılı ile birlikte saldırıya geçmiştir. Irak merkezi yönetiminin ve ordusunun karşısında varlık gösteremediği IŞİD birlikleri kısa sürede başta Musul olmak üzere bölgesel yönetim ile merkezi yönetimi karşı karşıya getiren tartışmalı bölgeleri ve Sünnilerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin önemli bir bölümünü kontrolü altına almıştır.

IŞİD'in saldırıları ile birlikte Irak'ın bütünlüğünü koruyabilme ihtimali de oldukça azalmıştır. Öyle ki Irak ordusunu harekete geçiremeyen başbakan Maliki, başta Mukdeta El Sadr olmak üzere Şii liderlerden yardım istemek durumunda kalmış ve bu durum merkezi yönetimin ülkenin güvenliğini sağlayamayacak kadar zayıf olduğunu göstermiştir. Buna karşın Kürt yönetimi, IŞİD saldırılarını geri püskürterek merkezi yönetimle tartışma konusu olan bölgeleri ele geçirerek sınırlarını genişletmiş ve Irak'ın yeni haritası büyük oranda şekillenmiştir. Nitekim Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanlık Divanı Başkanı Fuat Hüseyin de bu duruma dikkat çekmiş ve Irak'ın fiilen üçe ayrıldığını ifade etmiştir ("Irak Fiilen 3'e Bölündü", 2014). Gerek Fuat Hüseyin'in bu ifadesi gerekse etnik ve mezhepsel grupların ülkeyi parçalamaya sürükleyen mevcut politikaları Irak'ın orta ve uzun vadede ülkesel bütünlüğünü korumakta zorlanacağını ortaya koymaktadır.

Harita 4.5: Üç parçalı Irak ve takribi sınırlar

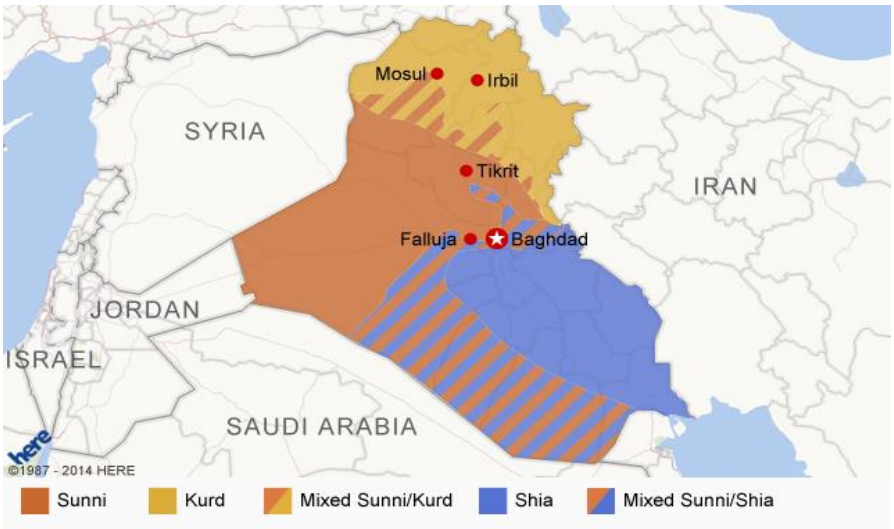

Kaynak: CNN.

Yaptığı saldırılar ile Irak'ın önemli kentlerini birer birer ele geçiren ve yeni Irak haritasında sınırların belirlenmesinde önemli rol oynayan IŞİD'e karşı ABD'nin gösterdiği reaksiyon oldukça önemlidir. 2014 yılının başından itibaren Irak'ın çeşitli şehir ve bölgelerini ele geçiren ve ülkedeki dengeleri değiştiren bu örgüte karşı ABD ilk saldırısını yaklaşık 8 ay sonra 8 Ağustos 2014'te hava operasyonu düzenleyerek gerçekleştirmiştir. Aynı gün ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de IŞİD'in amacının Irak'ı bölmek olduğunu vurgulamıştır ("Kerry: IŞİD," 2014). 11 Eylül 2014'te ise başkan Obama, IŞİD'e karşı ABD'nin hava operasyonlarına devam edeceğini belirterek kara harekatı yapılmayacağını belirtmiştir.

İşgal ettiği günden beri sıkı sık Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade eden Washington, buna karşın Irak'ın bütünlüğünü parçalayacak adımlar atmaktadır. Bu minvalde 1991 Körfez Savaşı'nın akabinde insani gerekçelerle 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyinde ilan edilen uçuşa yasak bölge kararı, kuzeyde yaşayan Kürtlerin ve güneyde yaşayan Şiilerin merkezi yönetimden uzaklaşmasını ve daha rahat hareket edebilmelerini sağlamıştır. 2003

yılında gelen işgal ile birlikte her iki grup da gerek bölgelerinde gerekse ülke genelinde yönetimi ellerine almışlar ve bu durum Sünni halkın her iki gruba yönelik eylemlerde bulunmasına neden olmuş ve taraflar arasındaki çatışmaları artırmıştır. Söz konusu durumun Bosna'da meydana gelen olaylara dönüşmesinden "endişe" eden ABD başkan yardımcı Joe Biden 2006 yılında Irak'ın etnik ve mezhepsel olarak geniş yetkilere sahip üç federe bölgeye bölünmesini ve Kürt, Sünni, Şii federe bölgelerinin oluşturulması gerektiğini ifade ederek (Biden & Gelb, 2006) ABD'nin bu ülkenin üçe bölünmesini istediğini gösteren bir ipucu vermiştir. Aynı yıl Amerikan Genelkurmayı'na yakınlığı ile bilinen Armed Forces Journal adlı dergide Ortadoğu'nun tasarlanan yeni haritası kamuoyuna yansımış ve bu haritada Irak devleti üç parçaya ayrılmıştır (Peters & Wright, 2006).

Harita 4.6: Yeni Ortadoğu haritası

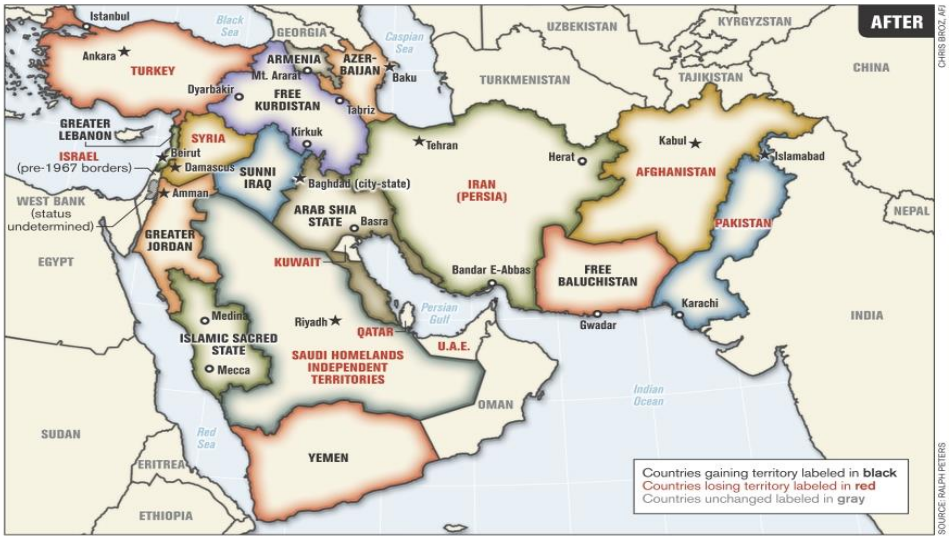

Kaynak: (Peter & Wright, 2006).

Bu makalelerden iki yıl sonra bir başka ABD'li yazar Jeffrey Goldberg de Ortadoğu'yu değerlendirdiği bir çalışma hazırlamış ve hazırladığı çalışmada kullandığı haritada Irak üç parçaya bölünmüş olarak göstermiştir (Goldberg, 2008).

Harita 4.7: Jeffrey Goldberg'e göre Irak ve Ortadoğu

Kaynak: (Goldberg, 2008).

IŞİD'in faaliyetlerini artırdığı Nisan 2014 tarihinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin bağımsız Kürdistan yakın söylemine ve Kürt bölgesinin sınırlarını merkezi yönetimle tartışma konusu olan bölgelere kadar genişletmesine karşılık Washington, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu tekrar ifade etmiştir. Mamafih toprak bütünlüğünden yana olan Washington'un Dışişleri Bakanı Kerry'nin IŞİD'in amacının Irak'ı bölmek olduğunu söylemesine rağmen IŞİD'in faaliyetlerini sona erdirmeye veya asgari düzeye indirmeye ve Irak'ın ülkesel bütünlüğünün yeniden sağlanmasına yönelik kapsamlı bir adım atmaması, Washington'un bu devletin bölünmesine cevaz verdiğini göstermektedir. Bu minvalde ABD'nin, Irak'ı doğrudan doğruya kendisinin bölmesinin getireceği yüksek maliyeti ve problemleri IŞİD'in faaliyetlerine sessiz kalarak asgari düzeye indirmeye ve amacına ulaşmaya çalıştığını söylemek mümkün hale gelmektedir.

4.2.5. Suriye

ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirdikten sonra sık sık gündeme getirdiği ve haydut devlet olarak nitelendirdiği Suriye'de, Arap Baharı'nın bu ülkeye sıçraması ve rejiminin olayları bastıracak önlemleri almaması/alamaması, ülkedeki olayların iç savaşa dönüşmesine neden olmuştur. Bu savaşta toplumun yaklaşık %10'unu oluşturan ve iktidarı elinde bulunduran Nusayrilerle toplumun yaklaşık %74'ünü oluşturan Sünniler (CIA, 2014c) arasında çatışmalar çıkmıştır. Yaşanan mezhep çatışmasının yanı sıra ülkenin kuzeyindeki toplam nüfusun %9'unu oluşturduğu ifade edilen ve son döneme kadar vatandaş olarak dahi kabul edilmeyen Kürtler de Suriye yönetimine karşı gelmiş ve Suriye'nin kuzeyinde bağımsız bir Kürdistan kurmak için harekete geçmişlerdir. Bunun yanı sıra Irak'ta dengeleri ve ülke haritasını değiştiren IŞİD de Suriye'de faaliyet göstermekte ve gerek Esad rejimine karşı gerekse rejimle mücadele eden gruplara karşı silahlı mücadele vermektedir (Beşiroğlu, 2014a).

Sınırları 1919 Paris Konferansı'nda belirlenen ve Fransa mandasına bırakılan Suriye, Fransa yönetimi altında iken bu devlet tarafından parçalanmış ve Fransızlar Suriye'de Şam, Halep, Cebel-i Dürzi ve Lazkiye adında dört ayrı siyasi birim ve bağımsız bir Lübnan devleti oluşturmuştur (Cleveland, 2008: 245). İlerleyen dönemde Lübnan hariç diğer yapıların birleşmesi ile ülke bütünlüğünü sağlayan Suriye, günümüzde yine bölünme riski ile karşı karşıyadır. Bu minvalde devam eden iç çatışma nedeniyle ülke içerisindeki mezhepsel ve etnik ayrılık derinleşmiş ve Esad rejiminin zayıflamasının yarattığı güç boşluğu özellikle Kürtleri harekete geçirmiş ve Kürtler, Suriye'nin kuzeyinde önemli ölçüde kontrolü sağlayarak bağımsızlık yolunda pozisyonlarını kuvvetlendirmişlerdir. Mamafih gerek Kürtlerin kendi arasında düştüğü ayrılık gerekse Ankara'nın yaptığı yoğun baskı, Kürtlerin bağımsızlığı şu an için ötelemelerine neden olmaktadır (Çevikalp, 2012). Fakat, Esad rejiminin sona ermesi halinde Suriye'nin kuzeyini bağımsız veya geniş yetkilere sahip özerk bir Kürt bölgesinin ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir.

Kuzeyde bu gelişmeler yaşanırken Nusayrilerin ülkenin Akdeniz kıyısındaki Lazkiye kentine göç etmeleri ve bunun sonucunda bölgede Nusayri nüfusunun artması, Esad'ın bağımsız bir Nusayri devleti tasarladığı düşüncelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu minvalde Esad'ın iktidarını kaybetmesi halinde Lazkiye - Tartus bölgesinde kalan ve denize çıkışı olan bir devlet oluşturmayı planlandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır (Homs, Anvil of Syria, 2012). Söz konusu projenin Suriye'deki iç çatışmanın devam etmesi veya Esad'ın iktidarını kaybetmesi ile Nusayrilerin güvenli bölge oluşturma gayesi doğrultusunda harekete geçmesi halinde bağımsız Nusayristan ihtimali oldukça kuvvetlenmektedir.

Harita 4.8: Muhtemel Nusayri Devleti

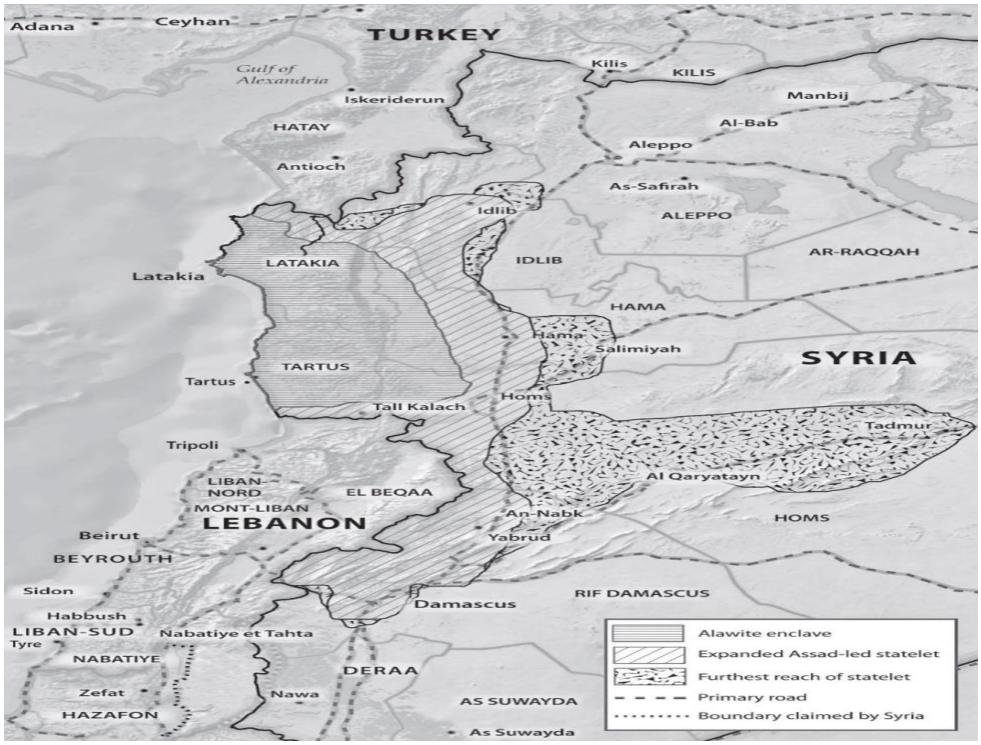

Kaynak: (Heras, 2013: 3).

Suriye'de çoğunluğu elinde bulunduran ve önemli bir kısmının Esad'a karşı mücadele verdiği Sünniler ise, Suriye'nin önemli bir bölümünü kontrolleri altında

bulundurmaktadır. Esad'ın iç savaşı kaybetmesi veya iktidardan ayrılması halinde Sünnilerin iktidara gelme ihtimali oldukça yüksek görünmektedir. Ülkenin kuzeyini Kürtlerin, batısını Nusayrilerin kontrol ettiği Suriye de Sünnilerin iktidara gelmesi halinde ülkenin orta ve güney kesimlerinde otorite kurması, kuzeye ve batıya nazaran kolay olacaktır. Mamafih Kürtlerin ve Nusayrilerin olası bağımsızlık ilanı halinde Sünniler bu gruplara müdahale ederek yeni bir iç savaş başlatabilir veya kontrol ettikleri bölgelerde bağımsız bir devlet kurabilirler.

Irak'ın yanı sıra Suriye'de de oldukça faal olan IŞİD, Irak'ta olduğu gibi bu ülkenin de önemli bir bölümünü kontrolü altına almıştır. Bölgede Esad güçlerinin yanı sıra Kürt gruplar ve Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) yönelik saldırılar gerçekleştirmekte ve bu grupların kontrolü altındaki bölgeleri ele geçirmektedir. Bununla da yetinemeyen IŞİD, Suriye'de ele geçirdiği bölgeler ile Irak'ta ele geçirdiği bölgeleri birleştirmeyi başarmış ve böylece ağırlıklı nüfusun Sünni olduğu bir bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır.

Harita 4.9: Suriye İç Çatışma ve Kontrol Bölgeleri

Kaynak: (Trthaber, 2014).

Harita 4.10: IŞİD kontrolündeki bölgeler

Kaynak: (Gilsinan, 2014).

Sünni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Suriye'nin ve Irak'ın önemli bir bölümünü kontrol eden IŞİD, kontrolü altındaki bölgeleri Akdeniz kıyısına kadar genişletmeyi arzulamaktadır. Bununla birlikte başta ABD olmak üzere uluslararası kamuoyu hava operasyonları haricinde IŞİD'i durduracak yeterli adımı henüz atmamıştır.

15 Mart 2011'de başlayan gösteriler ile Suriye'ye sıçrayan Arap Baharı, bu ülkede bahar olmaktan çıkmış ve yıkım haline gelmiştir. Olayların başlamasının üzerinden yaklaşık dört yıl geçmesine, yüzbinlerce insanın ölmesine ve milyonlarca insanın evsiz kalmasına ve bir o kadar insanın da komşu devletlere sığınmasına rağmen ne Esad ne de muhalifler amacına ulaşamamıştır. Bunda Suriye muhalefetinin birlik olarak hareket etmekten uzak olmasının etkisi olduğu gibi uluslararası dengeler de oldukça önemli rol oynamaktadır. Bu minvalde Akdeniz'deki tek askeri üssü olan Tartus'u ve önemli bir silah pazarını kaybetmek istemeyen Rusya; Akdeniz'e ve Lübnan'a ulaşan yolunu ve olası bir askeri

müdahalede müttefikini kaybetmek istemeyen İran'a (Şen, 2014) karşı Esad'ın iktidardan indirilmesini savunan başta ABD olmak üzere Batı ve Körfez ülkeleri Suriye üzerinden birbirleri ile mücadele etmektedirler.

Yeni Şark Meselesi çerçevesinde SSCB ile mücadele eden ve bu devletin denizaşırı yayılmasını önemli ölçüde engelleyen ABD, Suriye'deki kriz ile birlikte hem bu devleti yeniden şekillendirme hem de Rusya'yı Akdeniz'de tek dayanak noktası olan Tartus Üssü'nden çıkarma imkânına kavuşmuştur. Bu bağlamda Washington bir yandan Suriyeli muhaliflere destek vererek muhalif grupların Esad karşısında ayakta kalmasını sağlarken bir yandan da IŞİD'in faaliyetlerini engel olmayarak/olamayarak bu örgütün bölge haritasını şekillendirmesine cevaz vermektedir. 11 Eylül 2014 tarihinde yaptığı açıklama ile Suriye'de de IŞİD'e karşı hava saldırısının başlayacağını ilan eden Obama, aynı zamanda Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu'na ve bu koalisyonun ordusu ÖSO'ya askeri eğitim ve desteğin verileceğini açıklamıştır. ("IŞİD Stratejisi", 2014). Washington, gerçekleştireceği hava saldırıları ile IŞİD'in gücünü zayıflatmayı ve destek vereceği ÖSO'nun IŞİD'in kontrol ettiği bölgeleri ele geçirmesini tasarlamaktadır. Washington'un planlarında başarıya ulaşması askeri donanımı ve yeterliliği artacak olan ÖSO'nun Esad karşısında da gücünün artması, Şam'da iktidar değişikliğinin önünü açabilir. Bunun neticesinde ABD, iktidara gelmesi muhtemel ABD yanlısı yönetimden Tartus Üssü'nün kapatılmasını isteyebilir. Nitekim ABD'nin gayesinin farkında olan ve olası rejim değişikliğinin Suriye'deki ve Akdeniz'deki varlığını tehlikeye düşüreceğini bilen Rusya, ABD'nin BM Güvenlik Konseyi olmadan hareket etmesine karşı çıkmaktadır. Mamafih ABD'nin BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın harekete geçmesi ihtimal dahilindedir.

1945 yılında Roosevelt – İbn Suud ile başlayan "Büyük Ortadoğu Projesi'nin" üçüncü aşaması olan Ortadoğu'yu dönüştürme projesinin ABD tarafından uygulanabilmesi için Irak ve Suriye oldukça kilit öneme sahip iki ülkedir. Bu iki devletin etnik ve mezhepsel farklılıklar yüzünden bölünmesi bölgede domino etkisi yaratarak Büyük Ortadoğu coğrafyasında gösterilen ve etnik ve mezhepsel

problemlerle karşı karşıya bulunan diğer ülkelerde de rejim değişikliklerine veya parçalanmalara neden olabilecek potansiyeldedir. Bu bağlamda İran'da rejim değişikliği meydana gelebileceği gibi ülkenin kuzeyinde yaşayan ve ülke nüfusun yaklaşık %16'sını oluşturan Azerilerin, ülkenin kuzeybatısında yaşayan ve nüfusun %10'unu oluşturan Kürtlerin, nüfusun %2'sini oluşturan ve Afganistan-Pakistan sınırında yaşayan Belucilerin (CIA, 2014ç) ayaklanarak ayrılma ihtimalleri söz konusudur. Nitekim çok sayıda etnik hareketlerin yaşandığı ve bağımsız Kürt ve Azeri devletlerinin kurulduğu İran'da bağımsızlık hareketlerinin yaşanması olası görünmektedir (Yenisey, 2008). Ayrıca Irak ve Suriye'nin parçalanması halinde Hıristiyan-Müslüman ve Şii-Sünni çatışmasının sık sık yaşandığı Lübnan'da ve Şii nüfusun fazla olduğu aynı zamanda monarşi ile yönetilen Körfez ülkelerinde de sınır ve rejim değişikliklerinin yaşanma olasılığı yükselmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan literatür çalışmasında erişilen Türkçe kaynakların tamamına yakınında ve yabancı kaynakların önemli bir kısmında Şark Meselesi'nin Osmanlı İmparatorluğu ile eş değer tutulduğu ve sorunun kaynağının Osmanlı İmparatorluğu olduğu belirtilmektedir. Özellikle Türk kaynaklarında sorun hakkında yapılan tanımlamalarda üzerinde uzlaşı sağlanan ortak konuların, meselenin Türk ve İslam sorunu olduğudur. Bununla birlikte bu çalışmada Şark Meselesi'nin görünen öznesinin Osmanlı İmparatorluğu olduğu, buna karşın Rusya Çarlığı'nın da meselede gizli özne olduğu ifade edilmiştir. Şark Meselesi'ne de yeni bir tanım getirilerek *"Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde çıkarları çatışan büyük devletlerin, güç dengesini bozmadan buna karşın çıkarlarını maksimize ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrollü olarak parçalama ve İngiltere'nin Rusya'yı, imparatorluk yolunu tehdit etmeyecek makul sınırlar içerisinde tutma sürecidir"* denilmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda ve ulaşılan kaynaklarda Soğuk Savaş döneminde Doğu Avrupa ve Ortadoğu rekabetinden dolayı yeni bir Şark Meselesi yaşandığına ilişkin veri bulunamamıştır. Fakat bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde ifade edilen bölgelerden dolayı Şark Meselesi'nin yeniden ortaya çıktığı belirtilmiş ve tarihi Şark Meselesi'nden esinlenerek dönem Yeni Şark Meselesi olarak ifade edilmiştir. Bunda Rusya'nın Balkanlar'da kendi nüfuzunda devletler kurarak ve Türk Boğazları'nı, Doğu Anadolu ve Kafkasya'yı kontrol ederek Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a inme politikaları etkili olmuştur. İzlenen bu politikalar yine başta İngiltere olmak üzere dönemin büyük güçlerinin Rusya'dan rahatsızlık duymasına ve bu devleti Avrupa dengesini bozmayacak makul sınırlar içerisinde tutma politikalarının izlenmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde vuku bulan Yeni Şark Meselesi'nde de benzer süreç yaşanmıştır. SSCB'nin küresel hakimiyet politikasının ve güvenlik kaygılarının bir parçası olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında işgal ettiği Doğu Avrupa'dan çekilmemesi ve bu bölgede komünist rejimler kurarak bölgeyi nüfuz

alanına çevirmesi, Türkiye'den, Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri, Yunanistan iç savaşında oynadığı aktif rol ve savaş sırasında işgal ettiği İran'dan çekilmekte diretmesi ve bu ülkenin kuzeyinde kurduğu devletler, Orta Asya'daki faaliyetleri Rusya Çarlığı'nın izlediği politikalar ile benzerlik göstermektedir. Bu politikalara karşılık ABD'nin, Sovyetlerin Batı Avrupa'da etkin olmasını önleme, Yunanistan, Türkiye ve İran üzerindeki tasavvurlarını engelleme Doğu Avrupa'daki nüfuzunu azaltma/sona erdirme ve Orta Asya'daki faaliyetlerini asgari düzeye indirme çabası, İngiltere'nin Rusya Çarlığı'na karşı izlediği politikalarla benzerlik göstermiştir. Bu sebeplerden dolayı 1815-1923, 1945-1991 dönemleri arasında benzerlik olduğundan dolayı Soğuk Savaş içerisinde yeni bir Şark Meselesi yaşandığı ifade edilmiştir.

Çalışmada varılan bir diğer sonuç ise Ortadoğu'ya ilişkindir. Devletlerin çıkarlarına göre sınırları değişen Ortadoğu bölgesi uluslararası sistemi domine eden veya dönemin büyük güçlerinden biri olan devletin/devletlerin kontrol etmek için çaba sarf ettiği bir bölge olagelmiştir. Petrolün keşfi ile önemi daha da artan Ortadoğu, Şark Meselesi'ni kazanan/çözen tarafın ödülü olma özelliği de kazanmıştır. Bu minvalde dönemin hegemon gücü İngiltere ve müttefiki Fransa, mesele çerçevesinde verdikleri mücadelenin sonucunda Ortadoğu'yu çıkarları çerçevesinde şekillendirerek bölgeye yerleşmişlerdir. Buradan hareketle Yeni Şark Meselesi çerçevesinde SSCB'ye karşı mücadele eden ve mücadeleden galip çıkan ABD için Ortadoğu bir ödül haline gelmiştir.

Çalışmada getirilen bir diğer önerme de BOP'a ilişkindir. Yapılan literatür taramasında genel olarak Condoleezza Rice'nin 2003 yılında yazdığı makale ve 2004 yılında gerçekleştirilen G-8 Zirvesi BOP'a temel olarak alınmıştır. Fakat BOP'un çıkış noktası konusunda farklı yorumlar söz konusudur. Bu minvalde kimi kaynaklarda projenin başlangıcı olarak 1990'lı yıllara vurgu yapılmış, Yeni Amerikan Yüzyılı adlı düşünce kuruluşunun faaliyetleri ve "Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek" adlı raporu gösterilmiştir. Bunların yanı sıra ABD'nin Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi adlı girişimi, BM'nin 2002 Arap İnsani

Gelişme Raporu da gösterilmektedir. Mamafih, bu çalışmada ABD Başkanı Roosevelt'in 1945 yılında Suudi Arabistan Kralı İbn Suud ile yaptığı görüşme ile ana hatları ortaya çıkan ABD'nin Ortadoğu stratejisine günümüzde ifade edilen şekli ile "Büyük Ortadoğu Projesi" denilmiştir. Bu strateji çerçevesinde ABD, Roosevelt'in görüşmesi ile Ortadoğu'ya adımını atmış, Yeni Şark Meselesi Dönemi'nde bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bu meselenin çözülmesi ile ABD, ödülü olan Ortadoğu'yu çıkarları çerçevesinde dönüştürme girişimine başlamış ve Condoleezza Rice'nin makalesi ve G-8 toplantısı ile süreç resmen uluslararası kamuoyuna deklare edilmiştir.

Getirilen bu yeni tanımlamaların akabinde ABD'nin özellikle George W. Bush döneminde izlediği Ortadoğu politikası incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar ve bölgeyi dönüştürmesi için izlemesi gereken stratejiler ortaya çıkmıştır.

11 Eylül 2001 saldırılarının akabinde ABD, Afganistan ve Irak'ı özgürleştirmek için her iki ülkeyi de işgal etmiş ve Ortadoğu'yu dönüştürmeye başlamıştır. Bu işgaller ile birlikte ABD bölgeye doğrudan yerleşmesine karşın bölge halkları nezdindeki prestijini kaybetmiş ve bölgede Amerikan karşıtlığı artmıştır. Bu durum ABD'yi, Ortadoğu haritasını çizen ve bölgeyi medenileştiren İngiltere ve Fransa'nın düştüğü hataya düşürmektedir. 1920'li yıllarda İngiltere ve bilhassa Fransa Ortadoğu coğrafyasına doğrudan müdahale ederek bölge halklarının tepkilerini üzerlerine çektikleri gibi ekonomileri de ciddi derecede sarsılmıştır. Bu durum her iki devletin de bölgeden çekilmesindeki önemli unsurlardan biri olmuştur. 2001-2003 döneminde gerçekleştirilen Afganistan ve Irak işgalleri de ABD'nin bölgede tepki çekmesine ve ekonomisinin zarar görmesine neden olmuş ve bu devletin işgaller öncesi söylemleriyle – demokrasi, insan hakları vb. - işgaller sonrası uygulamalarının ve koşulların çelişmesine neden olmuştur. Söz konusu bu durum ABD'nin bölgeyi dönüştürmesini de zora sokmuştur. Mamafih Obama'nın Başkan olması ile birlikte yumuşak güce dayalı politikaların uygulanması ve bölgede meydana gelen hadiseler, ABD'yi yeniden amacına ulaşabilecek konuma getirmiştir. Buradan hareketle ABD'nin Ortadoğu'da amacına ulaşabilmesi için

bölgeye doğrudan müdahale etmekten ve işgallerden kaçınması ve yumuşak güce dayalı politikalar izlemesi gerekmektedir. Bu politikaların izlenmesi Obama ile birlikte bölgede düzelmeye başlayan Amerikan imajını daha olumlu noktalara getirebilir, bölgedeki Amerikan karşıtlığını azaltabilir ve ABD'nin bölgeye daha rahat nüfuz etmesini sağlayabilir. Fakat ulusal çıkarların korunması için işgal boyutuna ulaşacak silahlı müdahale en son seçenek olmalıdır. Aksi halde gerçekleştirilecek işgaller kriz içerisinde olan Amerikan ekonomisine önemli zarar verebilir ve bu durum ABD'nin küresel konumunu sarsabilir. Ayrıca işgalle birlikte kaybedilen prestij, ABD'nin küresel rakiplerince toplanabilir ve bu durum Washington'un Ortadoğu'daki geleceğini tehlikeye düşürebilir.

ABD'nin doğrudan müdahale olarak adlandırılabilecek bir diğer politikası da Batı değerlerinin bölgeye ihraç etme girişimidir. Bu bağlamda 2003 yılında Condoleezza Rice'nin kaleme aldığı makaledeki gibi Ortadoğu'ya demokrasi, temel hak ve özgürlük vb. değerlerin getirileceği yönündeki çalışmalar ve söylemler bölge halklarının tepkisini çekmekten başka bir sonuç getirmemektedir. Afganistan ve Irak işgalleri sırasında da kullanılan bu argümanlar, her iki ülkenin de içinde bulunduğu durum göz önünde alındığında bölgede "demokrasinin patlayan bombalar, kan ve gözyaşı" olarak algılanmasına neden olmaktadır. İfade edilen algının değişmesi adına ABD, doğrudan değer ihracı yerine dolaylı olarak bu değerleri ihraç etmelidir. Bu minvalde Washington, Arap Baharı gibi bölgenin iç dinamiklerinin harekete geçmesi – veya bu iç dinamikleri harekete geçirmesi – ile ortaya çıkacak hareketlerde bölge halkının talep ettiği değerlere destek vererek amacına ulaşabilir.

ABD'nin 2000'li yıllarda bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde izlediği bir diğer politika da İslam'a ve Müslümanlara yönelik söylemleridir. Bu kapsamda başta Başkan Bush'un dile getirdiği ve Müslümanlar arasında infiale neden olan "Haçlı Seferi" söylemi, "uluslararası düzeni yıkmayı tasarlayan büyük yıkıma karşı ya birleşiriz ya da kaybederiz" düşüncesi ve radikal grupların eylemlerinden dolayı tüm Müslümanları hedef alan yaklaşımı çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu

Ortadoğu'da tepkiye neden olmuştur. Bu durumun tekrar yaşanmaması için ABD devlet yetkililerinin ifadelerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra gerek yönetim kadroları gerekse düşünürler, radikaller tarafından gerçekleştirilen eylemlerden dolayı bütün Müslümanları sorumlu tutacak açıklamalardan kaçınmalıdır. Nitekim Başkan Obama, Ankara ve Kahire ziyaretlerinde yaptığı açıklamalar başta olmak üzere söylemlerinde bu ayrıma dikkat ederek ABD'nin Müslümanlar arasındaki prestijini yükseltmeye çalışmıştır.

ABD'nin 2000'li yıllardaki eylemleri ile söylemlerinin de çeliştiği görünmektedir. Bu minvalde ABD Büyük Ortadoğu bölgesinde demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri geliştirmeyi ve kadınların konumunu iyileştirmeyi amaç edinmesine karşılık başta Suudi Arabistan olmak üzere mutlak monarşiler ile kurduğu iyi ilişkiler ve bu ülkelerdeki uygulamalara göz yumması başta bölge olmak üzere uluslararası kamuoyunda ABD'nin ikiyüzlü davrandığı söyleminin oluşmasına ve ABD'nin inandırıcılığının azalmasına neden olmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için Washington'un politikalarını gözden geçirmesi gerekmektedir.

Washington'un söz konusu periyotta Filistin -İsrail sorununa ilişkin izlediği politikalar da bölgedeki imajına zarar vermektedir. Gerek Filistin konusunda gerekse özellikle Lübnan başta olmak üzere bölge devletleri ile olan ilişkilerinde uluslararası hukuku güvenlik gerekçesi ile ihlal edebilen İsrail'in politikalarına Washington'un verdiği koşulsuz destek, bu devletin bölgedeki imajını önemli ölçüde sarsmaktadır. Bu minvalde – her ne kadar diğer adımlara nazaran atılması en zor adımlardan biri olsa da – ABD, bölgedeki prestijini ve etkisini artırabilmek için İsrail'in politikalarına daha temkinli yaklaşmalıdır.

Yapılan çalışmada ortaya çıkan bir diğer sonuç da ABD'nin Ortadoğu'yu şekillendirmesi için önemli bir fırsata sahip olduğu, bununla birlikte bölgede Pandora'nın kutusunu açacak anahtarın Suriye ve Irak'ta olduğudur.

Obama dönemi ile birlikte ağırlıklı olarak yumuşak güce dayalı bir politika izleyen Washington, Arap Baharı'nın da patlak vermesi ile Ortadoğu'yu şekillendirmek için önemli bir fırsat elde etmiştir. Bununla birlikte ABD'nin tam olarak bölgeyi şekillendirebilmesi için Suriye'nin ve bütünlüğünü korumanın yüksek maliyet getirdiği Irak'ın parçalanması gerekmektedir. Zira her iki devlet de gerek mezhepsel farklılık gerekse etnik farklılıklardan dolayı parçalanma noktasına gelmiştir. Bu devletlerin parçalanması başta Suudi Arabistan ve Yemen olmak üzere mezhep veya etnik sorunların yaşandığı ülkelerdeki fay hatlarını harekete geçirerek söz konusu ülkelerin bölünmesini ve rejim değişikliklerinin yaşanmasını hızlandırabilecektir.

Irak'ın ve Suriye'nin parçalanması halinde Irak ve Suriye'ye komşu olan devletlerde de dönüşüm yaşanabilir. Zira Suriye'de ve Irak'ta kurulacak olan Kürt devletlerinin ilerleyen dönemde birleşmesi, sınırları dahilinde önemli Kürt grupları barındıran Türkiye ve İran'ı da etkileyecektir. Her iki ülkedeki Kürt gruplar, bağımsız Kürdistan ile birleşmek isteyebilir ve bu durum gerek iki ülke içinde iç savaşa gerekse bölgesel savaşa neden olabilir. Bunun yanı sıra özellikle Kuzey Irak'ta kurulması muhtemel Kürt Devleti ve bu devlete eklemlenecek Suriye Kürtleri, Türkiye ile federasyon çatısı altında birleşebilir. Bu durumda Kuzey Irak petrolleri ile enerji ihtiyacını karşılayacak olan Türkiye büyüyebilir ve federasyon çatışı altında olmakla birlikte Misak-ı Milli sınırlarına önemli ölçüde ulaşabilir. Buna karşın sürecin Türkiye'nin kontrolünden çıkması halinde uzun vadede Kürt nüfusun fazla olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ülkeden kopabilir ve Türkiye parçalanabilir. İran'da Kürtlerin yanı sıra ülkenin kuzeyinde yaşayan ve Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan olarak adlandırdığı bölgede Azeriler de harekete geçebilir ve İran'ın kuzeyi ülkeden ayrılabilir.

Irak'ta Şii devletinin kurulması ise bu devlete komşu olan başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerindeki Şii grupları harekete geçirebilir ve bu durum bölge devletlerini parçalayabilir. Söz konusu durumun gerçekleşmesi halinde bölgede İran'ın etkisi artacaktır. Bununla birlikte tarihi Arap-Acem rekabeti, Şii

olmasına rağmen Arapların İran'a mesafeli yaklaşmasına neden olabilir ve bu durum İran'ın etkisini sınırlayabilir.

Suriye ve Irak'ın parçalanmasından doğrudan etkilenecek bir diğer devlet de Lübnan'dır. Suriye'nin bir parçası iken Fransa tarafından bu devletten koparılarak oluşturulan Lübnan, özellikle Suriye'nin parçalanması halinde Şii-Sünni-Hıristiyan mücadelesi ile karşı karşıya kalabilir. Bu bağlamda Suriye'de kurulması muhtemel Nusayri devleti ile Şiiler işbirliğine giderek bölgede yeni bir devlet oluşturabilir veya ülke Sünni, Şii ve Hıristiyan devletleri olmak üzere üçe ayrılabilir.

Bölgede doğrudan etkilenmesi muhtemel bir diğer devlet de Ürdün'dür. Suriye'de Esad rejiminin devrilmesi ve Sünnilerin iktidarı ele geçirmesi halinde krallık rejimi ile yönetilen, sınırları dahilinde çok sayıda Filistinliyi barındıran ve ülkede etkisi artan Müslüman Kardeşler, Kral II. Abdullah'ın tahtını sallayabilir ve rejim sona erebilir. Bunun yanı sıra ülke sınırları içerisinde çok sayıda Filistinlinin yaşaması ve Ürdün rejiminin Filistin meselesindeki tutumu, Filistinlilerin yönetim karşıtı duruşlarını sertleştirmelerine ve rejimi tehdit eder boyuta gelmelerine neden olabilir.

Suriye ve Irak'ın bölünmesi doğrudan bu ülkelerin komşularını etkileyebileceği gibi dolaylı olarak bölgenin diğer devletlerini de etkileme potansiyeline sahiptir. Zira sınırların suni olduğu Ortadoğu'da devletlerin önemli bir kısmında farklı etnik ve mezhepsel grupların olması ve aşiretlerin muhtemel iktidar mücadeleleri, bölgenin diğer ülkelerinde de bölünmeye varacak sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Ayrıca mutlak monarşi ile yönetilen Körfez ülkelerinde, yöneticilerin mevcut politikalarını devam ettirmeleri halinde halk rejim karşıtı tavır alabilir.

Kısaca ifade edilen etnik, mezhepsel, aşiret yapılanması vb. durumlar bölgeyi çıkarları çerçevesinde dönüştürmek isteyen ABD'ye iç dinamikleri harekete

geçirebilecek önemli enstrümanlar kazandırmaktadır. Bu minvalde Washington, etnik ve mezhepsel sorunların yaşandığı veya monarşi ile yönetilen ülkelerde yönetimlerden reform gerçekleştirmelerini talep edebilir veya çıkarları çerçevesinde bu ülkelerde sınır veya rejim değişikliğini tetikleyebilir.

Suriye ve Irak'ın parçalanması ile BOP'un son ayağı olan Ortadoğu'yu şekillendirme kapsamında önemli bir avantaj yakalayacak olan ABD, Ortadoğu'yu çıkarları çerçevesinde şekillendirmesi halinde önemli kazanımlar elde edecektir. Bu minvalde elde edebileceği ilk kazanım yeni kurulacak olan devletlerin varlığını sürdürmek için ABD'nin desteğini araması ihtimali olacaktır. Zira kurulacak olan yeni devletlerin güvenliklerini sağlamaları ve bekalarını devam ettirebilmeleri için ABD gibi büyük bir gücün desteğini gerektirmektedir. Bu durum Ortadoğu'da ABD'ye İsrail'in yanı sıra yeni müttefikler kazandıracağı gibi bu devleti Ortadoğu'da kalıcı hale getirecektir.

Washington'un elde edeceği ikinci avantaj, bölgedeki en önemli müttefiki İsrail'in güvenliğini önemli ölçüde sağlayacak olmasıdır. Bu bağlamda ülke ve nüfus bütünlüğünü koruyan ve İsrail'in kuzeyinde her zaman bir tehdit unsuru oluşturan Suriye'nin parçalanması, İsrail'in kuzey sınırları üzerindeki baskıyı önemli ölçüde azaltacaktır. Bunun yanı sıra Suriye'nin parçalanması, Hizbullah'ı önemli bir destekten yoksun bırakacağı ve İran ile olan kara bağını kopartacağı için bu grubun da etkinliğini sürdürmesini zora sokacaktır. Ayrıca bölgede Arap devletleri ve İran tarafından tanınmayan İsrail'e benzer şekilde Irak ve Suriye'de bir Kürt devletinin, Lübnan'da ise Hıristiyan devletinin kurulması, bu devletlerin kendilerini Ortadoğu'nun Müslüman ve Hıristiyan "Yahudileri" olarak algılamalarına ve İsrail ile müttefiklik olmalarına neden olabilir. Bunun sonucunda İsrail kuzeyden gelmesi muhtemel tehditleri önemli ölçüde dengeleyebilir veya bertaraf edebilir. Ayrıca İsrail'i sık sık hedef alan İran'da olası bir rejim değişikliği veya bu ülkenin de parçalanması İsrail üzerindeki baskıyı azaltacaktır. Tüm bunların ABD açısından sonucu ise İsrail'in bölgede güvenliğinin sağlanması ve buna paralel

olarak ABD'nin İsrail'in güvenliğini sağlamanın getirdiği ekonomik, siyasi ve askeri maliyetleri azaltması olacaktır.

ABD'nin elde edebileceği bir diğer avantaj da bölgedeki enerji tekellerini parçalama ve enerji güzergahlarını kontrolü altına olmak olacaktır. Enerjide gerçekleştirdiği devrimle bu alanda da hızla süper güç olma yolunda ilerleyen ve 2030 yılında enerjide kendi kendine yeterli hale gelebilecek olan ABD'nin Ortadoğu'ya olan bağımlılığının azalması, bölgede enerjiye ilişkin yapacağı hamleleri kolaylaştıracaktır. Bu minvalde dünya petrol arzının önemli bir kısmını tek başına gerçekleştiren Suudi Arabistan'ın parçalanması, OPEC üyesi bu ülkenin petrol piyasasındaki tekelini kıracağı gibi enerji fiyatlarının belirlenmesinde oynadığı rolü de önemli ölçüde azaltacaktır. ABD'nin elde edeceği bir diğer avantaj da yeni kurulacak olan devletlerle birlikte enerji üzerindeki kontrolünü daha da artırma imkânı olacaktır. Kurulacak devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmek ve devam ettirmek için ABD'ye yanaşması ihtimali beraberinde bu devlete enerji politikalarının belirlenmesinde söz hakkı tanıyabilecektir. Bu minvalde kurulması muhtemel Kürt devleti ve diğer Arap devletlerindeki enerji kaynakları üzerinde ABD'nin etkinliği ve belirleyiciliği artacaktır. Bunun yanı sıra bölgede yaşanacak değişimle beraber Washington'un etkinliğinin artması beraberinde enerji nakil yollarının da kontrolünü getirecektir. Bu çerçevede ABD, Hürmüz Boğazı, Süveyş Kanalı ve Aden Körfezi'ni daha sıkı bir şekilde kontrol etme imkânına sahip olacaktır. Enerjiyi kontrol etme aynı zamanda Washington'a muhtemel rakiplerine karşı da önemli bir koz kazandıracaktır. Zira ABD'nin potansiyel rakipleri olan Çin, Hindistan, Japonya ve AB ülkelerinin petrolde Ortadoğu ülkelerine olan bağımlılığı, Washington'a bu devletlere karşı enerjiyi koz olarak kullandırma imkânı kazandıracaktır.

ABD'nin enerji üzerinde kuracağı kontrol aynı zamanda uluslararası rezerv para olan doların güvenliğini de önemli ölçüde sağlama olanağı da sağlayacaktır. Bu bağlamda bölgenin yeniden şekillenecek muhtemel coğrafi sınır veya devlet rejimi haritasında ABD'nin desteğine ihtiyaç duyacak grupların petrol ticaretini

Amerikan Doları haricinde herhangi bir para birimi ile gerçekleştirmeleri ihtimal dahilinde görünmemektedir. Bunun bir sonucu olarak Washington, en önemli güç ve gelir kalemlerinden biri olan doların kısa ve orta vadede rezerv para olma özelliğini kaybetmesinin önüne geçebilecektir.

ABD'nin elde edebileceği önemli bir diğer kazanım da bölgedeki en önemli rakiplerinden olan Rusya ve Çin'i bölgeden tasfiye etme veya etkilerini asgari düzeye indirme imkânına kavuşacak olmasıdır. Yeni Şark Meselesi çerçevesinde SSCB'nin denizaşırı faaliyetlerini sınırlandıran ve Ortadoğu'dan önemli ölçüde uzak tutan Washington, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'daki Rus etkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Mamafih Putin'in Rusya'da iktidara gelmesi, Moskova-Şam-İran arasındaki ilişkiler ve Tartus Limanı'nda Rus donanmasın faaliyetlerini artırması, bölgedeki Rus etkisini son dönemde yeniden artırmıştır. Fakat Suriye'nin olası parçalanması veya rejiminde değişiklik yaşanması halinde Rusya'nın Esad yanlısı izlediği politika hasebiyle yeni kurulacak olan devletler veya rejimle ilişkilerinin bozulması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu durum beraberinde Tartus Limanı'nın geleceğinin de sorgulanmasına neden olacaktır. Suriye'nin yanı sıra İran'da da yaşanacak olan bir değişim bu ülkenin Rusya ile olan ilişkilerini ciddi şekilde sarsabilir. Tüm bunların sonucunda Washington, Yeni Soğuk Savaş döneminde önemli ölçüde engellediği Rusların Ortadoğu'daki etkinliklerini asgari düzeye indirme ve bölgeden tasfiye etme imkânını elde edebilir. Bir diğer küresel rakip olan Çin de son dönemde Ortadoğu'da varlığını artırmak için çaba göstermektedir. Mamafih bölgede Çin'in iyi ilişkiler kurduğu Suriye ve İran'da yaşanacak olası bir değişim Pekin'in de Ortadoğu'daki varlığını önemli ölçüde sarsabilecektir.

ABD'nin elde edeceği bir diğer önemli avantaj da elde edeceği yeni pazarlardır. Bu bağlamda sınırlarda veya rejimlerde yaşanması muhtemel değişikliklere bağlı olarak artacak ABD etkisi, bölgede Amerikan sermayesi için yeni ve geniş yatırım imkânı tanıyacak ve ABD ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır.

"Toprakların kanla sulandığı ve bölge topraklarının kurumaması için kanın gerektiği" Ortadoğu imparatorluklar mezarlığı haline gelmiştir. İngilizler bölgeyi 400 yıl yöneten Osmanlı İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi Ortadoğu üzerinden gerçekleştirdikleri askeri harekât ile indirmiş ve tarihi Şark Meselesi'ni sona erdirmişlerdir. Aynı İngiltere'nin küresel hegemonyası ise Ortadoğu'yu şekillendirdikten kısa bir süre sonra sona ermiştir. Günümüzde ise Yeni Şark Meselesi'ni sonlandıran ABD Ortadoğu'yu şekillendirmeye çalışmaktadır. Fakat *herkesten daha fazla kudret isteyen* ABD, diğer büyük güçlerden çıkaracağı derslerle bölgede yapacağı düzenlemeyi kalıcı hale getirebilir ve Ortadoğu'yu şekillendirebilir. Bununla birlikte Amerikan çıkarları çerçevesinde getirilen düzenin Ortadoğu'daki kronik sorunları ve çatışmaları sonlandırması kısa ve orta vadede mümkün görünmediği gibi yeni sorunları ve çatışmaları da beraberinde getirme olasılığına ve dolayısıyla bölge topraklarının kanla sulanmaya devam etmesi ihtimalinin artması oldukça yüksek görünmektedir.

KAYNAKÇA

45 Bin Öğretim Elemanı Açığımız Var. (2014, Mayıs 14). Sabah. 25 Mayıs 2014, http://www.sabah.com.tr/egitim/2014/05/14/45-bin-ogretim-elemani-acigimiz-var

ABD Başkanı Obama TBMM Genel Kurul'da konuştu. (6 Nisan 2009). *Zaman.* 03 Haziran 2014, http://www.zaman.com.tr/politika_abd-baskani-obama-tbmm-genel-kurulda-konustu_834459.html

Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi* (Çev. D. Şendil). Türkiye İş Bankası Yayınları. (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı).

Acun, C. (Haziran, 2014). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD). SETA Perspektif, 10 Haziran 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140616184404_neo-el-kaide-isid-pdf.pdf

Ağır, B. S. (2007). Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (3), 71-100.

Akpınar, M. (2013). *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi?.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Alantar, D. (Ekim, 2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 81.

Amadeo, K. (2 Mayıs 2014). *Useeconomy*, 26 Mayıs 2014, http://useconomy.about.com/od/grossdomesticproduct/p/largest_economy.htm

Amanov, Ş. (2007). *ABD'nin Orta Asya Politikaları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

America's Image in the World: Findings from the Pew Global Attitudes Project. (March 14, 2007). *PewResearch*, 03 Haziran 2014, http://www.pewglobal.org/2007/03/14/americas-image-in-the-world-findings-from-the-pew-global-attitudes-project/

Anderson, M. S. (2010). *Doğu Sorunu 1774- 1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (2. baskı). (Çev. İ. Eser). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1966'da yayımlandı).

Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol* (2. baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, T., (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (1991). Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988 (2. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (2007a). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914* (4. baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi

Armaoğlu, F. (2007b). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (16. baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arms Exports: Berlin Backs Large Defense Deal with Saudi Arabia. (February 03, 2014). *Der Spiegel*. 05 Haziran 2014, http://www.spiegel.de/international/germany/germany-backing-billion-euro-defense-deal-with-saudi-arabia-a-950759.html

Aron, L. (29 Mayıs 2013). aei, 26 Mayıs 2014, http://www.aei.org/publication/the-political-economy-of-russian-oil-and-gas/

Ayhan, V. (2011). Suudi Arabistan'da Arap Baharı. *IMPR*, 08 Haziran 2014, http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2012/07/suudi-arabistan-raporu_NO_8.pdf

Baykal, B. S. (1941). 93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri. *Belleten*, 19 (5), 351-395

BBC. *Ferdinand de Lesseps*. 09 Ağustos 2014, http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/de_lesseps_ferdinand.shtml

Beşiroğlu, F. (2014). Irak'ta Suudi – İran Savaşı. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,* 09 Haziran 2014, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/02/08/7420/irakta-suudi-iran-savasi

Beşiroğlu, F. (2014a). El Kaide-IŞİD Kopuşu ve Yeni IŞİD. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,* 11 Ağustos 2014, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/02/20/7441/el-kaide-isid-kopusu-ve-yeni-isid

Biden, J. R., & Gelb, L. H. (May 1, 2006). Unity Through Autonomy in Iraq. *The New York Times*, 11 Ağustos 2014, http://www.nytimes.com/2006/05/01/opinion/01biden.html?pagewanted=all&_r=0

Bilbilik, E. (2008). *Geniş Ortadoğu Projesi* (2. baskı). İstanbul: Asya Şafak Yayınları.

Black, I. (September 13, 2010). Barack Obama to Authorise Record $60bn Saudi Arms Sale. *The Guardian*, 08 Haziran 2014, http://www.theguardian.com/world/2010/sep/13/us-saudi-arabia-arms-deal

Blazingcatfur. (2014). *Yemen*. 09 Haziran 2014, http://www.blazingcatfur.ca/2014/06/22/mr-fur-scooped-me-bad-cat-on-the-sorcerers-but-i-am-leaving-it-anyway-includes-background-on-the-severe-problems-in-yemen/

BM Kalkınma Programı. (2002). *Arap Human Development Report 2002 Creating Oppurtunities For Future Generations.* 01 Haziran 2014, *http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2002e.pdf*

BM Kalkınma Programı. (2003). *Arap Human Development Report 2003 Building a Knowledge Society.* 01 Haziran 2014, *http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2003e.pdf*

BM Kalkınma Programı. (2013). *Human Development Report 2013.* 28 Mayıs 2014, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf

BM. (28 Eylül 2001). *Security Council Unanimously Adopts Wide-Ranging Anti-Terrorism Resolution; Calls For Suppressing Financing, Improving International Cooperation.* 30 Mayıs 2014, *http://www.un.org/press/en/2001/sc7158.doc.htm*

Bodger, A. (2013). Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. M. Kent, (Ed.*), Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* içinde (125-173). (Çev. A. Fethi). Alfa Basım Yayın. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

Bölme, S. M., Ulutaş, U., Küçükkeleş, M., Özhan, T. ve Bektaş E. (Mayıs, 2011). Batı ve Kaddafi Makasında Libya. *SETA Rapor*, 3. 05 Haziran 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/bati-ve-kaddafi-makasinda-libya.pdf

Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T. ve Küçükkeleş, M. (2011). İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları. *SETA Rapor,* 2011.

BP. (2013). *BP Energy Outlook 2030 Fact Sheet.* 07 Haziran 2014, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/EnergyOutlook2030/Country-insights/Energy_Outlook_2030_Fact_Sheet.pdf

BP. (2013). *BP Statistical Review of World Energy June 2013*. 02 Haziran 2014, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf

Britannica. *Eastern Question*. 11 Şubat 2014, http://global.britannica.com/EBchecked/topic/177320/Eastern-Question

Brzezinski, Z. (2005). Büyük Satranç Tahtası (Çev. Y. Türedi). İnkılap Kitabevi.(Eserin orijinali 1997'de yayımlandı).

Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (428-437). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Burçak, R. S.,(1984). *Siyasi Tarih Ders Notları*. Ankara.

Burrows, M., (1895) *The History Of The Foreign Policy Of Great Britain*. London: William Blackwood And Sons.

Buruma, I. and Margalit, A. (2009). *Garbiyarçılık: Düşmanlarının Gözünde Batı* (Çev. G. Turan). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı).

Caroline Center. (2014). *Where is the Middle East?*. 06 Haziran 2014, *http://www.unc.edu/mideast/where/mahan-1902.shtml*

Caroline Center. (2014a). *Where is the Middle East?*. 06 Haziran 2014, http://www.unc.edu/mideast/where/chirol-1903.shtml

Chirol, V. (1903). *The Middle Eastern Question or Some Political Problems Of Indian Defence,* London: John Murray.

Chossudovsky, M. (2010) Amerika'nın Terörizme Karşı Savaşı (Çev. A. Işıklı). İmge Kitabevi Yayınları. (Eserin orijinali 2005'de yayımlandı).

CIA. (2014). *Saudi Arabia*. 08 Haziran 2014, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html

CIA. (2014a). *Yemen*. 09 Haziran 2014, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html

CIA. (2014b) *Iraq*. 09 Haziran 2014, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html

CIA. (2014c). *Syria*. 12 Ağustos 2014, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html

CIA. (2014ç). Iran. 12 Eylül 2014, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html

Cleveland, W. L., (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi.* (Çev. M. Harmancı). Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).

CNN. 03 Haziran 2014, http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124

Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan İle Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar. *Akademik Bakış,* 3 (2), 65-80.

Creasy, E. S., Carycoolidge, A., & Claflin W. H. (1910) *Turkey.* Chicago: Snow and Son Company

Çakmak, C. (2006). Irak Savaşı ve Büyük Ortadoğu Projesi. A. Sandıklı ve K. Dağcı (Ed.), *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler* içinde (151-174). İstanbul: Tasam Yayınları.

Çakmak, C. (2012). Arap Baharı Sürecinde ABD'nin Dış Politikası. M. Aktaş (Ed.), *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli* içinde (77-98). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çevikalp, M. (08 Ağusots, 2012). Suriye Kürtlerine 'Bağımsızlık' Kıskacı. *Aksiyon*, 11 Ağustos 2014, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-33308-173-suriye-kurtlerine-bagimsizlik-kiskaci.html

Çongar, Y. (22 Eylül, 2001). Bütün ülkeler tercihini yapsın. *Milliyet*, 22 Temmuz, 2014, http://www.milliyet.com.tr/2001/09/22/guncel/agun.html

Dalar, M. (Şubat, 2013). Çatışmaların Odağındaki Sudan (Kuzey Sudan) Cumhuriyeti. *IMPR*, 02 Haziran 2014, http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2013/02/SUDAN.pdf

Davison, H. R. (July, 1960). Where is the Middle East?. *Foreign Affairs*, 06 Haziran 1960, http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east

Daya, A., & Baltaji, D. (September 4, 2012). Saudi Arabia May Become Oil Importer by 2030. Citigroup Says. *Bloomberg*, 08 Haziran 2014, http://www.bloomberg.com/news/2012-09-04/saudi-arabia-may-become-oil-importer-by-2030-citigroup-says-1-.html

Dickinson, E. (January 13, 2011). The First Wikileaks Revulotion?. *Foreign Policy*, 03 Haziran 2014, http://wikileaks.foreignpolicy.com/posts/2011/01/13/wikileaks_and_the_tunisia_protests

Driault, E., (2005). *Şark Mes'elesi* (Çev. Emine Erdoğan Özünlü). Berikan Yayınevi. (Eserin orijinali 1912'de yayımlandı).

Duggan, H. P. S., (1902). *The Eastern Question A Study In Diplomacy.* New York: The Columbia University Press

Duman, B. (Aralık, 2011). Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz*, 36 (3). 23-33.

Earle, E. M., (2003). *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903- 1923).* (Çev. K. Yargıcı ve N. Uğurlu). Örgün Yayınevi. . (Eserin orijinali 1966'da yayımlandı.)

EIA. (2012). *World Oil Transit Chokepoints.* 02 Haziran 2014, *http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf*

EIA. (2013). *U.S. Imports by Country of Origin.* 09 Haziran 2014, http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_impcus_a2_nus_ep00_im0_mbbl_m.htm

EIA. (2014). *China*. 03 Haziran 2014, http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/China/china.pdf

Eisenhower Archives, *Eisenhower Doctrine, January 5, 1957 Dwight D. Eisenhower*. 21 Mayıs 2014, http://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf

Ekrem, E. (2011). Çin'in Sudan Politikası: Yükselen Gücün Yeni Diplomasisi. *SDE*. , 02 Haziran 2014, http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/cinin-sudan-politikasi-yukselen-gucun-yeni-diplomasisi/918#

Engdahl, W. (July 18, 2013). Saudis' Unprecedented Break with Washington over Egypt. *Voltairenet*, 08 Haziran 2014, http://www.voltairenet.org/article179480.html#nb3

Erol, M. S. (2009). Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası. Erol, M. S. (Ed.), *Yeni Büyük Oyun* içinde (7-54). Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Erşen, E. (2014). Rusya'nın Arap Baharı Politikası. *Ortadoğu Analiz,* 61 (6). 78-81

Ertürk, T. (16 Temmuz, 2012). Suudi Arabistan. *Aydınlık*, 09 Haziran 2014, http://www.aydinlikgazete.com/yazarlar/117-tuerker-ertuerk/13675-tuerker-ertuerk-suudi-arabistan.html

Esmer, A. (28 Mayıs, 2014). Obama'dan Diplomasi Vurgusu. Amerika'nın Sesi, 03 Haziran 2014, http://www.amerikaninsesi.com/content/obamadan-diplomasi-vurgusu/1924426.html

ESPON. (2013). *Mediterranean Sea Regional Profile.* 02 Haziran 2014, http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ESaTDOR/FR_160413/20130417_annexes/ESaTDOR_FR_Annex_6_Mediterranean_Profile.pdf

European Commission. (2013). *EU Crude Oil İmports.* 03 Haziran 2014, http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/import_export_en.htm

Evcioğlu, K. (2005). *Büyük Ortadoğu Projesi Alfa-Kaos-Omega-Tapınak*. İzmir: Umay Yayınları.

Ferguson N. (2013). *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi* (2. Baskı). (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı.)

Figes, O. (2012). *Kırım – Son Haçlı Seferi* (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı.)

Fisk, R. (2011). *Büyük Medeniyet Savaşı Ortadoğu'nun Fethi* (Çev. M. Uyurkulak). (2. baskı). İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 2005'de yayımlandı).

Foreign Affairs Committee. (July 3, 2012). *British Foreign Policy And The 'Arab Spring'*. 03 Haziran 2014, http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201213/cmselect/cmfaff/80/80.pdf

Freedom House. (2013). *Freedom in the World 2013*. 08 Haziran 2014, http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2013#.VFjCXvmsUmF

Freeworld Academy. (2004). *Future of the Middle East and North Africa.* 01 Haziran 2014, http://www.freeworldacademy.com/globalleader/great.htm

Fromkin, D., (2008). *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. M. Harmancı). Epsilon Yayınevi. (Eserin orijinali 1989'da yayımlandı.)

Fuat Hüseyin: Irak Fiilen 3'e Bölündü. (20 Haziran, 2014). *Sabah*, 10 Ağustos 2014, http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/06/20/fuat-huseyin-irak-fiilen-3e-bolundu

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and The Last Man*. New York: The Free Press

Fukuyama, F. (2006). *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika* (Çev. H. Kaya). Profil Yayıncılık. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı).

Fulton, L. B. (2013). Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. M. Kent, (Ed.*), Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* içinde (219-261). (Çev. A. Fethi). Alfa Basım Yayın. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

Gibaulthistory. *The Decline of the Ottoman Empire*. 27 Nisan 2014, *http://gibaulthistory.wordpress.com/chapter-26/*

Gibbons, H. A., (1914) *The New Map Of Europe A Study Of Contemporary European National Movements And Wars*. London: Duckworth & Co.

Gilsinan, K. (August 27, 2014). The Many Ways to Map the Islamic 'State'. *The Atlantic*, 13 Eylül 2014, http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/the-many-ways-to-map-the-islamic-state/379196/

Global Trends 2030. (2012). *Alternative Worlds.* 27 Mayıs 2014, http://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf

Goldberg, J. (January 1, 2008). After Iraq. The Atlantic, 11 Ağustos 2014, http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/01/after-iraq/306577/?single_page=true

Goryanof, S. (2006). *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. (Çev. Macar, İ., Reşad, A.). Ötüken Neşriyat. (Eserin orijinali 1915'te yayımlandı.)

Govessis, G. (2002). *1878'de Şark Meselesi ve Osmanlı Rum Basını*. İstanbul: Yaprak Yayınları

Grassi, F. L., (2010). *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika*. (Çev. N. Özkan ve D. Kundakçı). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1966'da yayımlandı.)

Gray, J. El Kaide Modern Olmanın Anlamı (Çev. Z. Savan). Everest Yayınları. (Eserin orijinali 2003'de yayımlandı).

Gündoğan, Ü. (2008). *Amerikan Yüzyılı Amerika Birleşik Devletleri'nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001.* Ankara: Adres Yayınları.

Güngör, F. S. (2011). *Oryantalizm ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'ya Bakışının Sinemaya Yansımaları.* Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürbüz, B. (2008). *Dini Motifli ve Uluslararası Bir Terör Örgütü Olarak El Kaide*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hanefi H. (2007). Oryantalizmden Oksidentalizme. L. Sunar, (Ed.), *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu* içinde (79-90). İstanbul: İBB Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Hentsch, T. (2008). Hayali Doğu (Çev. A. Bora). Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1988'de yayımlandı).

Heras, N. (2013). *The Potential For An Assad Statelet in Syria*. Washington: The Washington Institute,

Heykel, M. (1993). *3. Petrol Savaşı* (Çev. N. A. Asrar). Pınar Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).

Homs, Anvil of Syria. (February 10, 2012). Now. 11 Ağustos 2014, https://now.mmedia.me/lb/en/commentaryanalysis/homs_anvil_of_syria

Huntington, S. (2006). Medeniyetler Çatışması. M. Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (23-52). Ankara: Vadi Yayınları.

IMF. (July, 2013). *Saudi Arabia: Selected Issues*, 08 Haziran 2014, http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13230.pdf

IŞİD Stratejisi Suriyeli Muhaliflere Yarayacak. (12 Eylül 2014). *Trttürk*, 15 Eylül 2014, http://www.trtturk.com/haber/isid-stratejisi-suriyeli-muhaliflere-yarayacak-83709.html

İlhan, S. (2003). *Jeopolitik Duyarlılık*. (2. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Jones, W. (1801). *Supplemental Volumes to the Works of Sir William Jones*. London: Paternoster-Row.

Jelavich, B., (2013a). *Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar* (Çev. İ. Durdu). Küre Yayınları (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı.)

Kagan, D., Schmitt G. & Donnelly T. (Eylül, 2000). *Rebuilding America's Defenses*. 30 Mayıs 2014, http://www.informationclearinghouse.info/pdf/RebuildingAmericasDefenses.pdf

Kara, Ü., E. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Rusya Federasyonu. A. Sandıklı ve K. Dağcı (Ed.), *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler* içinde (221-234). İstanbul: Tasam Yayınları.

Karadağ, R., (1971). *Şark Meselesi*. İstanbul: Nida Yayınevi.

Karal, E. Z. (2011a*). Osmanlı Tarihi 5. Cilt* (9. baskı). Ankara: TTK Yayınevi.

Karal, E. Z. (2011b) *Osmanlı Tarihi 8. Cilt* (7. Baskı). Ankara: TTK Yayınevi.

Kardaş, İ. (11 Nisan, 2014). ABD – Suudi Arabistan: Yeni Ortadoğu'da Eski Ortaklıklar. *Küresel Sorunlar Platformu*, 07 Haziran 2014, http://pgchallenges.org/wp-content/uploads/2014/06/KSP-Analiz-ABD-%E2%80%93-Suudi-Arabistan-Yeni-Ortado%C4%9Fu%E2%80%99da-Eski-Ortakl%C4%B1klar.pdf

Kaynak, M. ve Gürses, E. (2004). *Büyük Ortadoğu Projesi* (9. baskı). İstanbul: İlk Yayınları.

Kennedy, P., (2010). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri*, (Çev. B. Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı.)

Kent, M. (2013). Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, 1900-1923. M. Kent, (Ed.*), Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* içinde (263-309). (Çev. A. Fethi). Alfa Basım Yayın. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

Kerry: IŞİD, Irak'ı Bölmeye Çalışıyor. (08 Ağustos, 2014). *Bloomberg HT*, 11 Ağustos 2014, http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1604461-kerry-isid-iraki-bolmeye-calisiyor

Kılıç, H. (28 Ekim 2012). ABD İran'ı vurmak 'zorunda'. *Yeni Şafak*, 07 Haziran 2014, http://www.yenisafak.com.tr/yorum/abd-irani-vurmak-zorunda-418807

Kissinger, H. (2007). *Diplomasi* (Çev. İ. H. Kurt). (6. Baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).

Kodaman, B., (1983). *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası.* İstanbul: Orkun Yayınevi.

Köse, T. (Aralık, 2006). Lübnan'da İstikrar Arayışları. *SETA Rapor*, 02 Haziran 2014, http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24842.pdf

Kula, O. B., (2012). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Laçiner, S. (2014). Ortadoğu Diye Bir Yer Var Mı?. *USAK*, 05 Haziran 2014, http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/GYI6FMajJQzAE2kA4O5bQUNkO77VJu.pdf

Latane, J. H. (1920). *The United States And Latin America*, New York Doubleday Page Company.

Layne, C. (1993). The Unipolar Illusion. *International Security*, 17 (4). 5-55.

Lewis, B. (2003). *İslam'ın Krizi* (Çev. A. Yılmaz). Literatür Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).

Lewis, B. (2009). *Ortadoğu* (Çev. Kölay, S. Y.), (5. Baskı). Arkadaş Yayınevi. (Eserin orijinali 1995'te basıldı).

Lippman, T. W. (2005). The Day FDR Met Saudi Arabia's Ibn Saud. *The Link*, 38 (2). 2-12.

Lister, T. (November 23, 2011). Why we should care about Yemen. *CNN*, 09 Haziran 2014, http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/06/03/yemen.matters/

Lync, M. (January 24, 2013). America's Saudi Problem. *Foreign Policy*, 08 Haziran 2014, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/01/24/america_s_saudi__arabia_problem_barack_obama

Macmillan, M., (2004). *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay.* (Çev. B. Dişbudak Çorakçı). ODTÜ Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı.)

Mahan, A. (1902). *The Persian Gulf and International Relations*, Boston: Little, Brown and Company.

Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi* (Çev. Ü. H. Yolsal). Say Yayınları. (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı).

McMahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş*. (Çev. S. Gül.). Dost Kitapevi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı.)

Marriott, J.A.R. (1917). *The Eastern Question An Historical Study In European Diplomacy*. Oxford: Clarendon Press.

McMeekin S., (2013). *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*. (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı.)

Mcmeekin, S., (2012). *Berlin Bağdat Demiryolu* (Çev. A. F. Çakır). Picus Yayınları. (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı.)

Melek, K. (1985). *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası.* İstanbul: Der Yayınları.

MEPI. (2014). *How does MEPI work?.* 30 Mayıs 2014, http://mepi.state.gov/about-faq.html#a1

Miller, W., (1913). *The Ottoman Empire 1801-1913*. Cambridge: Cambridge University Press

Morgan, T., (2013). *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi Acısıyla Tatlısıyla Bir Ada*, (Çev. C. Atay). Kalkedon Yayınları. (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı.)

Musaoğlu, N. ve Efegil, E. (2008). Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi Uygulanabilir Mi?. *Akademik Ortadoğu*, 2, 1-18.

NATO, (2000). *London Declaration On A Transformed North Atlantic Alliance.* 23 Mayıs 2014 http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c900706a.htm

NATO. (12 Eylül 2001). *Statement by the North Atlantic Council.* 30 Mayıs 2014, http://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm

Nazemroaya, M. D. (July 29, 2011). The War on Libya: An Imperialist Project to Create Three Libyas, *Globalresearch*, 07 Haziran 2014, http://www.globalresearch.ca/the-war-on-libya-an-imperialist-project-to-create-three-libyas/25637

Obama'dan Mısır'da tarihi konuşma. (4 Haziran 2009). Sabah, 03 Haziran 2014, http://www.sabah.com.tr/dunya/2009/06/04/islam_dunyasina_seslenecek

Oran, B. (2008). Sevres Barış Antlaşması. B. Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası: 1919-1980* içinde (113-138). (13. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, B. (2013). Dönemin Bilançosu. B. Oran, (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 3 (2001-2012)* içinde (13-46). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (02 Mart 2014). Ayastefanos Antlaşması. *Milliyet*. 10 Nisan 2014, http://www.milliyet.com.tr/ayastefanos-antlasmasi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/02.03.2014/1844812/default.htm

Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (26. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ. (27 Kasım 2008). *Oryantalizm*. 09 Ağustos 2014, http://www.youtube.com/watch?v=b4_oUG2Mh4s

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. F. Işıltan). (7. Baskı). TTK Yayınevi. (Eserin orijinali 1940'ta basıldı).

Özdal, H. (Şubat, 2012). Rusya Açısından Irak'ta Yeni Dönem. *Analist*, 12, 03 Haziran 2014, http://www.usakanalist.com/detail.php?id=306

Özkan, B. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası. *Strateji Araştırma ve Etüt Merkezi*,. 9 (16), 51-91.

Öztürk, M. (2003). Orta Doğu Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1). 253-266

Perthes, V. (2004). Amerıca's "Greater Middle East" and Europe: Key Issues for Dialogue. *Middle East Policy*, 11 (3), 85-97.

Peters, R.,& Wright, R. (September 29, 2006). Peters' "Blood borders" map. *Armed Forces Journal*, 12 Ağustos 2014, http://www.armedforcesjournal.com/peters-blood-borders-map/

Potyemkin V., (2009a). *Uluslararası İlişkiler Tarihi 2 & Diplomasi Tarihi.* (Çev. A. Tokatlı). Evrensel Basım Yayın. (Eserin orijinali 1946'da yayımlandı.),

Primakov, Y. (2004). *11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya* (Çev. F. Arıkan ve S. Arıkan). Kişisel Yayınlar. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı).

Remarks by the President Upon Arrival. (September 16, 2001). 30 Mayıs 2014, http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html

Rice, C. (August 7, 2003). Transforming the Middle East. *The Washington Post*. 30 Mayıs 2014, http://www.iraqwatch.org/government/US/WH/us-wh-rice-wp_oped-080703.htm

Roberts J. M. (2011). *Avrupa Tarihi.* (Çev. A. Demirkaynak). İnkılap Kitapevi. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı.)

Rose, J. H., (1922). Great Britain and the Eastern Question. *The Journal of International Relations*, 12(3), 307-319.

Rumsfeld: Obama's Weak Military Leadership Puts US in Grave Danger. *American Overlook*, 03 Haziran 2014, http://americanoverlook.com/rumsfeld-obamas-weak-military-leadership-puts-us-in-grave-danger

Saib, A. (2008). *Şark Meselesi.* Ankara: Akçağ Basım Yayım.

Said E. (1989). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (Çev. S. Ayaz). Pınar Yayınları. (Eserin orijinali 1978'de yayımlandı).

Sander, O. (2007). Siyasi Tarih 1914-1994 (16. baskı). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları

Sandıklı, A. (2006). Ortadoğu'nun Coğrafi Konumu ve Önemi. A. Sandıklı ve K. Dağcı (Ed.), *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler* içinde (15-28). İstanbul: Tasam Yayınları.

Seton-Watson, R. W., (1918). *The Rise Of Nationality In The Balkans.* New York: E. P. DUTTON AND COMPANY

Shah, S. (September 20, 2013). US Wars in Afghanistan, Iraq to Cost $6 trillion. Globalresearch, 02 Haziran 2014, http://www.globalresearch.ca/us-wars-in-afghanistan-iraq-to-cost-6-trillion/5350789

Silberschmıdt, M., (1930). *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi.* (Çev. Köprülüzade Ahmet Cemal). İstanbul: Evkaf Matbaası. (Eserin orijinali 1923'te yayımlandı.)

Sotloff, Steven. (19 Mart, 2012). Çin'in Libya Sorunu. *Yeni Türkiye*, 07 Haziran 2014, http://www.yeniturkiye.org/cinin-libya-sorunu-/yeni-dunya/66

Sullivan, K. (January 1, 2013). Saudi Arabia's riches conceal a growing problem of poverty. *The Guardian*, 08 Haziran 2014, http://www.theguardian.com/world/2013/jan/01/saudi-arabia-riyadh-poverty-inequality

Suriye'de Hangi Grup Hangi Bölgeyi Kontrol Ediyor?. (12 Eylül, 2014). *Trthaber*, 13 Eylül 2014, http://www.trthaber.com/haber/dunya/suriyede-hangi-grup-hangi-bolgeyi-kontrol-ediyor-144000.html

Suudi Arabistan'ın Petrol Geliri 340 Milyar Dolar. (15 Ağustos, 2013). *Akşam*, 08 Haziran 2014, http://www.aksam.com.tr/ekonomi/suudi-arabistanin-petrol-geliri-340-milyar-dolar/haber-235540

Swanson, D. (April 21, 2011). Libya: Another Neocon War, *The Guardian*, 08 Haziran 2014, http://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2011/apr/21/libya-muammar-gaddafi

Şen, G. (Temmuz, 2014). Ruhani Döneminde İran'ın 'Suriye Savaşı' Ve Diplomatik Çözüm Arayışları. *Ortadoğu Analiz,* 63 (6). 66-69.

Tandoğan, M., (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti 1800- 1922.* Ankara: TTK.

Tekkaya, D. (2009). *Büyük Ortadoğu Projesi'nin Arka Planı*. Ankara: İmaj Yayınevi.

The University of Texas. (2003). 03 Haziran 2014, http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/middle_east_graphic_2003.jpg

The White House. (2004). *Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa.* 01 Haziran 2014, http://2001-2009.state.gov/e/eeb/rls/fs/33375.htm

The White House. (Eylül, 2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. 30 Mayıs 2014, http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf

The White House. (September 16, 2001). Remarks by the President Upon Arrival**.** 02 Haziran 2014, http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html

Thruman Library, *Recommendation For Assistance to Greece and Turkey*. 21 Mayıs 2014, http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/pdfs/5-9.pdf

Tol, G. (26 Kasım, 2014). Hagel'in istifası ve İran nükleer müzakerelerinin söyledikleri. *Radikal*. 28 Kasım 2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/gonul_tol/hagelin_istifasi_ve_iran_nukleer_muzakerelerinin_soyledikleri-1239331

Toynbee, A. L., Forbes, N., Mitrany, D., & Hogarth, D. G. (1915). *The Balkans A History Of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey.* Oxford: Clarendon Press

Trading Economics. (2010). *Libya Unemployment Rate*. 04 Haziran 2014, http://www.tradingeconomics.com/libya/unemployment-rate

Transparency International. (2010). *Corruption Perceptions Index 2010.* 04 Haziran 2014, http://www.transparency.org/cpi2010/results#CountryResults

Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878. (October 4, 1908). *The American Journal of International Law*. 20 Nisan 2014, http://www.jstor.org/stable/2212670

Tuncer, H., (2013). *Metternich'in Osmanlı Politikası 1815- 1848* (2. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları

Türk, F. (2012). *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871- 1914.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uçarol, R., (2013). *Siyasi Tarih 1789 – 2012* (9. Baskı). İstanbul: Der Yayınevi

Uzgel, İ., Kürkçüoğlu, Ö. (2013). Batı Avrupa'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası: 1919-1980* içinde (258-277). (13. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Üçok, C. (1980). *Siyasal Tarih 1789-1960* (3. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Üzer, U. (2013). 21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları. *Bilge Strateji*,. 8 (5), 69-93.

Vardaryılmaz, S. (2012). Gaz'da Yeni Çağ: Kaya Gazı Umudu. *Analist., 22*, 44-49.

Wallerstein, I. (03 Mart 2014). Kuşatılmış ve Korku İçinde Bir Suudi Arabistan. *Al Jazeera*, 07 Haziran 2014, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kusatilmis-ve-korku-icinde-bir-suudi-arabistan

Walsh, D. (December 5, 2010). Wikileaks Cables Portray Saudi Arabia As A Cash Machine For Terrorists. *The Guardian*, 09 Haziran 2014, http://www.theguardian.com/world/2010/dec/05/wikileaks-cables-saudi-terrorist-funding

Worldbank. (2010). *Povery and Equity*. 04 Haziran 2014, http://povertydata.worldbank.org/poverty/region/MNA'da

Worldbank. (2010a). *Fact Sheet.* 04 Haziran 2014, http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/0,,contentMDK:23028353~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:256299,00.html

Worldbank. (2014). *Gross Domestic Product 2013.* 26 Mayıs 2014, http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf

Worth, R. F. (October 20, 2012). Twitter Gives Saudi Arabia a Revolution of Its Own. *The New York Times*, 08 Haziran 2014, http://www.nytimes.com/2012/10/21/world/middleeast/twitter-gives-saudi-arabia-a-revolution-of-its-own.html?pagewanted=all&_r=0

Yaşar, N. T. (2013). Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan Üçgenindeki Federalizm Tartışması, *Ortadoğu Analiz,* 60 (5). 90-97.

Yavuz N. (2003). Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,*. 23 (3), 89-98.

Yeğin M., Mutlu, G., Türk, K. ve Sakaoğlu T. (Temmuz, 2012). Afganistan'ın Geleceği Var Mı?. *Analist,* 17, 03 Haziran 2014, http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124

Yemen Bölünüyor... Ülke 6 Bölgeye Ayrılacak!. (03 Şubat 2014). *Türktime*, 09 Haziran 2014, http://www.turktime.com/haber/Yemen-Bolunuyor-/267968/

Yenisey, G. (2008*). İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yergin, D., (1999). *Petrol*. (Çev. K. Tuncay). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı).

Yıldızoğlu, E. (5 Mayıs 2014). *Cumhuriyet,* 26 Mayıs 2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/68153/ABD_nin_Cin_Korkusu.html

Yılmaz, D., (2001). *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol.* Konya: Çizgi Kitapevi

Yılmaz, M. E. (2009). Soğuk Savaş Sonrasında "Yeni Dünya Düzeni"., *Akademik Bakış*, 17, 1-14.

Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu* (3. baskı). Ankara: Barış Platin.

Zhao, M. (June 26, 2014). China's Arab March. *CNBC*. 02 Haziran 2014, http://www.cnbc.com/id/101792181

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : EMRE KURT

Doğum Yeri ve Tarihi : Şişli/İstanbul – 20.12.1989

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Bölümü

Adnan Menderes Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Bölümü (2014 Gazi Üniversitesi'nden Yatay Geçiş)

: Ankara Üniversitesi S.B.E. Yakınçağ Tarihi Bölümü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası : Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı: Kıbrıs (2013)

: İsrail'in ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin İzlediği Hidrokarbon Politikası ve Türkiye'ye Muhtemel Etkileri (2014)

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi - 2014

İLETİŞİM

E-posta Adresi : emre.kurt@adu.edu.tr

Telefon : 0536 726 29 06

Tarih : 30.12.2014